

**DIŞA AÇILMADA DIŞ AÇIK
SORUNU VE TÜRKiYE ÖRNEĞİ**

Yüksek Lisans Tezi

FİGEN GEVELİ

Eskişehir - 1995

T.C.
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DIŞA AÇILMADA DIŞ AÇIK SORUNU VE TÜRKİYE
ÖRNEĞİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Figen GEVELİ

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Eskişehir - 1995

ÖZET

Günümüzde tüm ekonomilerin dışa açık ve birbirlerine bağımlı olduğu bir dünyada yaşıyoruz.

Bir ekonominin dışa açılmasının temel öğeleri; ihracatın büyümeye olan katkısının artırılması, dış ticaretin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yatırımlarının teşvik edilmesi ve ulusal paranın konvertibilitesinin sağlanmasıdır. Gerçekte ekonominin dışa açılması ihracat gelirini artırma ve uluslararası finansal piyasalarda bulunma başarısına bağlıdır.

Kısaca dışa açılma; üretici faktörlerin ve finansal kaynakların hizmetleri karşılığı en yüksek getiriye uluslararası düzeyde ulaşabilme çabaları demektir.

Türkiye'nin ekonomik politikaları 70 yılı aşkın bir süredir değişmektedir ve 1923 yılından beri birçok dışa açılma deneyimlerine sahiptir. En son deneyim 1980 yılında başlamıştır.

Türkiye 1980'lere birçok yeni ve karmaşık problemlerle girmiştir. Bu sorunları çözmek için hükümet istikrar programını uygulamaya koymuştur. 24 Ocak 1980'deki yeni ekonomik politikalar dışa açılmayıda sağlamıştır. Ekonominin dışa açılması dış açıklara ve dış borçlanmaya neden olmuştur.

SUMMARY

Now a days we live in an interdependent world and all economies are open.

The fundamental elements of openness for the economy are to increase the contribution of export to growth, to liberalize the international trade, to encourage the foreign capital investment and to provide the convertibility of national money. In fact openness of the economy depends on the success of increasing export income and having been in the international financial markets.

In a nutshell openness means that productive factors and financial resources can search internationally for the hights return on their services.

Turkey's economic policies have varied over the more than 70 years and it has many experiment to open its economy since 1923. The last experimentation was started in 1980.

Turkey entered the 1980's with many new and complex problems. In order to solve those problems government carried out the stabilization programme. The new economic policies of 24 January 1980 also brought the openness of the economy. The openness of the economy caused to the foreign trade deficit and foreign debt.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

GİRİŞ	1
-------------	---

Birinci Bölüm

DIŞA AÇIK EKONOMİ KAVRAMI

1. DIŞA AÇILMA NE DEMEKTİR	5
2. DIŞA AÇILMANIN DERECESİNİ BELİRLEYEN ETKENLER	12
2.1. Yapısal Etkenler	14
2.2. Konjonktürel Etkenler	15
2.3. İktisat Politikası ve Büyüme Stratejisi	17
2.4. Çok Uluslu Şirketler ve Buna Bağlı Oluşumlar	21
2.5. Dış Dünyada Uygulanan Koruma Politikaları	26
3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞA AÇILMASI	30
3.1. İç Faiz Hadleri ve Sermaye Hareketlerinin Serbest Bırakılması	35
3.2. Dış Ticaret Politikası, Uyum Yardımı ve Güvenirlilik	37
3.3. Dış İlişkilerin Düzenlenmesi ve Gerçekçi Döviz Kurları	39
3.4. Ekonomik Düzenleme, Tercihler ve Refah Etkileri	41

İkinci Bölüm

DIŞ AÇIK SORUNU

1. DIŞ AÇIK	44
-------------------	----

2. DIŞ AÇIĞIN NEDENLERİ	48
2.1. Yapısal Nedenler	51
2.1.1. Enflasyondan kaynaklanan nedenler	52
2.1.2. Döviz kurundan kaynaklanan nedenler	54
2.1.3. Kalkınma hızının yolaçtığı nedenler	57
2.1.4. Diğer nedenler	60
2.2. İktisadi Dalgalanmalar	62
2.3. Arızı Faktörler	64
3. DIŞ AÇIKLARIN ÜLKE EKONOMİSİNE YAPACAĞI OLUMLU ETKİLER	66
4. DIŞ AÇIKLARIN ÜLKE EKONOMİSİNE YAPACAĞI OLUMSUZ ETKİLER	68
4.1. Devalüasyondan Kaynaklanan Refah Kaybı	71
4.2. Uluslararası Dışlama Etkisi	74
5. DIŞ AÇIKLARIN KAPATILMASINDA İZLENECEK POLİTİKALAR ..	76
5.1. Döviz Kuru Ayarlamalarıyla Dış Açıkların Kapatılması	78
5.2. Para ve Maliye Politikalarıyla Dış Açıkların Kapatılması	84
5.3. Sermaye Hareketleriyle Dış Açıkların Kapatılması	89
5.4. Yasal Düzenlemelerle Dış Açıkların Kapatılması	90

Üçüncü Bölüm

TÜRK EKONOMİSİNDE DIŞA AÇILMA VE DIŞA AÇIK SORUNU

1. TÜRKİYE'NİN DIŞA AÇILMASINDAKİ DIŞSAL ETKENLER	92
2. 1980'E KADAR TÜRK EKONOMİSİNİN DIŞA AÇILMA DENEMELERİ VE 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE DIŞA AÇIKLAR	98
2.1. Cumhuriyet'in Kuruluşundan Planlı Döneme Kadar Dışa Açılma ve Dış Açıklar (1923-1963)	99
2.2. Planlı Dönemde Dışa Açılma ve Dış Açıklar (1963-1980)	110

2.2.1. Birinci beş yıllık kalkınma planı dönemi (1963-1967)	110
2.2.2. İkinci beş yıllık kalkınma planı dönemi: (1968-1972)	114
2.2.3. Üçüncü beş yıllık kalkınma planı dönemi (1973-1977)	118
2.2.4. Dördüncü beş yıllık kalkınma planı dönemi (1979-1983)	123
3. 24 OCAK İSTİKRAR PROGNAMINI İZLEYEN DÖNEMDE TÜRK EKONOMİSİNİN DIŞA AÇILMASINI ŞEKİLLENDİREN ETMENLER	126
3.1. Serbest Piyasa ve Özel Girişime Dayalı Ekonomiye Gerçekleştirme ve Devletin Piyasaya Müdahalesini En Aza İndirme	129
3.2. Dış Ticaret Hacmi ve İhracatın GSMH'a Oranı	131
3.3. Konvertibilite	134
3.4. Faiz Hadlerinin Serbestleştirilmesi	136
3.5. Yabancı Sermaye Yatırımları	139
3.6. Dış Borçlar	140
3.7. İşçi, Turist, Görevli Kimselerin Giriş-Çıkışları ve Taahhüt Hizmetlerinin Boyutları	144
4. TÜRKİYE'NİN DIŞA AÇILMA KRİTERLERİ GÖZÖNÜNDE BULUNDURULARAK 1980-1995 DÖNEMİNDE DIŞ AÇIKLAR VE 1994 EKONOMİK BUNALIMI	146
4.1. 1980-1983 Dönemi	146
4.2. 1984-1989 Dönemi	150
4.3. 1990-1995 Dönemi ve 1994 Ekonomik Bunalımı	156
SONUÇ	166
YARARLANILAN KAYNAKLAR	167

GİRİŞ

Gelişmekte olan ülkeler 1960'lı yılların ortalarına kadar olan süre içinde, ithal ikamesine dayanan ticaret politikasını benimsemişlerdir. Başlangıçta ithal ikamesi politikası hızlı bir biçimde gelişmiştir. Ancak uygulamada ithal ikamesi politikası birçok ülkeyi ödemeler dengesi sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Çünkü yüksek bir korumacılık altında gelişen tüketim mallarının ithal maliyeti giderek artmıştır. Yapay bir şekilde gelişen bu sanayiler üretim yapamaz hale gelmişler üretim maliyetleri giderek artmış dolayısıyla ihracat imkanları kısıtlanmıştır. Sonuçta birçok gelişmekte olan ülke ithal ikamesi yoluyla sanayileşmede başarısızlığa uğramış ve bunun üzerine sanayileşme politikalarını değiştirerek daha çok dışa açılmaya başlamıştır.

Dışa açıklık derecesini uluslararası bir karşılaştırma içinde ölçerken yararlanılan temel gösterge, ihracat/GSMH oranıdır. Dolayısıyla bir ülkenin dışa açıklık derecesi, genelde GSMH içerisinde dış ticaretin büyüklüğüne göre belirlenir. Ancak dış ticaret bağımlılığı dışa açılmayı gösteren faktörlerden sadece birisidir. Sermaye hareketlerinin boyutu ve serbestlik derecesinde dünya ekonomisiyle bütünleşmede diğer bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Dolayısıyla son yıllarda büyük öneme sahip olan finansal piyasalar nedeniyle sermaye hareketlerindeki büyük miktarlardaki hızlı akımların varlığı dışa açılmada önemli rol oynamıştır. Sermaye hareketlerindeki mobilitenin yükselmesi dışa açılmayı da beraberinde getirmiştir.

Bir ülkede meydana gelen dış açıklar genellikle yapısal bozukluklardan ve enflasyondan kaynaklanır. Bir ülke ve bu ülke ile ticaret yapan diğer ülkelerde reel arz ve talep koşullarında geçici olmayan değişimler, uluslararası ticarete kaymalar, teknolojik ilerlemeler, tüketici tercihlerinde meydana gelen değişimler sonucunda ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün giderek kaybolması uluslararası ticareti engelleyici ve ulusal üretim sektörlerini koruyucu önlemlerin alınması dış dengesizliğe neden olan belli başlı etkenler arasında yer alır. Bu etkenler özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından büyük önem taşır. Nitekim gelişmekte olan ülkelerin ithal ettikleri sermaye mallarındaki fiyat artışlarının bu ülkelerin ihracatını oluşturan hammadde fiyatlarındaki artışa göre çok daha fazla olması yani ticaret hadlerindeki bozulma, gelişmekte olan ülkelerin dış açıklarının artmasına yol açmıştır. Dış açıkların hızla artmasına neden olan bir diğer gelişme, belirli sanayileşmiş ülkelerde görülen ekonomik durgunluktur. Bu olay gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş ülkelere dönük ihracatını azaltmıştır. Yine döviz kurlarında ortaya çıkan kuvvetli dalgalanmalar ticaretin finansmanı, döviz rezervlerinin değerlendirilmesi ve borç yüklerinin değişimi üzerinde olumsuz etkiler yaratarak dış açıklara neden olmuştur.

Türkiye Ekonomisi de 1923 yılında Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra hızla gelişmiş ve 24 Ocak 1980 istikrar programının yürürlüğe girmesine kadar birçok dış açılma denemeleri geçirmiştir. Yaşanan dış açılma denemelerinin en önemli özelliği; ihracat artışına dayalı büyümeyi içermemiş olması ve hiçbir dış açılma denemesinin amacına ulaşamaması yani dış açılmayı gerektirdiği biçimde sürdürememiş olması ve ekonominin yaklaşık 10 yıl aralarla krize girmesidir. 1980 öncesi dönemde, gerek sürdürülen makro ekonomik politikalar nedeniyle, hacim olarak ithalatın ihracattan daha hızlı artması, gerekse dış ticaret hadlerinin ihracat aleyhine gelişmesi sonucu dış açıklar önemli ölçüde artmıştır. 24 Ocak kararlarından sonra ekonomide yapısal bir değişiklik sağlanmış, ithalatın liberasyonuna ve ihracatın teşvikine yönelik politikalara bağlı olarak ihracatta hızlı artışlar olmuş, dolayısıyla dış ticaret bilançosu açığı 1980 öncesine göre nisbi olarak 1988 yılına kadar azalmıştır. Bununla beraber bu açık, günümüzde de devam etmektedir.

Dışa açılmada dış açık sorunu ve Türkiye örneğini içeren çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, genel olarak dışa açık ekonomi kavramından bahsedilmekte, dışa açılma tanım olarak açıklanmaktadır. Ayrıca dışa açılmanın derecesini belirleyen etkenlerden; yapısal etkenler, konjonktürel etkenler, dışa açılmanın iktisat politikası ve büyüme stratejisi ile ilişkisi, çok uluslu şirketler ve dış dünyada uygulanan koruma politikalarından bahsedilmektedir. Son olarak da gelişmekte olan ülkelerin dışa açılması ve bunun iç faiz hadleri ve sermaye hareketlerinin serbest bırakılması, dış ticaret politikası, uyum yardımı, gerçekçi döviz kurları ve refah etkileri üzerindeki etkileri incelenmektedir.

İkinci bölümde dış açık ve bunun nedenleri üzerinde durulmaktadır. Özellikle dış açıkların ülke ekonomisine yapacağı etkiler olumlu ve olumsuz etkiler olmak üzere ayrı ayrı ele alınarak incelenmekte ve dış açığın ülke ekonomisine yapacağı olumsuz etkilerden devalüasyondan kaynaklanan refah kaybı ve uluslararası dışlama etkisi üzerinde durulmaktadır. Sonuçta dış açıkların kapatılmasında izlenecek politikalardan döviz kuru ayarlamalarıyla dış açıkların kapatılması, para ve maliye politikalarıyla dış açıkların kapatılması, sermaye hareketleriyle dış açıkların kapatılması ve yasal düzenlemelerle dış açıkların kapatılması açıklanmıştır.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümü Türkiye Ekonomisi üzerine yapılan uygulamayı içermektedir. İlk olarak Türkiye Ekonomisi'nin dışa açılmasına neden olan dışsal etkenlerden sanayi devrimi ve teknolojik değişim incelenmiş, daha sonra Cumhuriyet'in kuruluşundan 1980 yılına kadar olan dönem planlı dönem öncesi ve planlı dönemden 24 Ocak 1980 istikrar programına kadar olan dönem olarak ayrılarak Türkiye Ekonomisinin dışa açılma denemeleri ve bu yıllarda karşılaşılan dış açıklar incelenmiştir. 24 Ocak istikrar kararlarının alındığı döneme gelindiğinde ise Türk ekonomisinin dışa açılmasını şekillendiren etkenlerden serbest piyasa ekonomisine geçiş, dış ticaret hacmi, ihracatın GSMH'a oranı, konvertibilite, faiz hadlerinin serbest bırakılması, yabancı sermaye

yatırımlarının yoğunluğu, dış borçlar, işçi, turist, görevli kimselerin giriş-çıkışları ve taahhüt hizmetlerinin boyutları incelenmiştir. Son olarak yukarıda sayılan kriterlerin ışığı altında Türk ekonomisinin 1980-1995 döneminde gerçekleştirdiği dış açıklar, 1994 ekonomik bunalımı ve 5 Nisan kararlarının alınma gerekçesi açıklanmıştır.

Birinci Bölüm

DIŞA AÇIK EKONOMİ KAVRAMI

1. DIŞA AÇILMA NE DEMEKTİR?

«Dışa açılma», iktisat yazınında, bir ülkenin uluslararası pazarla bütünleşmesi anlamında kullanılan geniş kapsamlı, ama sınırları belirsiz bir terimdir. «İçer dönük» ekonominin tersine çevrilmesi, iç yapının dünya ekonomisinden gelen etkilere açılması ve buna göre şekillenmesi amacını içermektedir⁽¹⁾. Dışarıda satılabilecek malı olan ve arzedebileceği turizm hizmeti bulunan her ülke «dışa dönük» sayılamaz. Dışa dönüklük bir bütündür. İç üretimin organizasyonu, fiyat mekanizmasının ve rekabetinin işleyişi, mal ve hizmetlerin dış standartlara uygunluğu, dış pazarlama düzeni, ekonomik zihniyet ve davranışların belli özelliklere sahip oldukları hallerde tam bir «dışa dönüklük» ten bahsedilebilir⁽²⁾. Ancak bir ülkenin «dışa kapalı» ya da «dışa açık» diye siyah - beyaz çizgilerle kesin biçimde ayrılması sözkonusu değildir. Dünyanın bugün en kapalı ülkeleri arasında sayabileceğimiz Arnavutluk'la, dünyanın en açık ülkesi Hong-Kong arasında, ülkeleri en kapalıdan en açığa doğru sıralamak olasıdır. Ne varki, bu sıralama yalnızca günümüz için geçerli olabilir. Çünkü bir ülkenin tarihin bir döneminde dışa çok açıkken, tarihin başka bir döneminde dışa görece olarak kapanabilir, sonra tekrar açılabilir vb...

(1) Gülten Kazgan, **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. basım, İstanbul, 1988, s. 32.

(2) Ahmet Kılıçbay, "İhracatın Durumu", Ankara Ticaret Odası Dergisi, Aralık 1990, s. 14.

Başka bir deyişle dışa açılma hem belirli bir tarih anında, hem de zaman içinde, dünya ekonomisiyle bütünleşme derecesindeki artış anlamını içermektedir⁽³⁾.

Bütün dünyada dışa açılma; Yeni Liberal politikalar ile artış göstermiştir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğu ithal ikamesine yönelik politikalar izlediklerinden dışa açılma olgusu diğer ülkelere kıyasla daha hızlı bir görünüm sunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu ülkelerde dışa açılma daha net gözlenebilmektedir.

Daha 20 yıl öncesine kadar Neoliberalizm, tamamen maziye karıştığına inanılan bir teoriydi ve batı dünyasında Keynesci devlet müdahaleciliği teorisi ağır basmıştı, fakat Keynesci'lerin etkinliği 1970 ve 1980'li yıllarda büyük ölçüde azalmıştır. Durum böyleyken Liberal teori çok çeşitli biçimleriyle yeniden gündeme geldi. Öyle ki Neoliberalizm, Yeni Muhafazakarlık, Neoklasizm, parasalcılık gibi çeşitleriyle yeniden bir doğuş yaşadı. 70'li yılların iktisadi bunalımı, Keynesci bunalım yönetiminin yarattığı umutları yıkmış, sosyal devletin bunalım tehditlerine karşı koyacağına duyulan güven sarsılmış ve refah yıllarının bireysel ve ortaklaşa umutları darmadağan olmuştu. Durum böyle olunca, Neoliberalizm büyük bir çaba sarfetmeden puan toplamış oldu. Bu teori, bireylerin topluma yönelik her türlü hak talebini geri çevirdiği ve sonradan da tutamayacağı vaatler vermediği içinde puanlarını kolay kolay kaybetmemiştir.

Bu tarihi iki model bir çok noktada birbirinden ayrılır. Keynesyen model, piyasanın kendi kendine işleyişiyle hiç bir zaman tam istihdama ulaşamayacağını, tam istihdam sağlamanın tek yolunun devlet müdahalesiyle olabileceğini savunur. Çünkü teorinin bu aşamada kalkış noktası, çalışmak isteyen insanların iş yokluğundan ötürü çalışmadıkları bir toplumun adaletsiz olduğudur. Buna karşın liberal teorinin savunduğu tez, ücretlerin yeterince inmesi durumunda çalışma isteğinin gerçekleşmesinin mümkün olduğu, herkesin kendi kaderinden kendisinin sorumlu olduğu ve devlet yardımlarına bel bağlamayacağı şeklindedir. Dolayısıyla Keynescilik, Neoliberal teoriden farklı olarak,

(3) Kazgan, age., s. 32.

Kapitalizmin gelişmesiyle birlikte, iktisat siyasetinin teorik temellerinden bir uyarlamayı zorunlu kılan toplumsal değişimlerin gerçekleşmiş olduğunda göz ardı etmez⁽⁴⁾.

Bir ülkenin dünya ekonomisiyle bütünleşmesi, mal, (faktör dışı) hizmet, sermaye ve işçi hareketleriyle gerçekleşir. İlk ikisinin ülkenin yarattığı Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) oranının yüksek ve dış ticarete devlet müdahalesinin en az düzeyde olduğu, sermaye hareketlerinin ülke içi tasarruf ya da yatırımdaki oranının yüksek ve devlet denetiminden arınmış bulunduğu ülkeler dışı çok açık, dünya pazarlarıyla bütünleşmiş sayılır. Gerçekte, uluslararası işçi hareketlerinin de bunun bir ögesi olması gerektiği halde, kavramın tanımına bu öge çoğu kez dahil edilmemektedir.

Dış ticaret oranı (ithalat artı ihracat/GSMH) yüksek olan ülkelerin dışı açık sayılması ya da zaman içinde bu oranın yükseldiği durumların dışı gittikçe açılma kabul edilmesinin nedenlerine gelince: Bir kere, bu oranın yükseldiği ülkenin yarattığı toplam hasılanın uluslararası pazarla doğrudan bağlantılı olan bölümünü gösterir. Söz konusu oranı, ihracat/GSMH yani ihracat oranı ve ithalat/GSMH, yani ithalat oranı diye 2'ye ayırarak incelemekte yarar vardır. İhracat oranının yüksek olması, ihraç mallarının dünya fiyatlarında (yürürlükteki döviz kuruna göre) dünya pazarında rekabet gücüne sahip olması, yani ülke içi fiyatlarının dünya fiyatına eşitlenmesi demektir; yeter ki, ihracat yüksek oranlı teşvik ödemelerine tabi olmasın. Mallar yanında, (üretim faktörü dışı) hizmetler, yani ulaştırma, bankacılık, turizm vb. gibi görünmeyen işlemler içinde aynı sav geçerlidir. Bazı ülkelerin dünya ekonomisiyle ilişkilerinde bu tür hizmetler, mal satışları kadar önemli yer tutabiliyor. Örneğin, Yunanistan için gemi taşımacılığı, İngiltere yada İsviçre için bankacılık, bütün Akdeniz ülkeleri için turizm bu nitelikli hizmetlerdir. 1970'li yıllardan itibaren yeni teknolojinin getirdiği yeni hizmetler (telekomünikasyon, bilgi-işlem gibi) de devreye girmeye başlamıştır.

İthalat oranı (ithalat/GSMH) ise, yurt içindeki toplam mal arzı yoluyla dış dünya bağlantısını kurar. Çünkü iç üretimle birlikte ithal malları yurt içindeki mal arzının

(4) Gönül Alp, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Açılma Politikaları ve Türkiye Örneği", İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış master tezi, 1990, s. 1-2.

ögelerini oluşturur. İç üretim malları, cari döviz kurunda, dış dünya fiyatlarıyla rekabet edemediği ve/veya iç fiyat düzeyindeki iç üretim talebi karşılayamadığı ölçüde, ithalat artmak eğilimindedir; bu artış devletin iç üretimi korumak ve ithalatı kısıtlamak için uyguladığı “koruma” önlemleriyle sınırlıdır. Ülkenin ithalatı ise, ihracat geliri ve ülkeye giren dış kaynaklı sermaye (borçlanma ve dolaysız yabancı yatırım) ile sınırlıdır. Ülke dış dünyadaki yatırım malları, tüketim malları ve ara mallarını ithal ederken, hem teknoloji hem tüketim kalıpları etkilenmiş, hem de ithalat için uygulanan “koruma” ya bağlı olarak, dünya fiyatlarının etkisi altına girmiş demektir. Benzer bir çözümleme (faktör dışı) hizmet, ithaline de genelleştirilebilir. Dışa açılma, bir yandan dış ticaret oranının yükselmesi, bir yandan da dış ticarete (ihracata teşvik ve ithalatta koruma biçimindeki) devlet müdahalesinin azalması kavramlarını içerdiğine göre, ülke yukarıda belirtilen etkilerin tümüne daha açık hale geliyor demektir.

Sermaye hareketlerinin boyutu ve serbestlik derecesi de dünya ekonomisiyle bütünleşme de diğer bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. Çünkü dış ticaret oranı düşük olan bir ülke, sermaye hareketleriyle dışa çok açık olabilir ya da tam tersi geçerli olabilir. Ülke net sermaye ithalatçısı ise IMF ve Dünya Bankası gibi resmi kurumlar ya da ticari nitelikli kurumlar, ülkenin yatırımlarında rol oynar. Çünkü ülke proje kredisi alıyorsa, hangi projelerin kredilendirileceği kararını veren dış kredi konumları, ülkenin iç üretim yapısında etken olabilir, verilen kredinin faizi, değişik projelerin kârlılığı farklı olduğuna göre, hangi projelerin seçilebileceğinde etkili olur (sık sık siyasi nedenlerde devreye girebilmektedir). Tabii, ayrıca net sermaye ithalatçısı ülke, iç yatırımlarını iç tasarruflarının üstüne çıkarabiliyor, böylece iç tüketimini bu borçlanma olmasaydı düşeceği düzeyin üstünde tutabiliyor demektir. Dış kredilerin faizleri dünya sermaye piyasasında belirlendiğine göre bu, ülkedeki yatırım hacmi ve proje seçiminin dünya koşullarından etkilenmesi anlamına gelmektedir.

Gerek dolaysız yabancı yatırımlar, gerekse proje kredileri, ülke içi üretim kaynaklarını kârlı gözükten alanlara aktararak iç üretim yapısının şekillenmesinde etken

fiyatda serbest piyasa fiyatına yaklaşmak durumundadır. Kısacası dışa açılmak, başta dünya fiyat sistemine, serbest piyasanın getirdiklerine de açılmak demektir.

Çağdaş milli muhasebe sistemi, ülkenin yarattığı gelirle uluslararası ilişkiler arasında birkaç biçimde bağlantı kurmaktadır. Bunlardan biri, gayri safi milli hasıla (GSMH) ile gayri safi yurt içi hasıla (GSYİH) arasındaki ayırımıdır. Üretim faaliyeti kolları (tarım, madencilik, imalat sanayi vb.) itibariyle hesaplamada, bu ikisi arasındaki fark, dış dünyadan net faktör gelirine eşittir. Bu sonucu kalem GSYİH'a eklenerek GSMH'ya varılır; kalem negatif de olabilir, pozitif de olabilir, sıfırda olabilir. Üretim faktörleri gelirleri (ücret, faiz, rant, kâr) toplamı olarak hesaplamada ise, GSYİH'ya dış dünya net geliri eklenerek GSMH'ya varılır.

Toplam harcamalar itibariyle hesaplamada uluslararası ilişkilerin etkisi daha açık biçimde görüleceği için, üzerinde biraz ayrıntılı durmakta yarar vardır⁽⁶⁾.

Toplam talep; bir ekonomide tamamlanmış mal ve hizmetler için tüketicilerin, yatırımcıların ve devletin yaptığı harcamalar ile net dış kalem harcamaları olarak tanımlanır.

Tanım dikkatle incelenirse, harcama yöntemiyle Gayri Safi Milli Hasılanın hesaplanması sonucunu çıkarabiliriz⁽⁷⁾. Tanımdan anlaşılacağı üzere, toplam talep; Tüketim harcamaları, yatırım harcamaları, devlet cari harcamalarıyla net dış ticaret farkından oluşmaktadır. Kısaca toplam talep;

$$Y = C + I + G + (X - M)'dir.$$

(6) Kazgan, age., s. 33-36.

(7) Kemal Yıldırım, **Talep Yönlü Makroekonomik Politikaların Etkinliği 1980-1990 Türkiye Örneği**, T.C. Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 659, İ.İ.B.F. Yayın No: 96, Eskişehir, 1992, s. 5-6.

(Y; toplam harcamaları, C; tüketim, I; yatırım, G; kamu harcamalarını, X; ihracatı, M; ithalatı gösterir). Burada $(X - M)$ ihracatla ithalat farkı, yani net ihracattır. Buna göre; net ihracat pozitifse, toplam milli harcamaları artırır, negatifse eksiltme yönünde etki yaratır. Denklemi $Y + M = C + I + G + X$ olarak yazarsak, sol tarafı ekonomideki toplam arzı gösterir, yani ithalat toplam arzın bir ögesidir. Sağ tarafıda toplam harcamaları gösterir, yani ihracat toplam harcamaların bir ögesidir. Denge de, bu ikisi birbirine eşittir.

Yukarıdaki denklemlerden yola çıkıp, ülkenin yurt içi tasarruf ve yatırımlarıyla ihracat ve ithalatı arasında da şu ilişkiyi kurmak olasıdır. (S yurt içi tasarrufu gösterirse) $S - I = X - M$ 'dir. Yani ülkenin yurtiçi tasarruf ve yatırım farkı, dengede, ülkenin net ihracatına, başka bir deyişle yurt dışı yatırımına eşittir. Buna göre, yurt içi tasarruf fazlası, net ihracat fazlasına eşittir. Bunu $I - S = M - X$ olarak gösterirsek, yurt içi yatırım fazlasının ülkeye bunu karşılayacak sermaye girişi demek olduğu görülür. $S - I$, kaynak dengesi olarak da anılmaktadır.

Bu tanımlamalara göre, dışa açık ve dışa kapalı denilen ülkeler arasındaki fark da belirginleşmektedir. Sermaye ithali yada sermaye ihracına tanık olan bir ülke, kaynak dengesini, dış dünya aracılığıyla kuruyor demektir. Yada ithalat ve ihracat toplam harcamaları içinde yüksek bir oran oluşturduğu için, dışa açık bir ülkenin toplam mal arzı içinde ithalat, toplam harcamaları içinde de ihracat, dışa görece olarak kapalı bir ülkeye oranla daha önemli paya sahip demektir. Ya da GSYİH ile GSMH arasındaki farkı oluşturan (kullanılan hesaplama biçimine göre) net dış dünya faktör geliri ya da net dış dünya gelirini oluşturan ögeler büyüktür. Örneğin, hiç yabancı sermaye ithal etmeyen yada işçi geliri olmayan bir ülkede, net dış dünya faktör geliri sıfır olduğu gibi, bunlara ilişkin bir kayıt da yoktur. Oysa faktör hareketlerine tanık olan bir ülkede, birinin geliri öbürünün giderine eşit olduğu için sonuç sıfır olsada, gelir ve gider rakamları büyüktür.

Milli muhasebe sistemi, dış ticaret hadlerinde (ihracat malları fiyat endeksi/ithal malları fiyat endeksi) büyük değişimler olduğu durumda, GSYİH ile GSMH arasında bir farkın ortaya çıkabileceğini gösterir. Böylece dış dünyanın etkisiyle ülkenin gelirinin

GSYİH'dan fazla yada az olabileceği ortaya çıkar. Buna göre, $GSMH = GSYİH + \text{dış alem geliri}$ olmaktadır. Eğer x , sabit fiyatlarla ihracatı gösterirse, $x (P_x/P_m - 1)$ formülü ile etkilenenin yönünü belirleyebiliriz. Yani ülkenin ihracatı reel olarak (sabit fiyatlarla) artarken dış ticaret hadleri iyileşiyorsa, dış alem gelirinin yurtiçi reel gelire katkısı pozitif olacaktır. Dolayısıyla da GSMH, dış dünyadan kaynaklanan bir gelişmeyle, GSYİH'nın üzerine çıkacaktır. Yada ülkenin reel olarak ihracatı artarken dış ticaret hadleri aleyhe dönüyorsa, tersi geçerli olacak, GSMH, GSYİH'dan daha az artacaktır. Aleyhe dönen dış ticaret hadleri, ülkenin artan ihracatı yoluyla, artan üretimi dış dünyaya transfer etmiş, üretim artışı bu oranda ülke içinde reel gelir artışına dönüşmemiş demektir.

Dışa açık büyüyen bir ülke dış ticaret hadleri aleyhe dönerken ihracatı reel olarak artırma baskısı altına girmişse, bunun ülke dışına bir "reel gelir transferi" yaratacağı açıktır. Bu durum genelde düşük konjonktür durumlarında ortaya çıkar. Buna borç ödeme baskısı eklendiğinde, ihracatı reel olarak artırma baskısı da katılır. Bu baskı ne kadar büyük ise, ülkenin GSYİH'da ihracat payı ne kadar fazla ise, ülke o kadar çok kayba uğrar. Tersine, yüksek konjonktürde dış ticaret hadleri iyileşiyorsa, kazancı da o kadar fazla olur. Yani konjonktüre göre, ülke kazanabilirde kaybedebilirde⁽⁸⁾.

2. DIŞA AÇILMANIN DERECESİNİ BELİRLEYEN ETKENLER

Günümüz modern ekonomileri oldukça "dışa açık", dolayısıyla birbirlerine karşılıklı bağımlı ekonomilerdir. Böylece, bir ekonominin gelir, harcama ve fiyat seviyelerinde ortaya çıkan gelişmeler dış ticaret yoluyla ticari ilişkiler içerisinde bulunduğu ülkeler ve diğer ülkelerin gelir, harcama, istihdam ve fiyat seviyelerinde yansımalar doğuracak; aynı şekilde o ülke ekonomilerindeki değişimlerden de olumlu veya olumsuz yönde etkilenecektir⁽⁹⁾.

(8) Kazgan, agc., s. 37-38.

(9) Suat Öksüz, **Makro Analiz - Ders Notları**, Anadolu Üniversitesi Teksir Bürosu, s. 280.

Dışa açıklık derecesini uluslararası bir karşılaştırma içinde ölçerken yararlanılan temel gösterge, ihracat/GSMH oranıdır, nedenide bu göstergenin görece olarak kolayca bütün ülkeler için elde bulunması, karşılaştırmaya kolaylık sağlamasıdır. İthalat, ihracattan sermaye hareketleri oranında farklı olduğuna göre, ihracat oranı düşük olan bir ülkenin sermaye ithalinin yüksek olması ve bir diğer anlamda dışa açık olması mümkündür.

Ayrıca dışa açıklık derecesini «koruma» politikasından bağımsız olarak düşünmenin yetersiz olacağı açıktır. Bununla birlikte, uluslararası karşılaştırmalara temel olacak «efektif koruma oranları»⁽¹⁰⁾ yada iç-dış fiyat karşılaştırmaları verilerini elde etmek olanaksızdır; elde edilenlerinde karşılaştırma için yeterli güvenilirlikte olduğu söylenemez. Birçok ülkede ihracat oranıyla «koruma»nın derecesi arasında kesin bir ilişki de yoktur. Hatta bazen ilişki olumsuz (menfi) bile olabilir; ihracat oranının yükselmesinde, yüksek oranlı teşvikler rol oynayabilir⁽¹¹⁾.

Kısacası bir ekonominin dışa açıklık derecesi, genelde GSMH içerisinde dış ticaretinin büyüklüğüne göre belirlenir. Ancak dış ticaret bağımlılığı dışa açılmayı gösteren faktörlerden sadece birisidir; belki de sınırlı bir öneme sahiptir. Son yıllarda büyük öneme sahip olan finansal piyasalar nedeniyle sermaye hareketlerindeki büyük miktarlardaki hızlı akımların varlığı dışa açılmada önemli rol oynamıştır. Yine yabancı döviz piyasası dünyanın en büyük finansal piyasasını oluşturmuştur. Sermaye hareketlerindeki mobilitenin yükselmesi dışa açılmayı beraberinde getirmiştir⁽¹²⁾.

Dışa açıklığın derecesini en basit gösterge olan ihracat/GSMH oranıyla ölçtüğümüzde, bu oranın ülkeler arasında farklı olmasına yol açan etkenler şunlardır:

(10) Efektif (gümrük) koruma oranı; dış ticaretteki nominal gümrük vergilerinin fiili etkilerini ölçmek için II. Dünya Savaşından sonra geliştirilmiş olan bir kavramdır. Nominal gümrük vergisi oranı fiili koruma oranından farklı olur. Efektif koruma oranı, üretim birimi başına katma değere gümrük vergisinin etkisini inceler. Ancak, bu etkiye sadece gümrük vergilerinde rastlanmaz; dış ticarete alınan diğer ithal vergileri de benzer sonuçlar yaratır. Bkz. Ekonomi Ansiklopedisi, s. 171.

(11) Kazgan, a.g.e., s. 70-71.

(12) Thomas F. Dernburg, **Global Macroeconomics**, 1989, Harper and Row Publishers Inc. S. 5-6.

2.1. Yapısal Etkenler

Dünyada bugün varolan 150 kadar ülkenin yüzölçümü, nüfusu ve doğal kaynaklar varlığı birbirinden çok farklıdır. Birkaç yüzbin nüfuslu küçük devletlerden, bir milyar nüfuslu Çin Halk Cumhuriyeti'ne, yerkürenin anakaralarının ve doğal kaynaklarının büyük bölümünü kaplayan ülkelere kadar bir köy kesimi ve tarım üretimi olmayan Hong-Kong'a kadar değişik yapıdaki toplumları kapsamaktadır. Gerek kuramsal olarak, gerekse uygulamada gözlemlendiği gibi, bu toplumların dışa açıklık derecesi arasında «yapısal» farkların bulunması doğaldır⁽¹³⁾. Bir ülke ekonomisinin yapısı üzerinde doğal kaynakların ve coğrafi yapının etkisi büyüktür. Doğal kaynakların zenginliği bütün ekonomik faaliyetlerinin temelini teşkil etmesi bakımından çok önemlidir⁽¹⁴⁾. Singapur, Hong-Kong, Luxemburg, Bahreyn vb. gibi birkaç milyon yada daha az nüfuslu ve küçük topraklı toplumlar, bir yandan iç doğal kaynakların yetersizliği, öte yandan iç pazarın darlığı gibi, iki temel sınırlamayla karşı karşıyadır. Bu tür toplumlar dış ticareten çok yarar sağlamaktadır. Toprakların büyük bir bölümünde tarım yapılamaz ayrıca diğer doğal kaynaklarda yoktur; bunlarla ilgili mallar için tümüyle dış dünyaya bağımlıdır. Öte yandan iç pazar, çağdaş teknolojiyle kurulacak herhangi bir sermaye-yoğun sanayiye kârlı üretim olanağı veremeyecek kadar dardır; kârlı üretim aşamasına geçebilmek, dünya pazarlarından yararlanmayı gerektirir. Bununla birlikte, küçük çaplı devletler arasında dışa kapalı, hatta otarşik yani kendi kendine yeterli olmaya çalışan devletlerde vardır. Bunun en yakın örneği, Arnavutluk'tur. Başka bir deyişle, yapısal etken olarak küçük ülke çapı, ülkenin dışa çok açık olmasını gerektiriyorsa da, seçilen büyüme stratejisi ve uygulanan ekonomi politikası beklenenden farklı bir sonuç ortaya çıkarabiliyor.

Bunların karşısında, ABD, Rusya, Çin Halk Cumhuriyeti, Hindistan, Brezilya gibi, neredeyse anakara boyutunda bulunan ülkeler vardır. Dış ticareten, en az yararlanan,

(13) Kazgan, agc., s. 71.

(14) Halil Dirimtekin, Necat Berberoğlu, Burhan Erdem, Nuvit Oktay, **Türkiye Ekonomisi**, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi, Ders kitapları Yayın. No: 427, 4. baskı, 1992. s. 53.

dolayısıyla ihracat oranı en düşük ülkeler bunlardır. Nedeni de açıktır: Toprakların genişliği, hiç olmazsa gıda maddelerinin ve tarımsal hammaddelerinin önemli bölümünü, yeraltı kaynaklarının bir bölümünü ülke içinde sağlama olanağı verir. Bunun için ülke bunları ithal etmek zorunda değildir; Dolayısıyla ithalatı karşılamak için ihracat yapmak gereğide sözkonusu değildir. İç pazar, her ölçekteki üretime kârlı olabileceği genişliği sağlayabilir; Buda pazarı genişletebilmek için dış dünyaya açılmak zorunluluğunu azaltır. Küçük çaplı ülkelerde, dış ticarettten yararlanmak ülkenin sermaye birikimi ve büyüme hızını belirlemede çok önemli bir etkindir. Oysa büyük boyutlu ülkelerde iç etkenler bu noktada çok daha ağır basar.

Ülke boyutları ölçeğinin bu iki ucunda dışa açıklık derecesi kesin farklar gösterdiği halde ölçeğin orta kesitinde durum oldukça belirsizdir. Çeşitli etkenler aynı boyuttaki ülkelerde ihracat oranını farklılaştırabilmektedir. Genellikle, ülke boyutu veriyken, Batı dünyasının ileri derecede sanayileşmiş ülkeleri, merkezi planlı ülkelere göre daha yüksek ihracat oranına sahiptir. Örneğin, bu oran B. Avrupa'nın nüfusu 50-60 milyon arasında bulunan ülkelerinde %20-30 arasında değişmektedir. Buna karşılık, 35 milyon nüfuslu Polonya'da %15'i bile bulmamaktadır⁽¹⁵⁾. Başka bir deyişle, ülke boyutu yanında iktisadi sistem de, yapısal bir etken olarak dışa açıklık göstergesi saydığımız ihracat oranını belirlemektedir.

Nihayet, petrol ihraç eden ve ihracatta bu tek hammaddeye dayanan ülkeler yanında, sömürge düzeninden yeni çıkmış çok yoksul ülkelerde de bu oranın sözkonusu yapısal etkenlerle yüksek olduğu söylenebilir⁽¹⁶⁾.

2.2. Konjonktürel Etkenler

Ekonomik hayatla ilgili birçok araştırma, ekonomik faaliyet hacminin sürekli olarak belli bir düzeyi koruyarak sürekli bir biçimde gelişmediğini, tersine dalgalanmalar

(15) Kazgan, age., s. 72-74.

(16) Kazgan, age., s. 74.

gösterdiğini ortaya koymaktadır. İşte bir ekonomide üretim düzeyindeki düşüişlere ve yükselişlere «konjonktür» denilmektedir⁽¹⁷⁾.

R. Frish (1933) ekonomik dalgalanmaların kaynağının ekonomik sistemin karşılaştığı rassal şoklarda aranmasını ve bu şokların dalgalanmalarla absorbe edileceğini söylemektedir. Doğası gereği serbest piyasa ekonomisi istikrarlıdır. Gelir dengeli bir büyüme yolu izler. Ancak yinelenen şoklar (yatırımların patlaması, nüfusun değışmesi) ekonominin dengeden uzaklaşmasına neden olur⁽¹⁸⁾. 1974'den itibaren su yüzüne çıkan dünya bunalımından önce yaşanan bunalımların geleneksel ekonomi politikası, ülkelerinin dışa kapanması olmuştur. Kapitalizmin yaşandığı en şiddetli bunalım sayılan 1929 bunalımı, bunun en çarpıcı örneklerini vermektedir⁽¹⁹⁾. 24 Ekim 1929'da başlayan Büyük Bunalım Amerikan ekonomisini, sonuçtada tüm kapitalist ülkeleri içine çekti. Bu ekonomik bunalım, uluslararası ticaret yoluyla Amerikan ekonomisiyle ilişkili bulunan uluslarara da sıçradı ve tüm Batı dünyası yıkılışın eşiğine geldi⁽²⁰⁾. Batı dünyasının XIX. yüzyıldan sonraki dönemde uygulamayı düşünmediğı, bilmediğı dış ticaret koruma önlemleri gündeme getirilmiştir. Bunalımın kendi ekonomisine bulaşmasını önlemek için her ülke dışa kapanmış, hatta Almanya, Japonya gibi ülkelerde otarşi eğilimleri ortaya çıkmıştır. Örneğın; bugün yaygın biçimde uygulanan birçok döviz ve dış ticaret koruma önlemi, o günlerden kalma uygulamalardır.

II. Dünya Savaşı'nın bitiminden 1974'e kadar geçen yaklaşık çeyrek yüzyıllık dönem ise, kapitalizmin yaşadığı en uzun ve refahın en fazla yayıldığı dönem olarak tanımlanır. Büyük ölçüde Keynes'ci kuramın koyduğu çerçeveden yola çıkan sanayileşmiş Batı Ülkelerinin iktisat politikası, az gelişmiş ülkeler (AGÜ) ve orta gelirli ülkelere (OGÜ) de refahın yayılmasında etken olmuştur. Dünyanın her bölgesinde dış ticaretin artış hızı, GSMH artış hızını aşmıştır. İhracat oranının artış hızı, özellikle

(17) M. İlker Parasız, **Makro Ekonomi**, Ezgi Kitabevi, 3. baskı, Bursa, Mart 1991, s. 211.

(18) Parasız, *agc.*, s. 225.

(19) Kazgan, *agc.*, s. 74.

(20) Ravi Batra, **Kriz 1990**, Çeviren: Oya Argun Çakır, Altın Kitaplar Yayınevi, s. 83-84.

sanayileşmiş ülkeler ve OGÜ’de yüksek olmuş, 1965-1985 döneminde yüksek gelirli petrol ihracatçıları dışında her gelir kategorisinde, ihracat oranı yükselmiştir⁽²¹⁾.

2.3. İktisat Politikası ve Büyüme Stratejisi

İktisat politikası, genel devlet politikasının ekonomik yönünü oluşturmakta olup, devletin belirli amaçlara ulaşabilmesi için ekonomik hayata gerekli gördüğü zaman müdahale ederek, bu konuda aldığı karar ve uygulamaları kapsamaktadır. Ekonomi politikasının başlıca amaçları önem sırasına göre; Üretimi arttırmak, tam istihdam, fiyat istikrarı, ödemeler dengesinin sağlanması, adil bir gelir ve servet dağılımı, optimal faktör dağılımı ve bazı bölge ve sanayi kollarına öncelik tanımak ve korumak şeklinde sıralanabilir.

Ekonomik kalkınma planlarının en önemli amacı ise, yeterli bir büyüme hızına ulaşmaktır. Kalkınma teorisinde yoğun tartışılan konulardan biride kalkınmaya tarım sektörüne mi, sanayi sektörüne mi öncelik verilerek başlanacağıdır. Kuşkusuz her iki tezi de savunanların dayandıkları haklı nedenleri vardır, yalnız şu önceden belirtilmelidir ki burada amaç, sözkonusu sektörlerden hangisine ağırlık verilirse verilsin, kalkınmanın ekonomi ve topluma olan maliyetinin daha az olması ve kendisini yaşatabilir, sürdürülebilir bir düzeye daha kısa sürede erişebilmesidir.

Kalkınma politikasında izlenecek strateji olarak tarım sektörü yerine sanayi sektörü tercih edildiği takdirde, bu durumda karşımıza yeni alternatif stratejiler çıkmaktadır. Bilindiği gibi bu konuda ileri sürülen görüşler iki grupta toplanabilmektedir. Birincisi, “Karşılaştırmalı Maliyetler ve Üstünlükler” ve “dışa dönük” teze dayanmaktadır. Ancak mukayeseli üstünlük kurallarına uygun (dışa dönük) bir sanayileşmenin bazı gelişmekte olan ülkeler için yeterli büyüme sağlayamayacağı inancı, kalkınma stratejisinin içe dönük olmasını gerektirmiştir⁽²²⁾.

(21) Kazgan, age., s. 74-75.

(22) İhsan Gülay, “Dışa Açılmada İhracatın Teşviye Aracı Olarak Döviz Kuru Politikası ve Dış Ticaret Stratejisi”, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 1991, s. 62-64.

İthal ikamesine yada iç pazarın genişlemesine dayalı büyüme, özü itibariyle subjektif bir yaklaşımı temsil eder. Bu yaklaşıma göre, az gelişmişlik değişmeye ayak bağı olan bir dizi engelin aşılmasını gerektirir. Bu engeller kurumsal nitelikte olabilir, üretim faktörlerinin yetersizliğiden veya bunların harekete geçirilmemelerinden kaynaklanabilir vb. Bu durumu aşmak için, ekonomiye bilinçli bir müdahale gereklidir⁽²³⁾. Geniş anlamı ile ithal ikamesi, daha önce yurt dışından ithal edilmekte olan malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemler yurt içinde üretilmesini öngören bir sanayileşme stratejisidir. İthal-ikamesi ile dış koruma daima el ele gider. Kurulan endüstriler, her türlü dış ticaret ve kambiyo politikalarıyla dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışır. Bu tip sanayileşme modelinde Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin yol göstericiliğinden yararlanılmaz.

Kamu müdalalesinin bulunduğu sistemde döviz kurlarında hükümetler tarafından belirlenir. Denge değerlerinin altında tutulan kurlar ulusal parayı aşırı değerlendirmekte bu da dış ticaret ilişkilerini olumsuz yönde etkilemektedir. O nedenle ithal-ikamesi politikaları çoğunlukla kambiyo denetimi rejimi ile birarada uygulanır.

Döviz kurları gibi faiz oranları devletçe belirlenmekte ve çoğunlukla piyasa dengesini sağlayan gerçek değerlerinin altında tutulmaktadır. Faiz oranı, tasarrufları harekete geçiren ve yatırımları çeşitli ekonomik faaliyetler arasında yönlendirilen önemli bir araçtır. Dışa açık ekonomilerde faiz, enflasyon ve döviz kurlarındaki değişme oranları arasında belirli bir ilişki vardır. Örneğin tasarruf yapanların reel bir gelir kaybına uğramamaları için faiz oranları enflasyon oranının üzerinde tutulur. İhracata yönelik politika izleyen ülkelerde, bu ilişkiler çoğunlukla serbest piyasalardaki arz ve talep güçlerinin işleyişi ile belirlenir. Oysa ithal ikamesi uygulayan ülkelerde ise genellikle bu ilişkiler kaybolur. Örneğin, enflasyon oranı oldukça yüksekken hükümet, yatırımları

(23) Fikret Başkaya, **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge kitabevi, 1. baskı, Şubat, 1994, s. 114.

özendirmek amacıyla faiz oranlarını düşük düzeylerde belirleyebilir. Buda ekonominin kaynak dengesini bozabilir⁽²⁴⁾.

Başlangıçta ithal ikamesi belki oldukça hızlı bir şekilde gelişebilir. Fakat belli bir süre sonra bu süreç sona ermektedir. ilkin, üretimdeki verimsizlik nedeniyle ürünlere olan talep düşecektir. İkincisi, teçhizat, teknoloji ve hammadde ithali için ihtiyaç duyulan dövize olan talep artacak ve alışagelen döviz darboğazı ve ödemeler problemi ile karşılaşılacaktır. Diğer taraftan, kalkınma çabası içinde bulunan gelişmekte olan ülkeler iktisadi kalkınmalarını sürdürebilmelerinde kendilerine gereken ara ve yatırım mallarını, ihtiyaç duydukları tüketim maddelerini temin edebilmek için döviz kazanmak mecburiyetindedirler. En önemli döviz kazanma yolu ise ihracattır. Dolayısıyla ihracat gelişmekte olan bir ülkenin ithalat hacminde belirlemektedir. İhracat döviz geliri sağlanmasının yanında, teknolojik gelişmeyi uyararak üretim biçimlerini değiştirmede etkili bir araçtır. Çünkü, teknoloji sermaye arzının yanında iktisadi gelişmeyi sınırlayıcı önemli bir faktördür. Ayrıca ihracatın artması büyüme üzerinde olumlu bir etki yaratacaktır. Çünkü, bir ülkenin ihracatına karşı talebin artması bir taraftan gelir artışına yol açarken, diğer taraftan da eğer ihracat sektörü tam kapasite altında çalışıyorsa ve üretim maliyetleri dünya fiyatlarına eşit ise yatırımların artmasına neden olacaktır.

Nitekim uygulamada ithal ikamesi politikası birçok gelişmekte olan ülkeyi ödemeler dengesi sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Yüksek bir korumacılık altında gelişen tüketim mallarının ithal maliyeti giderek artmıştır. Yapay bir şekilde gelişen bu sanayiler üretim yapamaz hale gelmişler, üretim maliyetleri giderek artmış dolayısıyla ihracat imkanları da kısıtlanmıştır. Netice de, birçok gelişmekte olan ülkede ithal ikamesi yoluyla sanayileşme çabaları başarısızlığa uğramış, bunun üzerine bu ülkelerin bir çoğu zamanla sanayileşme politikalarını değiştirmişlerdir⁽²⁵⁾. İkinci Dünya Savaşından sonra Güney

(24) Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem yayınları, no: 2, Geliştirilmiş 6. baskı, İstanbul, 1988, s. 424-425.

(25) Kazım Yılmaz, "Türkiye Ekonomisinde İthal İkame Sanayileşmeden Dışa Açılmaya Geçiş", İstanbul Üniversitesi, Yayınlanmamış master tezi, 1991, s. 21-23.

Kore, Hongkong, Taiwan, Singapur gibi gelişmekte olan Asya ülkeleri, ithal politikası yanında ihracatı geliştirme ve teşvik politikalarına da gereken ağırlığı vermiş ve bunun meyvelerini almaya başlamışlardır⁽²⁶⁾.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere uygun bir sanayileşme modeline dayanır. Üretimde amaç dış piyasalara yönelmek olduğundan, iç piyasa darlığı engeli ortadan kalkmakta, üretim tesisleri optimum teknik kapasite ile kurulabilmekte ve ölçek ekonomilerinden yararlanılabilmektedir.

İhracata yönelik bir sanayileşme modelinde dış ticaret politikasının temel işlevi, kurulan ve kurulacak olan endüstrileri dış piyasanın rekabetine hazırlamaktadır. O nedenle genç endüstrilerin bir süre dış rekabetten korunmaları gerekse de esas olan uzun dönemde liberal bir dış ticaret rejimi uygulamaktır. Böylece ulusal ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi sağlanmış olacaktır.

İhracata yönelik sanayileşme, koruyuculuk yerine, dış rekabeti esas aldığı için üretici davranışlarında ve üretimin yapısında önemli değişimler olacaktır. Dış rekabet, monopolleşmeleri önleyecek ve işadamlarını sürekli şekilde yeni malların bulunması, kaliteyi iyileştirecek ve fiyatları düşürecek yöntemlerin araştırılması yönünde harekete geçirecektir. Buda ekonomiye daha büyük bir dinamizm kazandırır ve gelişmeyi hızlandırır.

Karşılaştırmalı üstünlük Teorisi'ne göre dış piyasalarda rekabet edebilmek için üretimin, ülkenin en fazla sahip bulunduğu kaynaklara doğru yönlendirilmesi gerekir. Buda az gelişmiş ülkelerin işgücü ve doğal kaynaklar açısından zengin endüstrilerde, ihracat potansiyeline sahip olmaları anlamına gelir. Böyle bir ilkenin göz önünde bulundurulması doğacak olan sanayilerinde ülke koşulları ile uyumlu olması sonucunu doğurur. Aynı zamanda üretim emek-yoğun yöntemlere dayalı olduğu için işsizlik sorununda daha büyük ölçüde bir çözüm getirecektir.

(26) S. Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, Bilim-Teknik Yayınevi, Genişletilmiş 3. baskı, İstanbul 1991, s. 211-212.

İhracata yönelik politikaların dolaysız etkisi dış ödemeler bilançosu üzerinde görülecektir. İhracat hacmindeki genişleme döviz rezervlerini artırır. Buda ithalat girdilerinin daha kolaylıkla karşılanmasına olanak verir⁽²⁷⁾.

İhracata Dayalı Sanayileşme ile birlikte uygulamaya konulan politika değişiklikleri genellikle gerçekçi döviz kuru esasının getirilmesi ve buna süreklilik kazandırılması, pozitif-reel faiz uygulamaları, ihracat aleyhine çarpıklıklarının giderilmesi, sanayide korumacılığın azaltılarak verimliliğin ve rekabetin artırılması, serbest fiyat uygulamalarına gecilmesi ve tercihli kredi sistemi uygulamalarında görülen çarpıklıkların sınırlandırılması şeklinde kendisini göstermektedir⁽²⁸⁾.

2.4. Çok Uluslu Şirketler ve Buna Bağlı Oluşumlar

Teoride, bir çeşit özel yabancı sermaye yatırımı olan Çok Uluslu Şirketler (ÇUŞ) çeşitli yönlerden ele alınıp değişik şekillerde tanımlanmıştır. J.H. Dunning'e göre ÇUŞ'ları şöyle tanımlamak mümkündür. «ÇUŞ, doğrudan yabancı sermaye yatırımları yaparak birden fazla ülkede gelir getiren aktif değerlere sahip olan veya bunları kontrol eden, dolayısıyla kaynak ülke dışında mal ve hizmet üreten özetle uluslararası üretim yapan firmadır». R. Vernon ÇUŞ'ları, organizasyon yapılarından veya işletme stratejilerinden giderek açıklamaktadır. Vernon'a göre ÇUŞ, «çeşitli milliyetlere sahip geniş bir firmalar grubunu kontrol eden ana şirkettir». Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal Konseyi ise ÇUŞ'ları, geniş anlamda iki veya daha fazla ülkedeki imalat ve maden işletmelerini kapsayan ve bunların mal varlıklarını kontrol eden şirket olarak tanımlamaktadır⁽²⁹⁾.

Uluslararası Özel Sermaye hareketlerinin bir organı, aleti olan ÇUŞlar, 1973 yılı itibariyle merkezi planlı ekonomiler dışında kalan dünya üretiminin 1/5'inden sorumludur.

(27) Seyidoğlu, *Uluslararası İktisat*, s. 428-429.

(28) Yılmaz, *age.*, s. 24-25.

(29) Karluk, *Uluslararası Ekonomi*, s. 481.

Büyüme hızları, dünyadaki ürün satış hızının 2 katı kadar, yani yılda %10'dur. 1971 yılında dünyanın en büyük 613 şirketinden 437 tanesi, toplam satışların 4/5'ünü yapıyordu. Yine 1971 yılı itibariyle ülkeler GSMH'lerine göre, ÇUŞ'larda gayri safi satışlarına göre sıralandığında 99 en büyük ülke veya firma arasında 39 firma ile 60 ülkenin bulunduğu görülür⁽³⁰⁾. 1980'li yıllarda Gelişmekte olan Ülkeler'in çoğunun ağır dış borç yükünün yarattığı riziko ÇUŞ'ı biraz daha sanayileşmiş ülkelere yöneltmiştir⁽³¹⁾. ÇUŞ'ler, dolaysız yatırımları ya yeni bir tesis kurmak ya da halen mevcut bir şirketi satın almak biçiminde gerçekleştirirler⁽³²⁾. Gelişmekte olan ülkeler'de yapılan toplam dolaysız ÇUŞ yatırımları çok büyük gözükmesine de, burada gözönünde tutulması gereken üç önemli nokta vardır.

Bir kere, ÇUŞ'in dolaysız yatırımları bütün gelişmekte olan ülkeler arasında eşite yakın biçimde dağılmış olmayıp, az sayıdaki ülkede yoğunlaşmıştır. Bu az sayıdaki ülkenin özelliklerini ise şöyle sıralamak mümkündür. Bunlar, gerek tarihsel anlamdaki bağlar, gerekse coğrafi konum açısından, ÇUŞ'in kaynaklandığı sanayileşmiş ülkelere yakın olan ülkelerdir; yeter ki, ÇUŞ bir yeraltı kaynağı yada hammadde üretimine yatırım yapıyor olmasın. Başka bir deyişle, doğal kaynak üretimi için dolaysız yatırım yapan ÇUŞlar, dışarıda bırakıldığında, diğerlerinin yerleştiği gelişmekte olan ülkelerin tarihsel koşullarıyla coğrafi uzaklık gibi iki önemli boyutu olduğu görülmektedir. ABD şirketleri için Latin Amerika ülkeleri, B. Avrupa şirketleri için Güney Avrupa ülkeleri, Japon şirketleri için Uzakdoğu ülkeleri bu iki özelliği birlikte taşımaktadır. Kuşkusuz bu gözlem, ABD kökenli bir şirketin Güney Avrupa ya da Uzakdoğu'ya gitmemesi yada Batı Avrupa şirketlerinin Latin Amerika vb. ülkelere gitmemesi demek değildir. Sadece ÇUŞ yatırımlarının yoğunlaşması bakımından geçerlidir.

(30) Çelik Kurdoğlu, *Üretiminin Uluslararasılaşması ve Teknolojik Gelişme*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları: 494, Ankara, 1982, s. 49-50.

(31) Kazgan, age., s. 92.

(32) Halil Seyidoğlu, *Uluslararası Finans*, Güzem yayınları no: 8, İstanbul, 1994, s. 305.

İkincisi, yine doğal kaynaklara yönelik dolaysız ÇUŞ yatırımları dışarda bırakılma koşuluyla, ÇUŞ yatırımlarında öncelik olan ülkelerin iç piyasası geniş, büyümesi hızlı, sanayileşmede belirli düzeye ulaşmış, hatta çoğunlukla OGÜ sınıfına giren ülkeler olmasıdır. Bu koşullar birarada olduğunda, ÇUŞ dolaysız yatırımlarında yoğunlaşma artmaktadır. Bunun başlıca nedeni, II. Dünya Savaşı sonrası yıllarda gelişmekte olan ülkelere yapılan dolaysız ÇUŞ yatırımlarının çoğunlukla imalat sanayiinde yoğunlaşmasıdır.

Üçüncü nokta, sanayileşmiş Batı ülkeleri kökenli ÇUŞ'in «dışa dönük» büyüyen ülkelerin her boyuttaki, ithal-ikamesine dönük büyüyen ülkelerin ise daha çok yukarıdaki özelliklere (geniş ve hızlı genişleyen iç piyasa, sanayileşmede belirli bir düzeye ulaşmış olma gibi) sahip olanlarında yoğunlaşmasıyla ilgilidir.

Bu özelliklerin tümünü birden gösteren ülkeler, ÇUŞ'in başlıca yerleşme alanlarıdır. ÇUŞ'lar bu ülkenin dışa açık büyümesinde önemli bir rol oynamaktadır⁽³³⁾. Gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren ÇUŞ'ların en az yerli rakipleri kadar, hatta çoğu kez onlardan daha fazla ihracat yaptıkları (satışlarına oran olarak) konusunda genel bir kanıya ulaşmak olanağı vardır. Oysa, gelişmekte olan ülkelerin imalat sanayiilerinde çalışan ÇUŞ'ların ihracatlarının yeri tartışmalıdır. Bu şirketlerin, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarında yapısal bir dönüşüm yaratıp yaratmadıkları konusunda, birbirine oldukça ters düşen tezler ve bulgular vardır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin hükümetlerinin, ülkelerinde çalışan ÇUŞ'ların gerçekleştirdikleri ihracat düzeyinden memnun olmadıklarını ve onlardan daha çok ihracat yapmalarını istediklerini, bu şirketlerin ise gelişmekte olan ülkelerin hükümet veya firmaları ile yaptıkları lisans ve işbirliği anlaşmalarına ihracatı sınırlayan veya tamamen yasaklayan hükümler koydukları kesin olarak söyleyebiliriz. Bolivya, Kolombiya, Ekvator, Peru ve Şili'de ÇUŞ'lerle imzalanan 409 lisans antlaşmasından 317'sinin (%78) ihracatı tamamen yasakladığı, geri kalanların bir kısmında sadece belirli bölgelere ihracata izin verdiği ortaya çıkarılmıştır. Yine bir UNCTAD çalışmasında

(33) Kazgan, age., s. 93-94.

Kolombiya, Hindistan, İnan, Jamaika, Kenya ve Malezya'da çalışan 147 yabancı firmadan %53'ünün hiç yada çok az ihracat yaptığı saptanmıştır. Uzakdoğu ülkelerinde çalışan ve sayıları ülkeden ülkeye 30-81 arasında değişen ABD şirketlerinin yöneticilerine uygulanan bir anketin sonuçları da bu şirketler arasında ihracat için üretimi temel hedef alanların sayılarının toplam içinde 1/10'u geçmediğini ortaya koyuyor⁽³⁴⁾.

Ortadoğu'nun sermaye fazlası veren OPEC ülkeleri (Suudi Arabistan ve Körfez Şeyhlikleri gib), petrol fiyatı artışını izleyen yıllarda önce Batılı Sanayileşmiş Ülkelerde, bunun ardından da Gelişmekte Olan Ülkeler'de hisse satın alarak uluslararası yatırımlara girişmiş ama çoğunlukla bu girişimleri portföy yatırımlara olmuştur. Oysa Gelişmekte olan ülke kökenli ÇUŞ'lar, teknoloji-yönetim gibi iki ögeyi de birlikte taşıyacak dolaysız yatırım yapmaktadır. Yatırımın bir diğer özelliği, OGÜ düzeyine ulaşmış (Hindistan bunun dışındadır), sanai gelişimi ve ihracatı önemli olan sözkonusu ülkelerin kendilerine oranla daha az gelişmiş, teknoloji düzeyi daha geri olan ülkelere doğru ÇUŞ'in kaymasıdır. Bir diğer özelliği, bunların çok zaman devletlerarası işbirliği anlaşmaları çerçevesinde gerçekleşmesidir. Sanayileşmiş ülke ÇUŞ'i dünya pazarı çerçevesinde kârını artırmaya dönük seçim yaparken, bunlarda karşılıklı yardım anlayışı daha yaygındır. Genellikle gittikleri ülkenin üretim sisteminden daha çok yararlandıkları görülmektedir. Bununla birlikte, tıpkı diğerleri gibi, ihraç pazarlarındaki ithâl kısıtlamalarını aşmak da temel amaçları arasında yer almaktadır. Ayrıca bu ÇUŞ son zamanlarda gelişmiş ülke pazarlarına atladıkları gözlenmektedir. Buna bir örnek Hindistan'ın ABD pazarındaki yatırımlarıdır.

Gelişmiş Batı ülkeleri kaynaklı (başta ABD kökenli) ÇUŞ'in geldikleri gelişmekte olan ülkelerin dışa açılma derecesini artırmaları iki nedene bağlanabilir: Birincisi, ÇUŞ faaliyetleri bir ülkede hızlandığında dışa açılma yönünde o ülke üzerinde baskıların ortaya çıkmasıdır. İkincisi de, gelişmekte Olan Ülkeler'in özellikle dışa açık büyüme stratejisi seçenlerin, ÇUŞ'in kendilerine daha fazla çekebilmek için, ekonominin dışa daha çok açılmasını sağlayacak politika uygulamaları getirmeleridir. Buna belki bir üçüncüsü de

⁽³⁴⁾ Nuri Yıldırım, **Uluslararası Şirketler**, Kaynak Yayınları, 1. baskı, Şubat 1983, s. 77.

eklenebilir. Buda, içinde yaşadığımız son durgunluğa kadar gelişmiş Batı ülkelerinin çeşitli gümrük tavizlerini Gelişmekte Olan Ülkeler'e ve burada yerleşen ÇUŞ'in kendi pazarına yaptıkları ihracata tanınmış olmalarıdır.

ÇUŞ yalnız ihracata dönük değil, ama ithal-ikamesi sanayilerine dönük yatırımları yaptıkları zamanda ekonominin dışa açıklık derecesini arttırma yolunda bir baskı yaratırlar. Bir kere, ÇUŞ'in getirdikleri makine-donanım, gayri maddi haklar, geldikleri ülkenin CİB'nun ithalat kalemlerine girer, karşılığında, sermaye hareketleri hesabında sermaye girişi olarak gözüktür. Eğer ülkeye her yıl yeni giriş oluyorsa, artan ithalat ve sermaye girişi nedeniyle ülke dışa daha açık hale gelmiş olur. İthal ikamesine dönük sanayileşme stratejisi uygulayan ülkelerde genellikle ekonomi politikaları ithalatı caydırırken ihracatı teşvik edici yönde olduğu için, ÇUŞ'in faaliyetlerini ve kâr transferlerini kesiksiz sürdürmeleri, döviz dar boğazını azaltıcı yönde baskıları ortaya çıkarır. Ülke ya ihracatı arttırmak veya sermaye girişlerini (krediler yoluyla) hızlandırmak yoluyla artan ithalat eğilimi karşılamak durumundadır. Bu nedenle, dışa görece kapalı, ithal-ikamesi stratejisi izleyen ülkelere gelen ÇUŞ'in dolaysız yatırımları arttıkça ülke dış ticaret rejimini liberalleştirmek ve dışa dönmek baskısı altında kalır. Bunun en iyi örneği Brezilya'dır.

Gelişmekte olan ülke kökenli ÇUŞ'de dışa dönük büyüyen ülkelerde dışa açıklık derecesini artırıcı niteliktedir. ÇUŞ'lar ilk olarak, gelişmiş ülkelerin pazarlarına girişi sınırlayan etkenleri atmak için ülkeden ülkeye sığıyarak, ihracatı devam ettirmektedir. İkincisi, ÇUŞ'lar yoluyla bu ülkeler ihracatlarını arttırma olanağı bulmaktadır. Teknoloji transferi yoluyla hizmet ihracatı, müteahhitlik şirketlerinin kendi ülkelerinden yaptıkları çeşitli inşaat malzemesi, ithalatı ve işçi ihracatının sağladığı döviz gelirleriyle bu şirketlerin kâr transferleri; Gelişmekte Olan Ülke kökenli bankaların yabancı ülkelerdeki faaliyetlerinin ihracat-ithalat işlemlerini kolaylaştırması yanında kâr transferleri, yavru şirketlerin ithalatı ve kâr transferleri vb. bunun öğeleridir.

Ücret artışları da Gelişmekte Olan Ülke kökenli ÇUŞ'in dış dünyaya çıkmalarının bir nedenidir. Çok uluslulaşma yoluyla, bunun yol açabileceği ihracat daralması atlatılırken yavru şirketlerin sağladığı ithalat ve kâr transferleri bunun yerini almaktadır. Özellikle Uzakdoğu Ülkelerinin, bir zamanlar düşük ücret cenneti sayılması, gelişmiş ülke kökenli ÇUŞ'i buralara çekmiştir. Ancak kişi başına ortalama reel gelirdeki artışları izleyerek bu ülkelerde ödenen reel ücretlerde de önemli artış olmuş, bu artış bu kez kendi yerli firmalarının çok uluslulaşmasının nedenlerinden birini oluşturmuştur. ÇUŞ'lar büyük ölçüde dışa açılmayı beraberinde getirmiştir⁽³⁵⁾.

2.5. Dış Dünyada Uygulanan Koruma Politikaları

Dünyada ki bütün devletlerin hemen hepsi ülkelere giren mallardan gümrük resimleri (vergiler) almaktadır. Serbest ticaretin faydalarına inanan, mukayeseli masraflar teorisini tamamen kabul eden ve «Laissez Faire, Laissez-Passer-Bırakın yapsınlar, bırakın geçsinler» doktrinini savunan iktisatçılara göre, gümrükler ve diğer ticaret kısıtlamaları uluslararası ticareti azaltarak ticaretin faydalarından ulusların tam olarak yararlanmalarına engel olur. Gümrük koruması sayesinde rekabet etkisinde kalmayan birçok sanayi verimsiz çalışarak ülkenin üretken kaynaklarının ziyan olmasına sebep olur. Serbest ticaret taraftarlarının bu delilleri yanında, koruma taraftarları tarafından korumacılık lehine çeşitli deliller ileri sürülmektedir.

19. yüzyılın ilk yarısında yaşamış bulunan F. List isimli bir Alman iktisatçı, korumacılık teorisini ilk olarak sistematik bir şekilde savunmuş ve devletin dış ticaret politikasının korumacı olmasını önermiştir⁽³⁶⁾.

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, dünya ticaret hacminin genişlemesi ve dış ticarete uygulanan koruma önlemlerinin azalmasına tanık oldu. Dünya ticaret hacminin,

(35) Kazgan, agc., s. 92-105.

(36) Zeyyat Hatiboğlu, **Makro İktisat, Dış Ticaret ve Gelişme**, Temel Araştırma A.Ş. Yayınları No:11, İşletme Yönetimi İhtisas Dizisi No: 8, 1987, s. 259.

GSMH'daki artış oranından daha yüksek hızda büyümesinde yüksek konjoktür kadar, korumacılık eğilimindeki azalma da rol oynadı. Yüksek konjoktürdeki hızlı büyümenin üzerindeki bu artışta dış ticaretteki korumacılık eğilimlerinin, özellikle iki dünya savaşı arası döneme oranla, hızla azalışının payı önemle vurgulanmalıdır⁽³⁷⁾. Korumacılık, yerli pazarlara yabancıların girmesini sınırlamak demektir. Bir ülke böyle engeller koyunca diğer ülkelerde genellikle onu izler. Böylece uluslararası ticarete genel bir daralma olur⁽³⁸⁾.

Dışa açık büyümek isteyen gelişmekte olan ülkeler için pazar genişlemesi, iç üretim artışı yanında, bu amacın gerçekleşme derecesini belirleyecek temel öğedir. Oysa gerilemenin bunalıma dönüştüğü 1979 sonrası yıllarda pazar genişlemesi duraklamıştır. Bunda, büyümenin ithalatçı ülkelerde duraklaması kadar, koruma eğilimlerinin yoğunlaşması da rol oynamaktadır. Bazen «yeni korumacılık», bazen de «tarife dışı engeller» diye anılan koruma önlemleri geleneksel dış ticaret koruması araçları olan gümrük vergilerini devre dışı bırakmaktadır⁽³⁹⁾. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra «yeni kurumlar» geliştirilirken, Ticaret ve Tarifeler Üzerinde Genel Anlaşma (GATT), Avrupa Ortak Pazarı (EEC), Avrupa serbest Ticaret Alanı (EFTA), ticaret yapan ülkeler arasında tarifeleri azaltma, kotaların kullanımını kısıtlama, döviz değerindeki düşmelerde rekabeti sağlama yolunda gösterilen çabalardan bazılarıdır. Bu gelişmeler ileri sanayi ülkelerinin giderek artan ekonomik aydınlanması olarak yorumlanmaktadır. Uluslararası ticaretin önceki koşullarında, tarifeler ve öteki kısıtlamalar bir ülkenin piyasa sistemini öteki ülkelerin karşılaştırmalı yada mutlak üstünlüklerinden korumaktaydı⁽⁴⁰⁾.

1974'de Cenevre'de Başlayan GATT görüşmeleri, 1960'lı yılların sonlarından Kennedy Round, 1979'da Tokyo Round ve 1986'da Uruguay Round görüşmeleriyle devam etmiştir. Bu sonuncuda alınan kararların başında korumacılığın daha

(37) Kazgan, agc., s. 106.

(38) Batra, agc., s. 190.

(39) Kazgan, agc., s. 106.

(40) John kenneth Galbraith, **Ekonomi Kimden Yana**, Çeviren: Belkis Çaracı - Nilgün Himmetoğlu, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. basım, Ekim 1990, s. 195.

fazlaştırılmaması gelmektedir. Ne var ki, GATT anlaşmasının zaman içinde üye sayısı artarken, geleneksel koruma araçları, dış ticaret korumacılığında etken olmaktan çıkmıştır. Bu gelişmeler dışı açılmada büyük etken olmuştur.

Gümrük vergilerine dayanan dış ticaret korumacılığının ölçülmeye ve uluslararası karşılaştırmalara çok elverişli olduğunu belirtmek gerekir. Ad valorem (ithalat değeri üzerinden oran) olarak anılan gümrük vergileri, «efektif koruma oranı» gibi yeni kavramlarla da tamamlanınca, karşılıklı pazarlıkta güvenilir bir rakam tabanı oluşturur. Bu bakımdan, GATT görüşmeleri görece olarak sağlam bir tabana oturmuştur denilebilir.

1960'lı yılların sonunda Batı dünyasında baş gösteren yapısal sorunlarla birlikte, farklı koruma türleri ortaya çıkmaya başlamıştır. GATT anlaşması sadece «mal ticareti»ni kapsamaktadır; hizmet kalemleri tümüyle dışlanmıştır. Oysa bankacılık, ulaştırma, sigortacılık gibi geleneksel hizmet kalemleri yanında, 1970'li yıllardan itibaren yeni hizmetler çok büyük önem taşımaya başlamıştır. Tele-komünikasyon, bilgi-işlem, enformasyon hizmetleri de burada iyice yoğundur. Bu nedenle GATT görüşmelerini tamamlayan Tokyo Round görüşmeleri 1979'da sona erdiğinde, GATT'ın varsaydığı dış ticaret koruma araçlarının pek de önemi kalmamış bulunuyordu.

Batı dünyasının karşılaştığı yapısal sorunlar; enflasyon ve işsizlik yanında, dış dünyanın beklenmedik bir rekabet gücüne ulaşması oldu⁽⁴¹⁾. Uluslararası platformda serbest rekabetin ideoloji planındaki savunmanlığı yapan ABD, örneğin, Japonya, Güney Kore'nin otomotiv, tekstil, elektronik ve daha pek çok alandaki serbest rekabetine karşı son derece duyarlı ve kendi iç pazarı için korumacıdır. Buna karşılık serbest rekabet şemsiyesi altında dünya pazarlarını zorlayan Japonya'da kendi iç pazarı için son derece katı bir korumacıdır⁽⁴²⁾. Bir yanda, Japonya bir teknoloji devi olarak dünya sahnesine çıkarken, teknoloji-yoğun mallarda rekabet üstünlüğünü ele geçiriyordu; bir yandan da bir

(41) Kazgan, age., s. 107-108.

(42) MMO 1991 Sanayi Kongresi, Elektronik Sanayi Sektör Raporu, Kasım 1991, s. 11.

zamanların sömürge yada yarı sömürgeleri, bağımsız devlet olarak dünya sahnesine çıkıyor ve ucuz emek maliyetine dayanan mallarda rekabet gücü elde ediliyordu. Konjontür yüksek devam ederken bu gelişme önemsenmedi. Ancak durgunluğun başlamasıyla birlikte, bu olanak ortadan kalktı. Gerileyen sanayi dallarının yerine geliştirilecek yeni sanayiler yaratılamıyordu. İkinci bir neden, II. Dünya Savaşı sonrası döneminden (büyük ölçüde Keynesçi düşüncenin etkisinde) devletin yeni işlevler yüklenmiş olmasıydı. Yüksek istihdam düzeyi, bölgesel eşitlik, hiç kimsenin yada hiçbir sosyal sınıfın mutlak anlamda gerilememesi gibi toplumsal amaçlar ön plana çıkmıştı; başka bir deyişle, devletin «toplumsal refah fonksiyonu» değişmişti. Oysa serbest dış ticaret; yani her türlü devlet müdahalesinden arınmış dış ticaret, farklı bir toplumsal refah fonksiyonuna dayanıyordu.

Üçüncü bir etken, özellikle esnek kur rejimine geçildikten sonra, bazı konuların denemeyle anlaşılması oldu. Önceden sanıldığığının aksine, esnek kurlar, öngörülen korumayı sağlayamıyordu. Bir yandan durgunluk, dış rekabet ve devletin «toplumsal refah fonksiyonu» etkili ekonomi politikaları gerektiren bir ortam yaratırken, öte yandan GATT anlaşmasının dış ticaret korumasını çok azaltması ve her biçimde kayıtlamayı da birlikte getirmesi, çok çelişik bir durum yaratmaktaydı.

İşte bu nedenlerle, durgunluk yoğunlaştıkça, Batı ülkeleri «yeni korumacılık» ta giderek yeni buluşlar yaptı. Böylece dışa açık büyüme amacındaki Gelişmekte Olan Ülkeler'in pazarları giderak daraldı. Yeni korumacılık, geleneksel (gümrük vergilerine dayanan) korumacılıktan, korumayı yaratan süreçten, ölçülmesine, niteliğinden derecesine kadar farklıdır.

Yeni korumacılık; fiyat destekleri, sınai politika, devlet satınalmaları, teknik standartlar gibi geleneksel korumacılıktan farklı bir çerçevede yürütülmektedir. Bunlara GATT anlaşmasında korumaya dönük olan maddelerin «suistimal»i de eklenmelidir⁽⁴³⁾.

(43) Kazgan, agc., s. 108-110.

3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERİN DIŞA AÇILMASI

Gelişmekte Olan Ülkeler'e, kalkınmanın, büyümenin, ekonomik ve toplumsal refahı yakalamanın yegane yolu olarak önerilen «dışa açık büyüme stratejisi», aslında sanayileşmiş kapitalist ülkelerin ve onların ÇUŞ'nin gelişmesine, yayılmasına, büyümesine, daha çok kaynağa el koymasına olarak veren bir stratejidir⁽⁴⁴⁾.

1944 yılında Bretton Woods düzenlemeleriyle ikiz kardeşi Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD-Dünya Bankası) ile birlikte kurulan Uluslararası Para Fonu (IMF), kuruluşundan beri tartışma konusu olmaktadır. 1944 öncesi altın standardının sabit döviz kuru, dış fazla ve açıkları otomatik olarak ayarlandığından dolayı IMF gibi bir uluslararası kuruluşu gerek yoktu. Ancak Bretton Woods'un altın döviz standardında otomatik ayarlama sözkonusu olmadığı için dış ödeme dengesizliklerini ayarlama uluslararası işbirliğini sağlama görevi IMF'ye verilmiştir. Bunun için IMF, sabit-fakat ayarlanabilir kur sistemi çerçevesinde, hükümetin yurtiçi ekonomi politikalarına yol göstererek bu görevini yürütmektedir⁽⁴⁵⁾.

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun (IMF) gelişmekte olan bazı ülkelere tavsiye ettikleri reçetenin uygulanmasında belirlenen sapmaların azaltılması veya tümüyle ortadan kaldırılması genel olarak bu politikaların önemli bir unsurudur. Hem banka, hem de IMF, diğer birçok tavsiyelerin yanısıra, gelişmekte olan ülkelere; reel faiz oranlarını arttırmalarını, ithalatta uygulanan gümrük tarifelerini düşürmelerini, ithal kotalarını kaldırmalarını ve ekonomilerini uluslararası mali piyasalar ile bütünleştirmelerini isterler⁽⁴⁶⁾.

(44) Başkaya, age., s. 157.

(45) M. Erd İyibozkurt, **Küreselleşme ve Ekonomimiz**, Ezgi Kitabevi yayımları, 3. baskı, Kasım 1993. s. 19.

(46) Selim Güven, "Kalkınmakta Olan Ülkelerde Ekonomi'nin Dışa Açılması Sürecinde Önceliklerin Belirlenmesi", Petkim dergisi, (59), Nisan 1988, s. 19.

IMF'nin stand-by anlaşmaları aracılığıyla önerilen “politikalar demeti”, Dünya Bankası tarafından önerilen “yapısal uyum programlarıyla da”, desteklendi. Özellikle 1980'den sonra, Dünya Bankası standart bir yapısal uyum programı oluşturarak Gelişmekte Olan Ülkeler'in ekonomik politikalarının yönlendirilmesinde büyük etkinlik sağladı. Dünya Bankası'nın yapısal uyum programı, özel ve kamu sektörlerinin karşılıklı ağırlığı, pazarın işlevi, ithalat kısıtlamalarının kaldırılması, ihracatın özendirilmesi, Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) özelleştirilmesi, destekleme alımlarına son verilmesi, mukayeseli üstünlüklere dayalı bir büyüme stratejisi izlenmesi vb. gibi öneriler içeriyor⁽⁴⁷⁾.

Dünya Bankası-IMF işbirliği özellikle, IMF'nin Yapısal Uyum Kolaylığı çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere açtığı orta vadeli yapısal dış denkleme amaçlı kredilerde ortaya çıkmaktadır. SAF (Yapısal Uyum Kolaylığı) ve ESAF (Arttırılmış Yapısal Uyum Kolaylığı) kolaylıklarından yararlanmak isteyen gelişmekte olan ülkelere kredi açılırken IMF ile Dünya Bankası yakın işbirliği yapar ve bu ülkelerin izleyecekleri yapısal uyum programlarının hazırlanmasında onlara birlikte yardımcı olurlar⁽⁴⁸⁾.

Gelişmekte olan ülkeler 1960'lı yılların ortalarına kadar olan süre içinde, ithal ikame politikasının stratejisine dayanan ticaret politikasını benimsemişler ve bu politikanın çizgisi içinde kalkınmalarına yön vermeye çalışmışlardır. 1970 yılına doğru ve özellikle 1973 Petrol Boom olayından sonra bu ülkeler, kalkınma sorunlarının çözümünde, gittikçe artan ölçüde ihracata dayalı kalkınma stratejisi benimsemişlerdir⁽⁴⁹⁾.

Dışa dönük politikaların, verimli imalat sanayinin kurulması ve genişletilmesi, yeni iş olanaklarının yaratılması ve tüketici refahı açısından ithal ikamesi politikasından daha

(47) Başkaya, age., s. 152.

(48) S. Rıdvan Karluk, **Dünya Ekonomisinde Uluslararası Ekonomik Kuruluş ve Birleşmeler**, Bilim Teknik Yayınevi, 1. Basım, Mayıs 1990, s. 289-290.

(49) Muhtar Baruter, “Ekonomik Kalkınma Politikasında Dışa Açılmanın Yeri ve Türkiye'deki Uygulama”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Cilt:16, S. 87, Eylül 1981, s. 23.

yararlı olduğu ifade edilmektedir. Bu stratejiyi savunanlara göre, dışa dönük politikalar, yurt içi sanayiinin kullanımında çağdaşlaşmayı gerektirmekte ve ihracatın teşvikini vurgulamaktadırlar.

Dışa dönük politikalar izlenmesinin, doğaldır ki, dış piyasalara, özellikle yüksek gelirli ülkelerin piyasalarına dayandığı açıktır. (1970'lerde koruma işlemlerinin arttığı konusundaki bazı düşüncelere karşın, gelişmekte olan ülkeler, ihracatlarını artırma şansına sahip olmuşlardır)⁽⁵⁰⁾.

Uzak Doğu'da ihracata dayalı kalkınma stratejisini benimseyen bazı ülkelerin (Güney Kore, Hong Kong gibi) bu alanda elde etmiş oldukları başarılı sonuçlar, dünya pazarında rekabete dayalı ihracatın oluşturduğu bu bileşik politikalar özellikle Japonya'nın ve Güney Kore'nin de yararına olmuştur⁽⁵¹⁾.

Ancak, konunun asıl hareket noktalarından biri, enerji konusunun 1973 yılı petrol fiyatlarındaki gelişmelerden sonra birinci plana geçmesi ve petrol ithal eden ülkelerin döviz dengelerindeki ciddi bozulma ve borçlanma boyutlarının hızla artmasıdır.

Petrol ithal etmek zorunda bulunan gelişme halindeki ülkelerin Ödemeler Bilançosundaki açıkları 1973'den bu yana şimdiye kadar görülmemiş ölçülerde hızla bir artış içine girmiştir. 1973 yılında bu ülkelerin Ödemeler açığı 11 Milyar Dolar iken 1979 yılında 43 Milyar dolara ve 1980 yılında da 50 Milyar Doların üstüne çıkmıştır. 1973 yılından 1980 yılına kadar olan 7 yıllık dönem içinde toplam olarak açık tutarı, 250 Milyar Doları aşmıştır.

Yukarıdaki belirtilen gelişme halindeki ülkeler, ellerinde kuvvetli satış gücüne sahip hammadde kaynağı olmayan ülkelerdir. Bunların yanında nisbeten daha kuvvetli kalkınma

(50) Beyhan Ataç, **Maliye Politikası: gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları**, Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F. Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları No: 86, 2. basım, 1992. s. 223.

(51) Peter F. Drucker, **Yeni Gerçekler**, Çeviren: Bir tane Karanakçı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel yayın No: 315, Tarih Dizisi: 25, 2. Baskı, Ankara 1992. s. 155.

gücüne sahip ve kıymetli hammadde kaynaklarını ellerinde bulunduran diğer gelişme halindeki ülkelerde de durum çok farklı değildir. Önemli bir petrol ithalatçısı durumunda bulunan bu ülkeler, ellerindeki satış gücü kuvvetli hammadde kaynaklarının desteğine rağmen, 1973'den bu yana her yıl sürekli ve büyük miktarlarda ödemeler açığı ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu ülkelerinde ödemeler-Bilançosu açıkları, 1973'den sonra hemen hemen her yıl toplam olarak 10 Milyar Doların üstünde olmuştur⁽⁵²⁾.

İthal ikame politikası üzerinde bugüne kadar yapılan çalışmalar ile ihracata ve dış açılma konusunda beliren son gelişmeler, yeni bir görünümü ortaya koymuştur. Bu görünüm;

- İthal ikame politikasının tek başına kalkınmanın ticaret stratejisine gerekli desteği sağlayamacağı ve bu günkü kalkınma koşullarının dış kaynaklara bağılılığı kuvvetli biçimde arttırdığı, bu artışın ihracat alternatifine oldukça ciddi bir önem kazandırdığını ortaya koymaktadır. Ancak hemen belirtmek gerekir ki, bu yeni durum sadece petrol fiyatları boom olayına bağlanamaz. Daha sonra ortaya çıkan sonuç ve gelişmeler, kalkınma koşullarını etkileyerek, dünya ekonomik konjonktüründe oldukça farklı bir ortamın doğmasına neden olmuştur.
- Herşeyden önce, enflasyonun genel çerçevesi genişlemiş ve hızlanmıştır. Enflasyona karşı çare arayışı içinde olan sanayi ülkelerinde, ekonomik gelişme hızı düşerken işsizlik miktarının boyutları artmıştır. Bu gelişme aynı şekilde gelişmekte olan ülkeleri de (petrolcü olmayanları) etkilemiş ve bunlarda da, ekonomik kalkınma hızları yavaşlamıştır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde ve ödemeler dengesi üzerinde, bir dizi olumsuz sonuçlar yaratmıştır.
- Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerin ithal ettikleri sermaye mallarındaki fiyat artışlarının bu ülkelerin ihracatını oluşturan hammadde fiyatlarındaki artışa göre çok daha fazla ve kuvvetli olması yani, «Terms of Trade» denilen Ticaret

(52) Baruter, agm., s. 23-24.

hadlerindeki bozulma olayının kuvvetli bir dengesizlik içine girmesi, gelişmekte olan ülkelerin ödeme açıklarını hızla arttıran bir unsur olmuştur.

- Yine ödemeler bilançosu açıklarının hızla artmasını sağlayan diğer bir gelişme, belirli sanayileşmiş ülkelerde kendini gösteren ekonomik durgunluk olayıdır. Bu olay, gelişmekte olan ülkelerin sanayileşmiş durumda bulunan ülkelere dönük ihracatını oldukça belirgin biçimde sarsmış ve azatmıştır. Bu sarsıntıyı hem hammadde hem de, mamul madde halinde yapılabilen ihracat konularında açıkça görmekteyiz.
- Nihayet, ödemeler açığını arttıran diğer unsur, gelişme halindeki ülkelerin cari açıklarını kapamak için yaptıkları borçlanmalara ait faiz ödemelerinin yükünün artmasıdır.
- Bütün bunların dışında ayrıca, döviz kurlarında ortaya çıkan kuvvetli dalgalanmalar sadece gelişmekte olan ülkeler için değil sanayi ülkeleri için bile ticaretin finansmanı, döviz rezervlerinin değerlendirilmesi ve borç yüklerinin değişimi üzerinde önemli olumsuz etkiler yaratarak ödemeler bilançosuna yükler getirmiştir.

Sistem olarak bir uygulamanın başarı şansı, diğer şartlar aynı kaldığı takdirde, belirgin bir çizgi gösterir. Ancak, şartlar değişirse, sistemin en azından verim gücü ve tekniğinde zayıflamaların ortaya çıkmasını beklemek gerekir⁽⁵³⁾.

Bir ülke ekonomisinin dünyaya açılmasının, ekonomik reformun bir parçası olduğu genellikle kabul edilen bir husustur. Ancak bu hedefe ulaşmak için uygulamaya konulacak önceliklerin sıralanmasının yapılması kolay değildir. Her ülkede, kendi özel durumuna ve belirlenen hedeften sapmaları yaratan nedenlere bağlı olarak değişik özellikler izlenebilir. Burada tartışılan hususlar, gelişmekte olan ülkelerin çoğu için geçerli olmakla beraber;

- Oldukça yüksek enflasyonun,
- Para basımı ile kapatılmaya çalışılan büyük mali açıkların,

(53) Baruter, agm., s. 24-25.

- Denetim altında tutulan iç faiz oranları ile çok sınırlı yerli menkul kıymetler piyasasının,
- Yüksek ticari korumaların,
- Ülkeye giren ve çıkan sermaye hareketleri üzerindeki denetimlerin hüküm sürdüğü orta gelir düzeyindeki ekonomiler içinde geçerli olduğu söylenebilir.

3.1. İç Faiz Hadleri ve Sermaye Hareketlerinin Serbest Bırakılması

İyi düzenlenmiş bir ekonomik reformun bir yönü, yerli sermaye piyasasının ve sermaye hesabı ödemeler dengesinin liberalleşmesidir. Sermaye hareketlerine (yurt içine ve yurt dışına) konulmuş bulunan engellerin, yerli finansman sektörünün serbest bırakılmasından önce gevşetilmemesi gerektiği açıktır. Eğer sermaye hareketleri, iç faiz oranları düşükken veya reel gelir sağlayamayacak bir düzeyde sabit tutulurken serbestleştirilirse, bu durum, sermayenin dışarıya kaçmasına yol açacaktır. Eğer iç faiz oranı, dünya faiz oranının altında (muhtemel devalüasyon oranı ile düzeltilmiş hali ile) ise, yerli sermaye ülkeyi terk etme eğilimine girecektir. Gerçekte sermaye kaçışları, iç ve uluslararası faiz oranları arasındaki dengesizliklerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır⁽⁵⁴⁾. Uluslararası parasal dengedeki sürekli bir dengesizlik; dünyayı iki bölüm olarak düşündüğümüzde, bölümler arasında tek yönlü bir ödeme (sermaye) hareketi yer aldığı zaman ortaya çıkmaktadır. Yani burada her yıl başında belli bir miktar para bir ülkeden, diğer bir ülkeye karşılığında mal ve borç araçlarının bir akımı olmaksızın sürekli bir şekilde ödenmektedir. Bu durum ilk önceleri kendisine para gelen ülke için bir ödeme gerektirmeyen işlem olduğundan, daha önceki dengeyi etkilemekte ve bozmaktadır. Fakat bu işlem düzenli ve sürekli olmaya başladığı zaman, her ülke ödemeler dengesine aktif veya pasif bakiye verdirerek, uluslararası parasal dengeyi sağlayıcı bir yol bulmaya çalışmalıdır. Yani, burada demek istenen şey, ödemeyi kabul eden ülke ödemeler dengesinde bir fazla oluşturmaya çalışmalıdır.

(54) Güven, agm., s. 19.

Uluslararası ödemelerin düzenli bir akımı sağlandığı zaman iş hayatı ödemeler dengesizliğine giderek bir uyum göstereceğinden yeni bir denge durumuna erişir. Ne var ki, bu elde edilen denge, tek yönlü ödemeler (sermaye hareketleri) başlamasından önceki mevcut denge ile aynı değildir.

Bu tek yönlü sermaye hareketlerinin yokluğunda, ihracat ve ithalat dengeye geliş yolunda tabii bir eğilim gösterdiği halde sermaye hesabında böyle bir eğilim görülememektedir. Bununla beraber, normal sermaye hareketleri, genel olarak reel faiz hareketlerindeki farklılıklardan doğmaktadır.

Wicksell'e göre iki ayrı faiz kavramı vardır: Tabii faiz (reel) ve piyasa faizi (nominal). Kuşkusuz ilk kez böyle bir ikili ayarım yapan Wicksell, para teorisine büyük bir yenilik getirmiştir. Bunlardan tabii faiz haddi, sermaye malları piyasasına, kredi talebi ile tasarrufu eşitleyen gerçek bir faizdir. Piyasa faizi ise bankaların para arzı ve kredi talebine göre belirlenen bir faiz olup, bunu bankalardan kredi talep edenler ödemektedir.

Eğer bir ülkede tasarruflar, yatırım fırsatları için yeterli hacimde değilse, o ülkede faiz haddi yüksek olur. Yine bir ülkenin reel faiz haddi düşük ise o ülkede tasarruflar yönünden aşırı bir arz vardır. Bu bize kısaca şu durumu açıklamaktadır; birincisi için, bazı malların nisbi fiyatları yüksek olup, bu mallar için aşırı talep vardır. İkincisi için ise, bazı malların nisbi fiyatları düşük olup, bu mallar için aşırı arz bulunmaktadır. Hiç kuşkusuz bu nisbi fiyatlarda düşüklük ve yükseklik kriteri, uluslararası denge fiyatları ve faiz hadleri açısından ele alınmaktadır. İşte bu durumda uluslararası malların fiyatları, uluslararası ticaretle eşitlendiği gibi, dünyanın her iki bölümünde de paranın faiz hadleri (reel ve parasal) eşitlenecek kadar, «normal sermaye hareketleri» süre gelecektir⁽⁵⁵⁾.

Sermaye hareketlerine ilişkin sınırlamalar, iç faiz oranları gerçek değerine yükseltilmeden kaldırılmamalıdır. Bununla beraber, enflasyonist ortamlarda iç finansman

(55) İlhan Uludağ, **Ödemeler Dengesinin Ayarlanmasında Parasal Teoriler**, Bursa İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No: 34, 1977, s. 41-42.

piyasasının serbest bırakılması, eğer mali açık sıkı bir kontrol altında ise gerçekleştirilebilir. Bu denetim sağlanılmadan, bu yönde yapılacak bir girişim, yüksek enflasyon oranlarına yol açabilecektir. 1970'lerin sonları ile 1980'lerin başlarında Arjantin'de mali açıklar azaltılmadan, iç sermaye piyasasının liberalleştirilmesine gidilmesi, enflasyonun düşürülmesi için harcanan tüm çabalarının boşa gitmesine neden olduğu gibi, hükümetin harcamalarının bir kısmını finanse etmek için dış borçlanmaya başvurmasına da neden olmuştur.

Bundan dolayı, sıralamanın birinci kuralı, uluslararası sermaye hareketleri kontrolünün, ancak iç finansman piyasasının düzenlenmesinden ve iç faiz oranlarının yükseltilmesinden sonra kaldırılmasıdır. Bu karşılık faiz oranları ancak, mali açık denetim altına alındıktan sonra yükseltilmelidir⁽⁵⁶⁾.

3.2. Dış Ticaret Politikası, Uyum Yardımı ve Güvenirlilik

Dış ticaret politikasının (commercial trade policy) tanımını yapmadan önce, literatürde oldukça değişik şekillerde ifade edilen ve bazen dış ekonomi politikası olarak da sunulan bu politikaların İngilizce uluslararası ekonomi kitaplarında ne şekilde tanımlandığına deyinelim: G. Haberler ticaret politikasını, bir ülkenin dış ekonomik ilişkilerini düzenleyen bütün tedbirler olarak düşünmektedir. Buna karşılık J.E. Meade ticaret politikasını, ödemeler dengesindeki özel kalemleri dolaysız olarak kontrol etmeye yönelik politikalar olarak ele almaktadır. Bela Balassa, ticaret politikasının kapsamını, sadece ithalat ve ihracat üzerindeki tarife, miktar kısıtlamaları, vergiler ve mali yardımlarla sınırlanmaktadır. Aslında dış ticaret politikası, bilançonun cari işlemler hesabında ihracat ve ithalat kalemleri üzerindeki tüm hükümet faaliyetlerini kapsayan bir çeşit dış ekonomi politikasıdır⁽⁵⁷⁾.

(56) Güven, agm., s. 19.

(57) Karluk, R. *Uluslararası Ekonomi*, s. 155-156.

Ticari engellerin azaltılması veya kaldırılması ile yurtiçi fiyatlar (nisbi), dünya fiyatlarına (nisbi) yaklaşacak ve kaynaklar sektörler arasında yeniden dağıtılacaktır. Genelde, ticaretin liberalleştirilmesine ilişkin her işlem, değişen şartlar dolayısıyla, firmaların gerekli teçhizat sağlamaları ve işçilerine yeni beceriler kazandırmaları için bir uyum sürecine ihtiyaç gösterecektir. Genelde bu uyum süreci zaman alacak ve oldukça pahalıya mal olacaktır. Uyum maliyetlerinin en aza düşürülmesi genellikle iki politik görüş altında toplanabilir. Birincisi, dış ticaretin tedrici olarak serbestleştirilmesi, ikincisi genellikle dış yardım şeklinde görülen, uyum yardımı sağlanmasıdır⁽⁵⁸⁾.

1962'de Ticaret Genişletme Kanunu ile ABD'de başlatılan uyum yardımı, günümüzde de uygulanmaktadır. Uyum yardımı diğer sanayileşmiş ülkelerce de benimsenmiştir. Uyum yardımı, yabancı rekabetine açıldıklarında yerli firmalara daha etkin çalışmaları, başka alanlara kaymaları ya da etkin teknolojilere ve gelişen yeni mallar üretimine geçmeleri halinde yardım yapmaktadır. Buda ülkelerin dışa açılmalarını gerektirmektedir. Uyum yardımının altında yatan düşünce ise, eğer bir toplum uluslararası serbest rekabete geçerken ekonominin etkinliğinin artmasından dolayı bir refah kazancına sahip oluyorsa, refahı artanlar ithalat rekabetinden zarara uğramış olanların kayıplarının bir kısmını geçici olarak telafi etmelidir şeklindedir⁽⁵⁹⁾. Uyum yardımı alınmasıyla, yumuşak bir geçiş sağlamak hedeflenmekte ve ithalatla rekabet edebilen endüstrilerin finansmanında kullanılmak üzere, dışarıdan ithal edilen nisbeten ucuz bu kaynakla uyum maliyetinin düşürülmesi öngörülmektedir. Bu görüşe göre, sermaye işlemleri ilk olarak veya ticaret işlemleri ile aynı anda serbestleştirilmelidir. Bu durum, uyum sürecini kolaylaştırmak üzere kullanılacak "ucuz" kaynakların sağlanması imkanını arttıracaktır.

Uyum süreci sırasında dış yardım sağlanması, dış ticari işlemlerin serbest bırakılmasında yaratılan güvenilirliğe çok yakından bağlıdır. Eğer belli bir itimat düzeyi yaratılmış ise, tüccarlar ve yatırımcılar fiyatlarda ve yatırım gelirlerinde bir hareketlenme bekleyecekler ve buna göre davranarak, iç ve dış yardımlarla sağlanan kaynaklarını yeni

(58) Güven, agm., s. 20.

(59) İyibozkurt, agc., s. 151.

ihraç malı sanayilerine yönlendireceklerdir. Eğer uygulanan politikaya güvenilmiyorsa ve ileride beklentilerin aksine sonuçlarla karşılaşılacağı tahmin ediliyorsa, sermaye işlemlerinin açılması ile elde edilen ucuz kaynaklar, ithal ikamesi sağlayan sanayilerin sahipleri tarafından şirketlerinin zararlarını karşılamak üzere kullanılabilir.

Bu konuda gerekli güvenilirliği tesis etmenin temeli, uygulanan ve uygulanacak olan politikaların iç tutarlılığını sağlamaktır. Örneğin Arjantin’de 1970’lerin sonlarında uygulanmak istenen mali politika ile döviz kurları arasındaki tutarsızlık ve Şili’de önemli ölçüde değer kazanan döviz kurları ile desteklenen tarife indirimleriyle dış ticaretin liberalleştirilemeyeceği inancı sonucunda 1979-1981 yılları arasında karşılaşılan büyük cari açık, bu politikadan beklenen sonuçları sağlamaktan uzak kalmıştır. Güvenilirliğin bu yönü, bu politikaları uygulamaya girişen ülkelere uyum yardımı sağlanmasında Dünya Bankası ve IMF’nin çok dikkat ettikleri bir husustur⁽⁶⁰⁾.

3.3. Dış İlişkilerin Düzenlenmesi ve Gerçekçi Döviz Kurları

Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret ile ilgili temel sorunlarından birisi de “döviz kuru sistemi” ve bununla ilgili politikalardır. Döviz kuru sistemi, bir ülkenin döviz gelirleriyle döviz giderleri arasında belli bir dengeyi korumak amacıyla alınan önlem ve düzenlemeleri içerir⁽⁶¹⁾. Döviz kuru sistemi ile anlam yakınlığı içinde bulunan ikinci kavram ise, “döviz kuru politikası”dır. Denilebilir ki, sistem politikalardan oluşan daha genel bir terimdir ve aynı sistem içinde sistemin temeline aykırı olmamak üzere az çok farklı politikaların izlenmesi mümkündür. Bununla birlikte, izlenen döviz kuru politikaları bir bütün olarak, ülkenin döviz kuru sistemi konusunda bilgi vereceğinden bu iki kavram bir yerde çakışmaktadır⁽⁶²⁾.

(60) Güven, S. s. 20.

(61) Ergül Han, *Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi*, Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F., Kütahya, 1992, s. 222.

(62) Nevzat Güran, *Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge*, Dokuz Eylül Üniversitesi yayınları, Kavram Matbaası Aralık 1987, s. 7-8.

Döviz kurunun iki amacı vardır. Birincisi, dış ticarete konu olan malın iç ve dış değerini dengelemek, ikincisi ekonominin döviz arz ve talebini dengeleyerek dış ödemeler dengesini sağlamak.

Diğer taraftan ekonomide üç türlü döviz kuru politikası tanımlanabilir; denge döviz kuru politikası, aşırı değerlenmiş döviz kuru politikası ve az değerlenmiş döviz kuru politikası. Eğer ekonomide döviz fiyatı arz ve talebe göre oluşabiliyorsa denge döviz kuru sözkonusudur. Bu durumda dış ticarete konu olan mallar içeride ve dışarıda eşitleniyor demektir. Dolayısıyla ekonomi mukayeseli üstünlüklere sahip alanlardaki üstünlüklerini kullanarak dışa açılacak, döviz üreten bütün sektörler teşvik edilmiş olacaktır. Yani, ülke içi üretim maliyeti ile dış piyasalardaki fiyatı eşitleyen bir döviz kuru sanayileşmiş ülkelerde dengeye ulaşmada yeterli olduğu halde gelişmekte olan ülkeler açısından yeterli olmayabilir. Çünkü, gelişmekte olan ülkelerdeki döviz kuru imalat sektöründeki değil, geleneksel sektördeki üretimin parasal maliyetini yansıtır. Gelişmekte olan bir ülkede imalat sektöründeki üretim maliyeti geleneksel sektöre kıyasla daha yüksektir. Dolayısıyla geleneksel sektördeki maliyet ve fiyatları dış pazardaki maliyet ve fiyatlara eşitleyen denge döviz kuru, imalat sektöründeki maliyet ve fiyatların dış paralar cinsinden daha yüksek olmasına neden olacaktır. Bu demektir ki, mamul mal ihracatı açısından olması gereken daha yüksek değerde bir döviz kuru sözkonusudur⁽⁶³⁾.

Bilindiği gibi, aşırı değerlenmiş döviz kuru, ihracat üzerinde olumsuz, ithalat üzerinde de olumlu etki yapar. Adından da anlaşılacağı gibi bu kur politikasında ulusal para yabancı paralar karşısında yüksek tutulmaktadır. Bu kur politikası ithal ikameci sanayileşme politikaları ile birlikte uygulanır⁽⁶⁴⁾. Bu durumda iç piyasa için üretim cazip hale gelecek, ihracata yönelik yatırımlar azalacaktır. Öte yandan aşırı değerlenmiş kur, ithalatı özendirerek ticaret açığına ve ithalat kontrolüne neden olacaktır. Bu durumda

(63) Yılmaz, *agc.*, s. 28-29.

(64) Gülşen Topal, "Türkiye'de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları (1980-1990)", Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış master tezi, Eskişehir 1991, s. 33.

ihracatçının kullandığı girdilerin maliyetini uluslararası düzeyin üstüne çıkaracaktır. Böylece, eğer uluslararası piyasalarda fiyat değişmezse ihracatçının rekabet şansı maliyet artışı nedeniyle azalacaktır. Devalüasyon eğer maliyet sabit tutulabilirse ihracatçının sözü edilen türden olumsuzluklarla karşılaşmasını engelleyecektir. Bu itibarla, az değerlenmiş döviz kuru politikası ihracatçının lehine olacaktır⁽⁶⁵⁾.

3.4. Ekonomik Düzenleme, Tercihler ve Refah Etkileri

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik liberalleşmenin öncelikleri üzerinde yapılan analitik ve teknik tartışmaların merkezinde refah etkileri yatmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde refah etkilerinin topluma kazandırılmasında ve yayılmasında iki ana konu ortaya çıkmaktadır.

Bunlardan birincisi, bu konuda güvenilir teorik ve deneysel sonuçlar bulunmamakla beraber, gümrük tarifelerinin mevcut bulunduğu bir ortamda sermaye hareketleri üzerindeki denetimlerin gevşetilmesinin yaratacağı sonuçlardır. Sermaye işlemleri üzerindeki sınırlamalar bir kez kaldırıldığında, dışarıdan getirilen kaynakların bir bölümü, ithal-ikamesi sağlayan sektördeki yatırımların artırılmasında kullanılacaktır. Bununla beraber, gümrük tarifeleri henüz indirilmemiş olduğundan, sanayii sektörü, serbest ticaret rejimi altında üretmesi gerektiğinden daha pahalı ve daha verimsiz üretim yapıyor olacaktır. Buna karşılık, sermaye hareketlerinin, kısıtlı tutulduğu bir ortamda gümrük tarifelerinin düşürülmesi, dolaylı bir olumlu etki doğuracak gibi görünmektedir. Çünkü, daha ucuz hale gelen ithalatın finansmanı için yabancı kaynaklara olan talep, mevcut kısıtlamalar nedeniyle düşük düzeyde kalacaktır. Bu gerçeğe rağmen, henüz kesin bir yargıya ulaşılması söz konusu değildir ve genel kanı, sermaye işlemlerinin liberalleştirilmesinden önce dış ticaret işlemlerinin serbest bırakılmasının, refah açısından tercih edilmesi gerektiğidir.

(65) Yılmaz, agc. 29-30.

İkinci konu, dış sektörün bütünüyle mi, yoksa kısmen mi serbest bırakılacağıdır. Eğer sözkonusu ülkenin, dünya fiyatlarını etkileyerek değiştirme imkanı yoksa, en iyi çözüm, tarifeler, kotalar ve mali işlemler üzerindeki tüm kısıtlamalarını kaldırması suretiyle ekonominin bütünüyle liberalleştirilmesidir. Diğer yandan, eğer ülkenin tek satıcı veya alıcı olma durumu varsa ve dünya fiyatlarını etkileyebiliyorsa bazı kısıtlamaların konulması en uygun görüştür. Buna ek olarak bazı durumlarda, gelir dağılımı ve kamu gelirleri dikkate alınmak suretiyle mevcut kısıtlamaların sürdürülmesi tercih edilebilir.

Gerçekte, bazı malların tek üreticisi durumunda bulunan belirli sayıda gelişmekte olan ülke vardır ve bunlar, dünya finansman piyasasında küçük bir yer tutmaktadır⁽⁶⁶⁾. Bütün finansal piyasalar şu veya bu şekilde fon sağlarlar. Finansal piyasalarda yapılan borç anlaşmalarının bazıları çok basit, biçimsel olmayan bir şekilde ve birkaç gün sürebilir. Bunun yanında diğer bazı borç anlaşmaları ise daha karmaşıktır ve yıllarca sürebilir. Bütün finansal piyasalarda gözlenen “fon sağlama” karakteristiği, finansal piyasaları birbirine bağlamaktadır. Bu nedenle, finansal piyasaların bir ekonomik fonksiyonu yerine getirdiklerini söyleyebiliriz. Diğer deyişle, bu piyasalar gerçek ekonomik kaynakların, borç verenlerden borç alanlara transfer edilmesini kolaylaştırırlar. Borç verenler, parasal gelirlerinin bir kısmını gelecekteki kullanımları için tasarruf ederek, tasarrufları ile faiz kazancı elde etmeyi düşündüklerinde; mal, hizmet, ekipman, işgücü gibi gerçek kaynaklar borç alana yönelecek ve borcun vadesi sonunda borç veren kişi ise daha yüksek bir gelire sahip olabilecektir. Finansal piyasaların bu fonksiyonu, ekonomik fonksiyonlarıdır ve ekonomik fonksiyonları yoluyla finansal piyasalar gerçek kaynak transferlerini kolaylaştırarak ekonomiye ve bireylerin refahına hizmet ederler⁽⁶⁷⁾. Bununla beraber bu durum, bu ülkelerin belirli bir faiz oranı ile sınırsız borçlanabilecekleri anlamına gelmemektedir. Aksine, bu ülkeler dünya mali piyasalarında bazı kısıtlamalar ile karşılaşmakta ve taşıdıkları riskin derecesine göre bir miktar ilave prim ödemek zorunda

(66) Güven, agm., s. 20.

(67) M. İlker Parasız, Kemal Yıldırım, **Uluslararası Finansman: Teori ve Uygulama**, Ezgi Kitabevi yayınları, 1. baskı, Mart 1994, s. 3.

kalmaktadır. Bu şartlar altında aşırı dış borçlanmaya gidilmesi kaynak maliyetinin bütün diğer borç alanlar içinde yükselmesine neden olmaktadır. Aşırı borçlanmayı önlemenin en uygun yolu, sermaye ithalatını vergilendirmek suretiyle toplam borçlanma tutarını azaltmaya yönelmektir.

Bu durumda üçüncü kural, liberalleşme düzenlemelerinden sonra bile olsa, sermaye hareketlerinin uygun bir biçimde vergilendirilmesi, bazı denetimleri elde tutmak için en akılcı bir yoldur, şeklinde özetlenebilir⁽⁶⁸⁾.

(68) Güven, agm., s. 21.

İkinci Bölüm

DIŞ AÇIK SORUNU

1. DIŞ AÇIK

İnsanların ihtiyaçları çeşitlendikçe ülke içi ve ülke dışı ticaret de gelişmiş, devletlerarası ilişkilerde büyük önem kazanmaya başlamıştır. Çağa hakim haberleşme araçlarının ve ulaşım vasıtalarının gelişmesiyle devletler dışı açılmaya daha da ağırlık vermeye başlamışlar ve dış ticaretin gelişmesi için üretim, ticaret, ulaştırma, maliye ve dış politikayı yakından ilgilendiren konularda bir takım tedbirler almak zorunda kalmışlardır⁽¹⁾.

Bir ülkenin uluslararası ekonomik dengesi, o ülke sakinlerinin belli bir süre içinde diğer ülkelerin sakinleriyle yaptıkları bütün ekonomik işlemleri içerir. Bir ülkenin uluslararası ekonomik durumunu çözümlenmede kullanılacak en önemli alet “ödemeler bilançosu”dur⁽²⁾. Ödemeler bilançosu, bir ülkenin bir yıl içinde ekonomik ilişki içinde bulunduğu bütün yabancı ülkelerle olan ekonomik durumunu göstermek için belirli bir sisteme göre tutulan kayıtlardır⁽³⁾. Sistemik kurallara uygun olarak tutulan ödemeler

(1) Rasih Demirci, “Dış Ödemeler Dengesi Üzerine Düşünceler”, Kooperatif Dünyası, Cilt: II, Sayı: 121, Nisan 1981, S. 10.

(2) Wallece C. Peterson, “Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme”, Çeviren: Servet Mutlu, Eskişehir İkt.Tic.İl. Akademisi Yayınları: 45 Döner Sermaye İşletmesi yardımcı ders kitapları yayın no: 2, 1976, s. 266.

(3) Rıdvan Karluk, “Türk Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Bu Açığın Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması”, Eskişehir İkt.Tic.İl. Akademisi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, Haziran 1980, s. 214.

bilançosundaki hesaplar; ülkenin uluslararası durumu hakkında hükümet yetkililerine bilgi vermekte, uygulanacak para ve maliye politikalarının yönlendirilmesinde önemli rol oynamaktadır⁽⁴⁾.

Ekonominin diğer ülke ekonomileri ile olan ilişkileri sonucundaki akım değişkenlerinin yönünü gösteren ödemeler bilançosundaki hesapları incelediğimizde; temelde, üç grup hesapla karşılaşırız. Bunlardan ilki cari işlemler hesabıdır⁽⁵⁾. Ülkenin tüm mal ve hizmet, ithal ve ihracatı bu hesapta toplanır. Cari işlemler hesabının borçlu veya alacaklı bakiyeleri ülkenin döviz gider ve gelirlerini, sonuçta da milli gelir, istihdam düzeyi, enflasyon oranı ve büyüme hızı gibi değişkenlerini yakından etkiler.

Cari işlemler hesabı, ülkenin diğer ülkelerle (kişiler, işletmeler ve kurumlar) yaptıkları mal ve hizmet alış-verişlerini belirtir. Genellikle bu hesap içerisindeki en önemli kalem dış ticaret olup, bu mal ihracatı ile mal ithalatından oluşur. Bu ikisi arasındaki net fark “Dış Ticaret Dengesini” verir.

Cari işlemler hesabında, dış ticaretten başka “görünmeyen işlemler” olarak nitelendirilen ve genellikle faktör hizmetleri karşılığı sağlanan veya yurt dışına yapılan ödemeler yer alır. Bu hizmetler grubunun gelir tarafında seyahat ve turizm gelirleri, ulaştırma hizmetlerinden sağlanan gelirler, karlar, telif haklarından ve patent haklarından elde edilen gelirler ve transferler yer alır. Gider (pasif) tarafında ise yukarıda sayılan hizmet kalemlerine ilişkin olarak yurt dışına yapılan ödemeler yer alır⁽⁶⁾.

(4) Kemal Yıldırım, “Makroekonomik Politikaların Etkinliği 1980-1990 Türkiye Örneği”, Anadolu Üniversitesi Yayınları No: 659, İ.İ.B.F. Yayınları No: 96, Eskişehir 1992, s. 97.

(5) Kemal Yıldırım, Mustafa Özer, “Türkiye’de Ödemeler Bilançosu Pozisyonuna Göre Çeşitli Politikaların Değerlendirilmesi”, Anadolu Üniversitesi, Açıköğretim Fakültesi Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Haziran 1994, s. 102.

(6) Suat Öksüz, “Makro Analiz Ders Notları”, Anadolu Üniversitesi Teksir Bürosu, Eskişehir, s. 303-304.

Ödemeler bilançosundaki ikinci grup hesaplar sermaye hareketlerini kapsamaktadır. Sermaye hareketleri, genellikle özel ve resmi (kamusal) olarak ayırt edildiği gibi, uzun vadeli ve kısa vadeli sermaye hareketleri olarak da ayırt edilmektedir⁽⁷⁾. Ayrıca sermaye hesabı, devletten devlete bağış ve kredileri, borç ödemelerini, finansal portföy (menkul değer) yatırımlarını ve bedelsiz ithalatı kapsar. Çıkışlar veya ödemeler negatif (pasif), girişler ise pozitif (aktif) bir işlem olarak kaydedilir.

Üçüncü hesap grubu, Merkez Bankası ve muhabirlerince tutulan altın ve döviz rezervlerindeki değişimler ile ülkenin uluslararası para fonundaki rezerv pozisyonundaki değişimleri ve Özel Çekme Hakları'ndan (ÖÇH) kullanımları içerisine alır. Altın ve döviz rezervlerinde artış veya azalış ilk iki grup hesabın (cari işlemler ve sermaye hareketleri) sonucunu yansıtır⁽⁸⁾.

Birde istatistik fark (hata ve unutmalar) diye bilinen bir hesap kalemi vardır. Bu kalem bilanço kayıtlarında alacaklı ve borçlu taraflar arasında ortaya çıkan bir farkı göstererek muhasebe denkliliği sağlamaya yarar⁽⁹⁾.

Dış açık tanımı, tek bir tanımı içermemektedir. En kaba tanım, dış ödemeler dengesi açığını, cari işlemler dengesiyle özdeş tutmaktır⁽¹⁰⁾. Ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında yer alan kalemlerin bir kısmı döviz getirici nitelik taşıdığı halde, diğer bir kısmı döviz götürücü niteliktedir. Örneğin, ihracat, navlun ve sigorta gelirleri, yabancı turistlerin bozdurdukları dövizler, hizmet gelirleri, dış yatırımlardan gelen gelirler döviz getirici; ithalat, navlun ve sigorta giderleri, dış seyahat harcamaları, yabancı sermaye kuruluşlarının kazançlarının transferleri, dış borç faiz ödemeleri gibi kalemler döviz götürücü niteliktedir. Cari işlemler hesabında yer alan bu kalemlerden aktif olanlar

(7) Seyidoğlu, "Uluslararası İktisat; Teori, Politika ve Uygulama", Güzcm Yayınları No: 2, 6. baskı, İstanbul 1980, s. 122.

(8) Öksüz, "Makro Analiz Ders Notları", s. 305.

(9) M. İlker Parasız, "Para, Banka ve Finansal Piyasalar", Ezgi Kitabevi Yayınları, 4. baskı, Bursa, Ekim 1992, s. 505.

(10) Öksüz, "Makro Analiz Ders Notları", s. 305.

pasiflere eşitse cari işlemler hesabı dengede, aktifler pasiflerden daha büyük ise cari işlemler hesabı fazla, tersi bir durumda ise hesabın açık verdiği anlaşılır. Literatürde dar anlamli olarak tanımlanan “dış açık” kavramı bu sonuncu durumdur⁽¹¹⁾.

Ancak, insanların ihtiyaçları çeşitlendikçe ülke içi ve ülke dışı ticaretin gelişmesiyle devletler arası ilişkilerde büyük önem kazanmaya başlamış dolayısıyla uzun dönemde ticaret dengesindeki (cari işlemler dengesindeki) açığın yanısıra sermaye hareketlerinden kaynaklanan dengesizliğinde “dış açık” tanımına ilave edilmesi gerekir. Buna göre dış ödemeler dengesindeki belli bir dönemde “açık” ve “fazlalığın” geniş anlamda tanımlanmasında genellikle “temel denge” ve “genel denge” kavramlarından söz edilir⁽¹²⁾. Temel denge, cari işlemler dengesi ile net uzun vadeli sermaye hareketleri toplamını ifade ederek ödemeler dengesinde temelli ve uzun dönem trendlerini gösterir. Genel denge ise, temel dengeye eklenmek üzere kısa vadeli sermaye hareketleri ile net hata ve noksan teriminin “çizgi üstüne” kaydırılması ile elde edilir. Bu, ülkenin likit (kısa dönem) sermaye giriş ve çıkışları ile resmi (diğer ülkelerin para kurumlarına karşı) alacak veya borçlarındaki, altın ve döviz rezervlerindeki net değişmeyi gösterir⁽¹³⁾. Ödemeler bilançosunda işlemler iki grup altında kaydedilir. Bunlar “otonom” ve “denkleştirici” nitelik taşır. Otonom kalemler, amaç olarak ödemeler bilançosunu denkleştirme amacı taşımayan ve bir milli ekonominin yerlileri ile yabancıları arasında oluşan ekonomik akımlara bağlı değerlerin bir araya getirdiği kalemlerdir. Denkleştirici kalemler ise, bir ülkenin ödemeler bilançosunu diğer ülkelerin ödemeler bilançolarına karşı fazla veya açık verdiren diğer bütün kalemler toplamıdır. Böylece otonom işlemler çizginin üzerine denkleştirici işlemlerde çizginin altına yazılabilir. Bu sebeple bazen otonom işlemlere “çizgi üstü”, denkleştirici olanlara da “çizgi altı” işlemleri denir.

(11) Karluk, a.g.m., s. 217.

(12) M. Erol İyibozkurt, “Döviz Kuru Sistem Tartışmaları Altında Dış Ödeme Dengemiz ve Döviz Kuru Politikamızın Değerlendirilmesi (III)”, Uludağ Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt 5, Sayı: 2, Kasım 1984, s. 10.

(13) Suat Öksüz, “Türkiye’de Para ve Dış Denge”, Eskişehir İkt.Tic.İl. Akademisi Yayınları No: 223/146, Eskişehir, 1980, s. 5.

ithalatından büyüktür ve cari işlemler dengesi fazla verir. Tersine geçerliyse, yani harcama, iç üretimi aşıyorsa, ithalat ihracattan büyüktür, cari işlemler dengesi açık verir. Bu nedendir ki, cari işlemler dengesi açık verdiği durumda, iç üretimin değişmeyeceği kabul edilerek iç harcamaların (başta kamu harcamaları) kısılması, ekonomi politikası araçlarıyla gerçekleştirilmeye çalışılır⁽¹⁸⁾.

Başlangıçta cari işlemler dengede ise, iç üretim artışıyla iç harcama artışı oranları eşit olmalıdır ki denge bozulmasın. İç üretim artışı iç harcamayı aşarsa, cari işlemler fazla, tersi olursa açık ortaya çıkacaktır.

Sözkonusu yaklaşıma, aynı zamanda, ülkenin iç tasarruf ve iç yatırım dengesi açısından da bakılabilir. Tasarruf yani harcamadan alıkoyma; yatırım yani harcama ilişkisine dayanarak cari işlemler dengesi konusunda şu söylenebilir: Ülkenin iç tasarrufları iç yatırımlarına (planlanan anlamda) eşitse, cari işlemler dengededir. İç tasarrufları iç yatırımlarını aşıyorsa, cari işlemler dengesi buna eşit bir fazla veriyor, ülke “dış yatırım” yapıyor demektir. Tersine iç yatırımları iç tasarrufları aşıyorsa cari işlemler dengesi açık veriyor, ülke dış dünyada sermaye girişi yoluyla “dış tasarrufları” kullanıyor demektir. Gerçekleşen nihai dengede, iç tasarruf fazlası olduğu durumda, bu cari işlemler fazlasına, iç yatırım fazla olduğunda, bu da cari işlemler açığına eşittir. İç tasarruf yatırım dengesiyle cari işlemler dengesi arasındaki bu ilişki, ekonominin “kaynak” dengesi diye de anılmaktadır⁽¹⁹⁾.

Dış denge bakımından önemli olan, belirli bir dönem içerisinde (1 yıl) toplam gelir ve giderlerin birbirine eşitlenmesidir. Bazen dış dengenin sağlanması bir yıldan daha uzun, örneğin iki ya da üç yıllık dönemleride kapsayabilir. Bu, özellikle konjunktur dalgalanmaları durumunda görülür. Konjunktürün genişleme aşamasında ödemeler bilançosunda bir açık, daralma aşamasında ise bir fazla ortaya çıkar. Fakat dönem

(18) Gülten Kazgan, “**Ekonomide Dış Açık Büyüme**”, Altın Kitaplar yayınevi, 2. basım, İstanbul 1988, s. 65-66.

(19) Kazgan, a.g.c., s. 66.

boyunca ortalama olarak dış fazlalıklar dış açıkları karşılar ve böylece net bir açık veya fazlalık ile karşılaşılmaz.

Dış ödeme açıklarını doğuran faktörleri üç grup altında toplayabiliriz. Bunlar: yapısal nedenler, iktisadi dalgalanmalar ve arizi faktörlerdir.

2.1. Yapısal Nedenler

Bu faktörler ekonominin bünyesinden kaynaklanırlar. Bunlardan birisi enflasyon ve ona bağlı olarak ulusal paranın aşırı değerlenmesidir. Bir ekonomide uygulanan harcama genişletici politikalar (tüketim ve yatırım harcamalarının artırılması), hem ihraç mallarının iç talebinin artmasına, hem de yabancı mallara olan iç talebin genişlemesine neden olur. Buda dış ödeme açıklarına yol açar ve mevcut açıkları büyütür.

İçerde fiyatlar şiddetle yükselirken resmi kurların sabit tutulması, ulusal paranın aşırı değerlenmesiyle sonuçlanır. Aşırı değerlenme ise yabancı para cinsinden ihracatı pahalılaştırdığı için bir yandan ihracat gelirlerini azaltıcı etki yaparken diğer yandan ulusal para ile nisbeten ucuzladıkları için, ithal mallarının talebini uyarıcı etki doğurur⁽²⁰⁾.

Ödemeler dengesindeki kronik veya temel dengesizlik, genellikle ülkedeki yapısal bozukluklardan ve enflasyondan kaynaklanır. Bir ülkede ve bu ülke ile ticaret yapan diğer ülkelerde reel arz ve talep koşullarında geçici olmayan değişimler, uluslararası ticarete kaymalar, teknolojik ilerlemeler, tüketici tercihlerinde süre gelen değişimler ve diğer gelişmeler (örneğin, yeni sanayi dallarının gelişmesi) sonucu ülkenin karşılaştırmalı üstünlüğünün giderek kaybolması, uluslararası ticareti engelleyici ve ulusal üretim sektörlerini koruyucu önlemlerin alınması, dengesizliği doğuran belli başlı etkenler arasında yer alır.

(20) Seyidoğlu, "Uluslararası İktisat", s. 131.

Bu etkenler özellikle az gelişmiş ekonomiler açısından daha büyük önem kazanır. Öte yandan, az gelişmiş ülke ekonomilerinin gelişme süreci içerisinde sektörel dengesizliklere, dışsatım talebinde düşük oranlı büyüme, dışsatım gelirlerinde istikrarsızlık, ticaret hadlerinin uzun dönemde olumsuz seyretmesi, dışsatımda yüksek mal ve coğrafi yoğunluk gibi olgulara paralel olarak, hızlı bir büyüme ve sermaye birikiminin yarattığı kronik döviz gereksinmesi, dış ödemelerde ortaya çıkan dengesizliğin en önde gelen nedeni sayılmaktadır. Dış ödeme açıklarına neden olan yapısal faktörleride kendi arasında dört grup altında toplayabiliriz. Bunlar: Enflasyondan kaynaklanan nedenler, döviz kurundan kaynaklanan nedenler, kalkınma hızının yolaçtığı nedenler ve diğer nedenlerdir⁽²¹⁾.

2.1.1. Enflasyondan kaynaklanan nedenler

Dış ödemeler dengesinde açıklara neden olan yapısal faktörlerin başında “enflasyon” yer alır. Enflasyonun dış açıklara yolaçtığı görüşü genellikle benimsenmiştir. Eğer bir ülkedeki enflasyon oranı diğer ülkelerinkinden daha büyükse veya bu ülkeler fiyat istikrarını koruyorsa, enflasyon talep enflasyonu veya maliyet enflasyonu türünde olsun o ülkenin dış ödemelerinde, dış alım mallarının ve dışsatım mallarının yurtiçi talebini arttırarak, açığın ortaya çıkmasına ve devam etmesine yol açacaktır.

Enflasyon ve böylece dış ödemeler dengesi açıklarının nedenine yapısal açıklama getiren görüş, II. Dünya Savaşından sonra Latin Amerika Ülkeleri açısından geliştirilmiştir.

“Yapısal” görüşü benimseyenler, enflasyonun ekonomide döviz yetersizliğinden, üretim yapısındaki bozukluklardan ve katılıktan, girdi-çıkı ilişkilerindeki dengesizlikten doğan, ekonominin arz yönünün belirlendiği bir kavram olduğunu ileri sürmüşler ve dolayısıyla para politikasının enflasyonun köküne inemeyeceğini belirtmişlerdir. Dış

(21) Öksüz, “Türkiye’de Para ve Dış Denge”, s. 12-13.

ödemelerde dengesizliği giderme açısından, enflasyonun kısa dönemde kontrolü, büyüme ve istihdam feda edilmedikçe imkansızdır. Yapısal görüşü benimseyenler ne tür bir politika ve seçenek izleneceği konusunda yeterince açık ve belirgin değillerdir.

Enflasyonun, parasal genişleme ile beslenen talep fazlası sonucu ortaya çıktığını ileri süren görüşe göre üretimdeki esneksizlikler ve yapısal değişiklikler yapısal görüş sahiplerinin ileri sürdüğü gibi gelişme sürecinin kaçınılmaz bir ürünü olmaktan çok; bu dengesizlikler, enflasyon süreci içerisinde fiyatlarda ve döviz kurunda gelişen çarpıklıklardan kaynaklanmaktadır. Burada enflasyona ve buna bağlı olarak dış ödemelerdeki dengesizliğe neden olarak sorumsuz para politikası ve bütçe açıkları üzerinde durulmaktadır⁽²²⁾.

Ayrıca enflasyonun neden olduğu dış açıklara moneterist yaklaşım açısından baktığımızda; fiyatlar genel düzeyindeki bir artış reel para arzını azaltacaktır. Eğer başlangıçta reel para arz ve talebi dengedeysen, fiyat artışlarından sonra reel para arzı reel para talebinden daha az olacaktır. Kişiler, bu durumda reel nakit ankeslerini yeniden eski düzeyine çıkarmak için mal ve hizmet satın alımlarını azaltacaktır ve tahvil satacaktır.

Birinci durumda, yani halkın tüketim harcamalarını kısmaları durumunda bir yandan ithalat azalırken öte yandan tüketim harcamalarındaki azalışa bağlı olarak fiyatların gerilemesi sonucu ihracat artacaktır. Böylece ülkenin ödemeler bilançosunun cari hesabı iyileşecektir.

İkinci durumda, yani halkın tahvil satması durumunda, tahvil fiyatları düşerken faiz oranları yükselecektir. Yurt içi faiz oranının yükselmesi yabancı sermaye akımlarını ülkeye çekecektir. Bunun sonucu olarak ödemeler bilançosunun sermaye hesabı iyileşecektir.

(22) Öksüz, "Türkiye'de Para ve Dış Denge", s. 15-17.

Keynesyen yaklaşımına göre ise, yurt içi fiyatların yükselmesi ithalatı arttırıcı, ihracatı azaltıcı yönde etkileyecektir. Bunun sonucu olarak da ödemeler bilançosu kötüleşecektir⁽²³⁾.

2.1.2. Döviz kurundan kaynaklanan nedenler

Bir ülkenin belli bir dönem (genellikle 1 yıl) içinde dış alemle yaptığı bütün ekonomik işlemlerin sistematik kaydına ve böylece ortaya çıkan tabloya, daha öncede belirttiğimiz gibi “ödemeler bilançosu” denilmektedir. Ülkenin dış aleme yaptığı bütün ödemelerin ve dış alemde elde ettiği bütün gelirlerin çift-yanlı muhasebe tekniğine göre kaydedildiği bu bilanço, her zaman denk olacaktır. Ancak muhasebe anlamındaki bu denklik, ödemeler bilançosunun ekonomik anlamda denk veya dengede olduğunu göstermez. Şöyle ki ödemeler bilançosunun ekonomik anlamda denge de olması, dış alem gelir ve ödemelerinden otonom olanların birbirine eşit olması; başka bir yönden, denkleştirici kalemlerde net bir değişimin bulunmaması anlamına gelmekte ve bu duruma “dış denge” denilmektedir. Buna karşılık, otonom ödemelerin otonom gelirlerden fazla olması durumunda “dış açık”; tersi durumda ise, “dış fazla” denilen dış dengesizlikler sözkonusu olmaktadır.

Ödemeler bilançosu kayıtları ile, döviz piyasasının kayıtları, başka bir deyişle, döviz arz ve talebinin kaynakları arasında yakın bir ilişki bulunmaktadır. Ancak, bunlar birbirleriyle tamamen aynı değildirler. Sözkonusu kayıtlar arasında, kapsam, zaman ve değerlendirme bakımından farklılıklar vardır. Gerçekten, örneğin takas, kiling gibi yollarla yapılan dış ticaret, ödemeler bilançosu kayıtlarına geçtiği halde; parasal bir ödeme yapılmadığından döviz piyasası kayıtlarına geçmez.

Buna rağmen, ödemeler bilançosu dengesi ve dengesizliklerini tesbit etmede, döviz arz ve talep şedüllerinden yararlanılmaktadır. Çünkü dengesizlikte önemli olan döviz arz

(23) M. İlker Parasız, Kemal Yıldırım, “Uluslararası Finansman: Teori ve Uygulama”, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1. baskı, 1994, s. 135.

ve talebinin mutlak miktarı değil, aralarındaki farktır. Örneğin, döviz talebinin döviz arzından büyük olması (aşırı döviz talebi) durumunda bir ödemeler bilançosu açığından söz etmek mümkündür. Ancak, burada sözkonusu olacak döviz arz ve talep eğrilerinin, bir yılda çeşitli kurlardan ortaya çıkan işlemlerin ortalama bir kura göre toplanmasından oluşursa anlam ifade edeceği açıktır. Çünkü bir yıllık kayıtları gösteren ödemeler bilançosu ile heran değişen döviz arz ve talep şedüllerinin karşılaştırılması ancak bu şekilde mümkün olabilir.

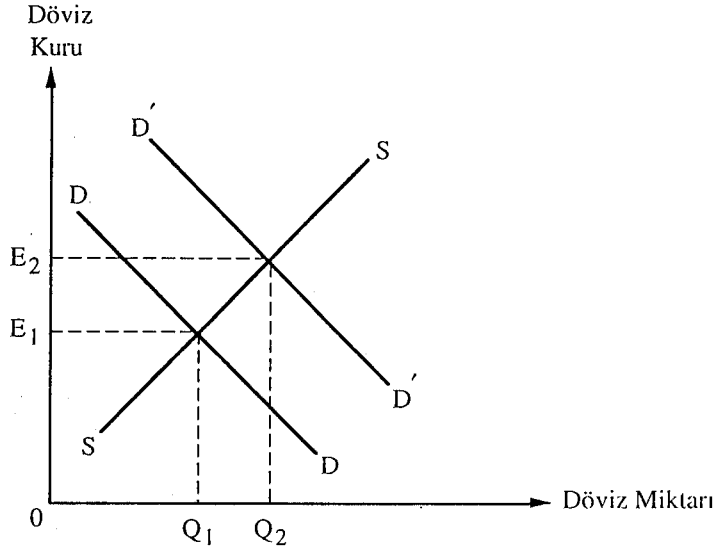
Bu açıklamalara göre, döviz arz ve talebi arasındaki fark ödemeler bilançosunun durumu; bu da, ilgili ülkenin ulusal parasının yabancı paralar karşısındaki durumu konusunda bilgi verecektir. Ödemeler bilançosu dengesi ile döviz piyasası dengesi arasında çift yönlü bir sebep-sonuç ilişkisi ortaya çıkmaktadır. Böylece, dış denge sorununa, bir “denge döviz kuru sorunu” olarak bakılması mümkündür⁽²⁴⁾.

Ödemeler bilançosunun açık ve fazlaları döviz arz ve talebi üzerinde etkide bulunarak döviz kurunun belirlenmesinde önemli bir rol oynar. Bu sebeple ödemeler bilançosu, döviz piyasasının durumuna büyük ölçüde bağlıdır. Örneğin, bir ülkenin ödemeler bilançosunda açık olduğu zaman bilançonun pasifi, aktifi geçmiştir. Aktif ile pasif arasında ortaya çıkan bu durumun giderilebilmesi için ülkenin dövize olan ihtiyacı artar. Dövize olan talep artışı, döviz arzı sabit iken döviz kurunun yükselmesine yolaçar. Döviz kuru yükselirken, satın alınan döviz miktarında döviz arz eğrisinin belirlediği sınıra kadar yükselir ve bu sınırı aşamaz.

Şekil 2.1’de ödemeler dengesi açığı sebebiyle döviz talep eğrisinin (DD) ileri kayması (D’D’) sonucunda döviz kuru E_1 ’den E_2 ’ye çıkar. Örneğin; döviz kurunun yükselmesi, ABD dolarının TL’ye göre pahalılaşması, dolar ile satın alınan mallarında pahalılaşması sonucunu doğurur. Bu ise, dolar ile yapılan ithalatı kısarken dolar kuru yükselen ülkedeki doların satın alma gücü artacağı için Türkiye’nin ihracatını artırır. Bu

(24) Nevzat Güran, “Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge”, Dokuz Eylül Üniversitesi yayınları, İzmir 1987, s. 29-31.

durum, döviz arz eğrisini etkileyerek ödemeler bilançosunda denge yaratan yeni bir kurun oluşmasına katkıda bulunur. Döviz kuru, ödemeler bilançosunda açık devam ettiği sürece artma yönünde gelişme gösterir.

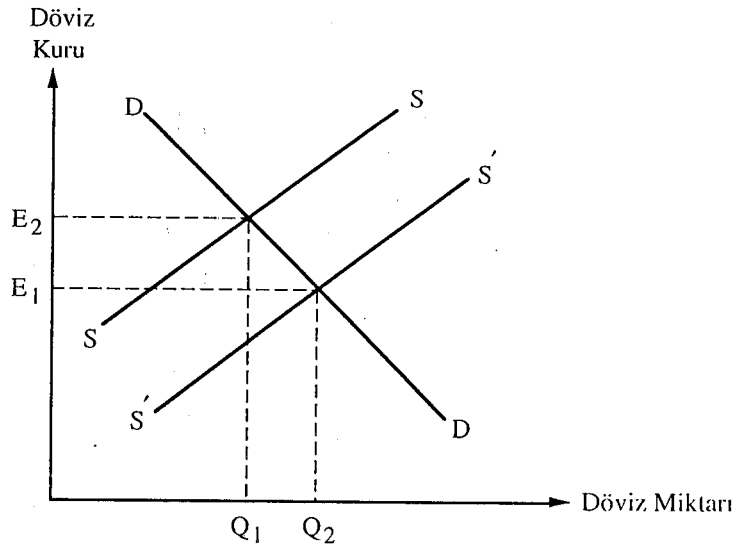

Şekil 2.1: Döviz Olan Talep Artışı Karşısında Döviz Kuru

Ülkenin ödemeler bilançosunda fazla olduğu zaman döviz talebi sabit kalmak şartıyla döviz arz eğrisinde kayma olur. Böylece döviz kurunda düşme görülür ve ülke parası yabancı paraya göre kıymetlenir. Bu durum Şekil 2.2'de gösterilmiştir.

Ülkede döviz arzının artması bilançonun aktifinin pasifi aşması ile mümkün olmuştur. Bunun sonucunda döviz kuru E_2 'den E_1 'e düşer. Ülke parasının kıymetlenmesi, ihracatın pahalılaşması, ithalatın ise ucuzlamasına yolaçmaktadır. Böylece ihracat düşerken ithalat kısılır ve ödemeler dengesindeki fazlalık azalır, kur eski seviyesinde dengeye gelir. Döviz kurunun yükselmesi, yabancı paranın kıymetlenmesi, buna karşılık ülke parasının ucuzlaması anlamına gelir. Kurun düşmesi durumunda ise yabancı para ucuzlarken ülke parası kıymetlenir⁽²⁵⁾.

(25) Karluk, "Uluslararası Ekonomi", s. 343-344.

Şekil 2.2: Döviz Arzının Artması Karşısında Döviz Kuru

Aşırı değerlenmiş döviz kuru, ülkenin cari işlemler hesabında bir açık meydana getirir. Cari işlemler hesabındaki bu açık ödemeler bilançosuna da yansiyarak dengesizliğe yolaçar. Bu durumda uygulanacak döviz kontrolü, aslında ödemeler bilançosundaki dengesizliği gidermekten öte, baskı altına alır ve sonuçta döviz kurunun aşırı değerlenmesine yolaçar⁽²⁶⁾.

2.1.3. Kalkınma hızının yolaçtığı nedenler

Gelişmekte olan ülkelerin bir yandan kalkınmalarını sürdürürken diğer yandan da dış ödemeler dengesini koruyabilmeleri önemli sorunlarından birisidir⁽²⁷⁾.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarında karşılaştıkları önemli problemlerden birisi dış ödemeler dengesindeki açıklardır. Kalkınmanın gerektirdiği yatırımların dış finansmanının sağlanması, dış ticarete sürekli açıklar veren bu ülkeler açısından,

(26) Karluk, "Uluslararası Ekonomi", s. 382.

(27) Gönül Alp, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Dışa Açılma Politikaları ve Türkiye Örneği", Yayınlanmamış master tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990, s. 27.

görünmeyen kalemlerde de yeterli ölçüde fazlalıkların yaratılmaması nedeniyle dış borçların artması ile sonuçlanmaktadır⁽²⁸⁾.

Gelişmekte olan ülkeler kalkınma çabalarında başlıca iki tür açıkla karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu iki tür açıktan biri tasarruf açığı, diğeri de dış ticaret açığıdır.

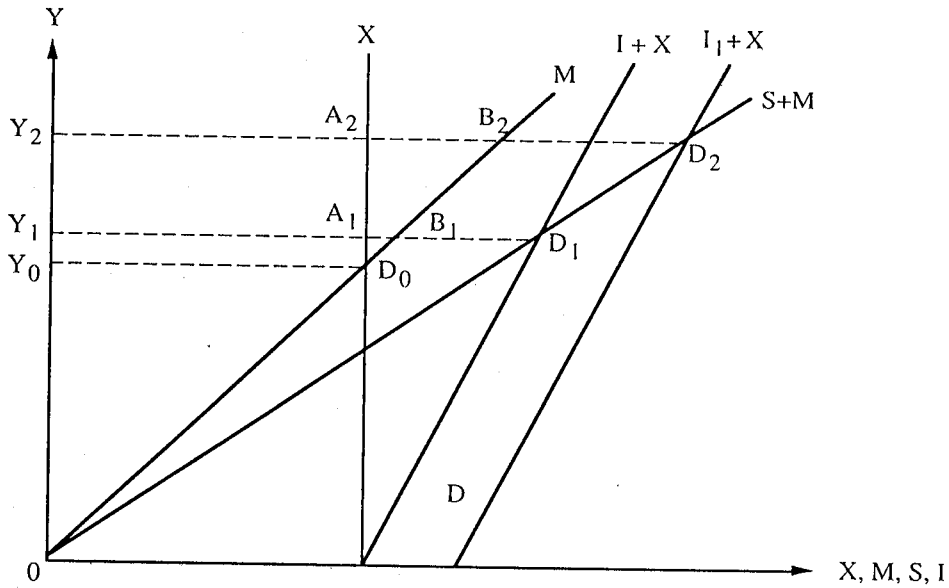
Tasarruf geliştirmekte olan ülkelerin gerekli yatırımlarını finanse ettiği için ekonomik kalkınmada bir darboğaz oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin önemli bir kısmı, döviz gelirlerinin önemli bir bölümünü bir kaç temel ürünün ihracatından sağlarlar. Ürün çeşitliliği yoktur. Bu durumda ihracat gelirleri, geliştirmekte olan ülkelerin önemli sayılabilecek büyüklükteki açıklarını kapatmaya yetmez. Üstelik bu dış açıklar geliştirmekte olan ülkelerin çoğunda sürekliliğini korur. Gelişmekte olan ülkelerde hızlı kalkınmanın sonucunda artan ithalatın finansmanı için ihtiyaç duyulan dövizin sağlanamaması, bu ülkelerin kalkınmalarını önemli ölçüde engeller. Çünkü ekonomik kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için, başlangıçta önemli ölçüde dışarıdan sermaye malı ithali gerekmektedir. Bu durum kalkınmanın başarısı için kaçınılmazdır. Ayrıca kalkınma ile birlikte, ithalatın yapısında hızla sermaye malları lehine değişmektedir⁽²⁹⁾.

İktisadi kalkınma ile dış açık arasındaki ilişkiyi Şekil 2.3 ile açıklayabiliriz.

Şekilde düşey ekseninde milli gelir (Y), yatay ekseninde de, X,M,S,I gösterilmektedir. ihracat, milli gelirden bağımsız (otonom) bir büyüklük olduğu için milli gelir eksenine paralel bir doğru ile gösterilmiştir. Şekilde ayrıca gösterilmeyen I ve S fonksiyonları da belli eğilimlerle (yatırım eğilimi ve tasarruf eğilimi) milli gelire bağlı bir gelişme içindedirler. Nitekim dış açığın olmadığı Y_0 gelir düzeyinde (çizimde D_0 noktasında) dış denge sağlandığı gibi, yatırım-yurtiçi tasarruf dengesi de sağlanmıştır.

(28) Murat Oğuz, "Devalüasyonun İhracat ve İthalat Hacmi Üzerindeki Etkileri", Maliye dergisi (19), Ocak-Şubat 1989, s. 3.

(29) S. Rıdvan Karluk, "Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi", Eskişehir İkt.Tic.İl. Akademisi yayınları No: 237/158, Eskişehir, 1981, s. 67-69.

Şekil 2.3: Genişleyen Dış Açık

$I+X$ ve $S+M$ doğruları, içerdikleri değişkenlerin, sahip oldukları eğimler çerçevesinde yatay toplamları ile elde edilmiştir. Şekilde görüldüğü gibi gelir düzeyi Y_0 'dan Y_1 'e çıktığında, milli gelir dengesi ($I+X=S+M$) D_1 noktasında, ancak $A_1 B_1$ kadar bir dış açığa sağlanmaktadır. Eğer milli geliri Y_2 düzeyine çıkarmak istersek, bu ancak daha fazla bir dış açığa ($A_2 B_2$ kadar) katlanmakla mümkündür. Y_0 gelir düzeyinde $S=I$ eşitliği sağlanmışken Y_1 ve Y_2 denge gelir düzeylerinde giderek bozulan $I>S$ durumu vardır. Bunun kaynağı ise $M>X$ olmasıdır. Başka bir deyişle dış açık büyümekte, bundan beslenen yatırımlar artmakta ve yatırım artışları da doğal olarak milli geliri arttırmaktadır. (Y_0 'dan Y_1 'e ve Y_2 'ye) $I>S$ biçiminde gösterilen yatırım fazlalığı, yurtiçi tasarruflarla değil, yabancı sermaye girişi, dış borçlanma ya da altın ihracı yoluyla finanse edilmektedir.

Buradan anlaşıldığı gibi gelişmekte olan ülkeler kalkınma çabalarını arttırdıkça, giderek artan bir dış açığa karşılaşmaktadırlar⁽³⁰⁾.

(30) Ergül Han, "Azgelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi", Anadolu Üniversitesi İkt.İd.Bil. Fak. Kütahya, 1992, s. 212-213.

Diğer taraftan, ödemeler dengesinde denkliliği sağlamak için ihracat endüstrilerinde yatırımların ve üretimin arttırılması ve ithalatın kısılması yoluna gidildiğini varsaydıgımızda, o zaman yatırım kaynaklarının bir kısmını ihracat endüstrilerine aktarmamız gerekir. Bu tip yatırımların diğer sektörlerdeki veya dallardaki verimleri daha çok olabileceğinden sosyal alternatif maliyetleri yüksek olur. İthalatın kısılması yatırım malları arzını daraltarak onların fiyatlarını yükseltiyorsa, bu ülkenin kalkınma temposu yavaşlayabilir. Bu takdirde dış açıkların kapatılması ile kalkınma hedefleri arasında bir çatışma meydana gelir⁽³¹⁾.

2.1.4. Diğer nedenler

Dış açıklara neden olan dengesizlik sorunlarında sanayileşme politikalarının etkisini de unutmamak gerekir. İçe dönük politika izleyen ülkelerde ağırlık, ithal ikamesi endüstrilerine verilmektedir⁽³²⁾. Gelişmekte olan ülkeler arasında yeralan Arjantin, Brezilya, Kolombiya ve Meksika gibi ülkeler basit ithal ikamesi aşamasını tamamladıktan sonra ikamenin daha ileri aşamalarına geçmişlerdir. Fakat bu aşamalar giderek artan maliyetlerle gerçekleşmiştir. Çünkü daha sonraki ithal ikamesi, daha fazla sermaye gerektiren sermaye-yoğun sanayi dallarında olmuş ve kurulu kapasiteden pazar darlığı sebebiyle tam olarak yararlanılamamıştır. Ayrıca, ithal edilen yarı işlenmiş maddeler ile makine ve teçhizata duyulan ihtiyaç, net ithal ikamesinin oldukça düşük olmasına yolaçmıştır. İhracata gereken önemin verilmeyişi sonucunda ödemeler dengesi zorlukları ile karşılaşmış ve ülkelerin ödemeler dengesi kronik olarak açık vermiştir⁽³³⁾. Oysa dışa açık kalkınma politikası izleyen ülkelerde ihracatın teşviki birinci planda yer alır. Üretim dünya piyasaları için yapılır ve dolayısıyla kazanılan dövizler, ödemeler bilançosu sorunlarını çözüm yoluna koyar.

(31) Orhan Çimenoglu, "Ödemeler Dengesi", Yeni İş Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 15, Ocak 1981, s. 53.

(32) Seyidoğlu, "Uluslararası İktisat", s. 132.

(33) Karluk, "Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası", s. 127-128.

Diğer bir faktörde ekonomideki nisbi verimlilik değişmeleridir. Teknolojideki gerilik ve verimdeki düşüşler rekabeti güçleştirerek dış piyasa payının azalmasına ve ihracat gelirlerinin düşmesine neden olur. İleri bir teknolojik gelişme ve hızlı verimlilik artışı gerçekleştiren ülkeler ise, dış rekabet güçlerini yükselterek ödemeler bilançosu fazlası elde etmeyi başarırlar.

Hammadde yönünden dışa bağımlılığın yüksek olması da bir başka etkidir. Bu gibi ülkeler dünya hammadde fiyatlarındaki artışlardan şiddetle etkilenirler⁽³⁴⁾. Özellikle 1973-1974 petrol bunalımından sonra, bir taraftan ağırlaşan petrol faturaları, öte yandan dış ticaret hadlerinin petrol ithalatçısı ülkelerin aleyhine dönmesi bu ülkelerin büyük bir dış ödemeler açığı sorunu ile karşılaşmalarına yolaçmıştır⁽³⁵⁾.

Halkın tercihlerindeki değişme de bir başka faktördür. Bu özellikle dış ticaret rejimleri nispeten liberal olan ülkelere sözkonusudur⁽³⁶⁾. Çünkü ihracat artışı dış ticaret çarpanının etkisiyle milli gelir seviyesinde artışa yol açar. Milli gelirdeki artış, ithal eğilimine bağlı olarak ithalatı kamçılar. Gelir seviyesi yükselirken gelire bağlı olarak ortalama ve marjinal ithal eğilimleri de yükselir. Dolayısıyla kişilerin istekleri artmakta ve çeşitlenmektedir. Bu durumda artan tüketim kalıpları, gelişmekte olan ülkelere yayılır ve bu ülkelerde zaten kuvvetli bir şekilde hissedilen “gösteriş etkisiyle tüketim” hızla artar. Böylece, artan tüketim içinde ithal mallarının payı giderek artar ve bu tüketim artışı dış ticaret açığının büyümesine yol açar⁽³⁷⁾.

Diğer yandan uzun süreli sermaye ihracıda yapısal bir faktördür. Bazı sanayileşmiş ülkeler sürekli sermaye ihracatçısı durumundadır. Dolayısıyla sermaye çıktığı ülkenin ödemeler bilançosunu olumsuz yönde etkileyerek dış açığa neden olur⁽³⁸⁾.

(34) Seyidoğlu, “Uluslararası İktisat”, s. 132.

(35) Oğuz, a.g.m., s. 3.

(36) Seyidoğlu, “Uluslararası İktisat”, s. 132.

(37) Karlık, “Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası”, s. 76-77.

(38) Seyidoğlu, “Uluslararası İktisat”, s. 132.

2.2. İktisadi Dalgalanmalar

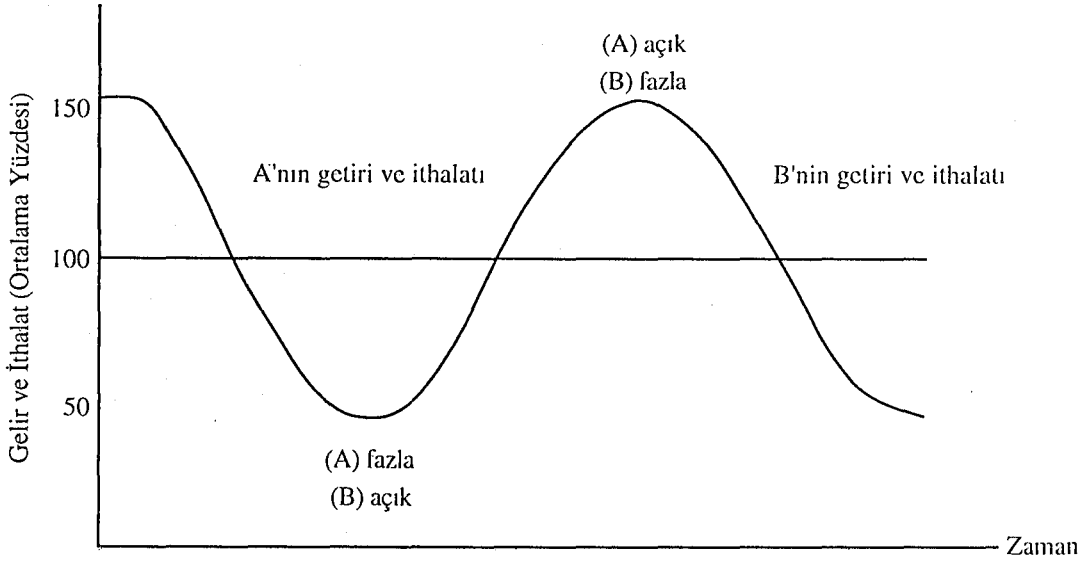
İktisadi şartlar daimi bir değişme halindedir Refahın arkasından panik ve çöküntü yer almakta, milli gelir, istihdam ve tüketim azalmaktadır. Sonunda tekrar canlanma başlamaktadır. Yeni refah seviyesi uzun ve sürekli bir talep, bol istihdam imkanları, yükselen fiyatlar ve yükselen hayat standartına yol açabilir veya fiyatların ve spekülasyonun yükselmesini takip eden ikinci bir zararlı düşmeye yolaçabilir. Dünyanın sanayileşmiş ülkelerinin özelliklerinden biri haline gelen ve yukarıdaki özellikleri gösteren “İktisadi dalgalanmalar” dış dengeyi bozan faktörlerdir⁽³⁹⁾. İktisadi dalgalanmalar sözkonusu ülkelerin dış denge durumları bakımından önemli sonuçlar doğurur. İktisadi dalgalanmaların genişleme aşamasında gelir ve harcamalar artıp fiyatlar yükseleceğinden ödemeler bilançosu açık verir. Daralma aşamasında bu faktörlerde tersine bir gelişme görülür ve ödemeler bilançosunda bir fazlalık ortaya çıkar. Eğer dalgalanma boyunca dış açık ve fazlalar birbirine eşitleniyorsa ödemeler bilançosundaki dengesizlikler böylece giderilmiş olur⁽⁴⁰⁾.

İktisadi dalgalanmalar sonucu meydana gelen dengesizlikler ya çeşitli ülkelerdeki konjonktür şekilleri farklı bir seyir izlediği veya ithalat için talebin gelir elastikiyeti çeşitli ülkelerde farklı olduğu için meydana gelir. Bunu iki ülke için Şekil 2.4’de gösterebiliriz.

Şekilde, parasal milli gelir (B) ülkesinde sabittir ve (A) ülkesinde devresel olarak dalgalanmaktadır. İthalat için talebin gelir elastikiyeti aynı veya farklı olabilir. (B) ülkesinde ithalat için talebin gelir elastikiyeti, gelir sabit olduğu için dahil edilmemiştir. Bu durumda (A)’nın ithalatı (B’nin ihracatı) buhran sırasında azalacak ve refah döneminde artacaktır. (B)’nin ithalatı (A’nın ihracatı) sabit kalmakta devam edecektir. Sonuç, (A) ülkesinin buhranda bir ihracat fazlası ve refah döneminde bir ithalat fazlası vermesidir.

(39) Paul A. Samuelson, “Economics”, Çeviren: Demir Demirgil, Menteş Kitabevi, İstanbul 1982, s. 281.

(40) Seyidoğlu, “Uluslararası İktisat”, s. 132.

Şekil 2.4: Devresel Dengesizlik: Farklı Gelir Şekilleri ve Özdeş İthalat Gelir Elastikiyetleri

Eğer (A) ve (B) ülkelerinin milli geliri (A) ülkesinin devresel seyrini izlemekte ve iki ülkede de ithalatın gelir elastikiyeti birim elastikiyete sahip ve bundan dolayı özdeş ise, hiçbir dengesizlik mevcut olmayacaktır⁽⁴¹⁾.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri uluslararası piyasaların dalgalanmalarına karşı son derece duyarlıdır. Gelişmiş ekonomilerin taleplerinde en ufak azalmalar bu tür ekonomilerde dengesizliğe yol açar. Bu yüzden az gelişmiş ekonomiler gerek pazar gerekse fiyat istikrarına çok muhtaçtır. Halbuki, ticaret hadlerinin kısa dönemlerdeki istikrarsızlığı ise dış ticaret çemberinin adeta kilidi durumundadır. Bazı malların fiyatları bir yıl içinde bir misli civarında yükselmekte veya çok kısa sürede büyük düşmeler göstermektedir.

Birleşmiş Milletlerin yayınlarına göre, bir yıl süreli devre içinde fiyat dalgalanmaları %14 civarındadır. Bunun anlamı ortalama bir yıl içinde fiyatların düşmesiyle ihracat

(41) Charles P. Kindleberger, "Uluslararası İktisat", Çeviren: Necdet Serin, Doğan Yayınevi, II. cilt, Mayıs 1970, s. 271.

hacminde bir değişiklik olmamak kaydıyle ihracat gelirinde %14 bir azalma olmuş demektir. Diğer taraftan ihracat hacminde de fiyat değişmelerinden daha yüksek dalgalanmalar göze çarpmakta, yüzde olarak 19'a kadar çıkmaktadır. Kısa dönemde ticaret hadlerinin istikrarsızlığı, fiyat ve döviz gelirlerindeki dalgalanmalar, ülkeyi enflasyona götürmekte ve ödemeler dengesinin bozulmasına neden olmaktadır. Ticaret hadlerinin uzun dönemde ısrarlı bozulma eğilimi taşımasında, hayat seviyesinde olumsuz etkiler yapmakta, bu ülkelerin gelişmiş ülkelerle arasını daha çok açmaktadır. Tepki olarak, hızlı bir sanayileşme, üretimin çeşitlendirilmesi yoluna sapmak, bir bakıma ithal kapasiteleri azaltmak yönünde etki yapabilir. Ancak ticaret hadlerinin düzelmesini öngören bir politika iktisadi kalkınma gayretleriyle uyumsuzluk gösterecek, böylece dış ticarete bağıllık katsayısı artacaktır⁽⁴²⁾.

2.3. Arızı Faktörler

Dış dengeyi bozan bir grup faktörde arızı faktörler diye nitelendirilir. Bunlar beklenmedik şekilde aniden ortaya çıkan ve ilgili ülkelerin denetimleri dışında kalan faktörlerdir.

Bir kısmı geçici olup, anormal koşullar ortadan kalkınca dış denge üzerindeki baskılarda giderilmiş olur. Diğerleri ise daha köklü etkiler doğurur. Bu faktörler hem dolaysız, hemde dolaylı yönden dış açıkların artmasına neden olur. Dünya hammadde fiyatlarındaki yükselme bu grupta düşünülebilir⁽⁴³⁾. 1973 sonu ve 1974 başında petrol fiyatlarının Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (OPEC) tarafından 4 kat artırılması karşısında Batı dünyası yoğun bunalıma girdi; talebi esnek olmayan bir hammadde olan petrolün fiyatlarındaki artış, ithalatçı ülkelerde satın alma gücünün bir kısmını yok etmiş, diğer mallara talebi hızla azaltmıştır. Uluslararası piyasada, satın alma gücü akımının paylaşımından OPEC ülkelerinin payı artıyordu. Bunlarsa ellerine geçen fonların tümünü

(42) Yüksel Ülken, "20. yüzyılda Dünya Ekonomisi", İstanbul Üniversitesi yayınları no:3114, iktisat fakültesi yayınları no:493, 1984, s.357-359.

(43) Seyidoğlu, "Uluslararası İktisat", s. 133.

ithalat için kullanmayıp, büyük bölümünü uluslararası bankalara yatırıyorlar; bir bölümüyle de altın alıyorlardı. Bu durumda altın fiyatları; hızlanan fiyat artışlarını kat kat aşiyor; işsizlik yeniden tırmanıyor, üretim artışları duraklayıp atıl kapasiteler Batı ülkelerinde hızla artıyordu.

Bütün petrol ithalatçısı gelişmekte olan ülkelerde, bu dönüşümden olumsuz etkilendi. Bir yandan Batı pazarlarının daralması ihracatı sınırlıyor, bir yandan dış ticaret hadlerindeki aleyhe dönüş ithalat kapasitelerini daraltıyor, bir yandan da reel gelir kayıpları yaratıyordu, Böylece durgunluğun yayılmasıyla birlikte, bu ülkelerde de fiyat artışları ve işsizlik tırmanırken, yatırımlar duraklıyordu⁽⁴⁴⁾.

Arızı faktörler arasında, ayrıca bir yıl kötü hava koşulları, su baskını, kuraklık, savaşlar vb... gibi geçici nedenlerle ihracatın azalması veya ithalatın beklenmedik şekilde artmasında belirtilebilir⁽⁴⁵⁾.

Mahsül yetersizliği veya önemli bir sanayi dalında grev yapılması, ihracatta bir azalma, ithalatta da bir artışa sebep olabilir. Kurak ülkelerde, mahsül miktarında görülen büyük farklılıklar, ihraç edilecek ve dış ülkelere ithalat olarak talep edilen tarımsal ürün miktarında büyük bir olasılıkla önemli miktarda değişmelere yol açacaktır. Avrupa'da, 1947 yılında yaşanan kötü bir kış, daha kötü bir ilkbahar ve kurak bir yaz mevsimi, Batı Avrupa'nın Ödemeler dengesi güçlüklerini büyük ölçüde arttırmıştır.

Ayrıca savaşlarda bütün kademelerde iktisadi değişmeyi ve kalkınmayı hızlandırır. Bu sebeple, savaşın etkilerini çok uzun dönemli olarak ve ödemeler dengesi denge durumuna yaptığı olumsuz etkileri nitelik bakımından uzun dönemli olarak düşünmek mümkündür⁽⁴⁶⁾.

(44) Kazgan, a.g.c., s. 27.

(45) Seyidoğlu, "Uluslararası İktisat", s. 133.

(46) Kindleberger, a.g.c., s. 279-280.

3 .DIŞ AÇIKLARIN ÜLKE EKONOMİSİNE YAPACAĞI OLUMLU ETKİLER

Çoğu kez, dış ödeme açıkları ile eş tutulan dengesizlik, sabit kur sisteminde bir ödeme sorununu da, beraberinde getirmekte ve bu açığın finanse edilmesi gerekmektedir. Sonuçta dengesizlik, ya ülkenin uluslararası rezervlerindeki değişme veya ülkenin kısa vadeli borçlanmasında bir artış ya da alacaklarında (varlıklarında) bir azalışla; esnek veya dalgalı kur sisteminde ise, döviz kurunda bir değişme (açık veren ülke parasının diğer ülke paraları karşısında değer kaybetmesi) ile ölçülecektir. Gizli türde dengesizliğin (açıklar) boyutunda; bir yandan dışalım ve ödemeler üzerine konan kısıtlamalar ile, diğer yandan dışsatımı, döviz getiren işlemleri ve sermaye girişlerini özendirici önlemlerin yoğunluğu ile bu önlemlerin uygulamada kalış süresi belirleyecektir.

Dış ödemeler dengesi açıklarına bu açıdan bakıldığında dengesizlik, finanse edildiği veya edilebildiği için vardır denilebilir. Diğer bir deyişle, dengesizliğin varlığı, açığın finanse edilebildiğini, ülke vatandaşlarının yabancılara karşı ödemelerini veya finansal yükümlülüklerini (örneğin, kendi altın ve döviz rezervlerini azaltarak veya net dış borçlanmasına arttırarak) yerine getirdiklerini gösterir. Dış ödemeler dengesi açık veren ülke yeterli altın ve döviz rezervleri veya uygun koşullarda dış borçlanma kapasiteleri olduğu sürece “dengesizlik”, bir dış ödemeler dengesi sorunu olarak nitelendirilmeyebilir⁽⁴⁷⁾.

Bir ülkenin döviz gelirleriyle giderleri arasındaki uçurumu kapatarak cari işlemler fazlası vermesi kendi başına bir başarı göstergesi olarak görülebilir. Özellikle bir ülkeye dışarıdan bakanlar ya da kredi açmış olanlar bunu olumlu bir gelişme olarak değerlendirebilir, alacaklarını zamanında tahsil edebilmenin bir güvencesi sayabilirler. Bir ülkenin ihracatını ve döviz gelirlerini arttırabilmiş olması da kendi başına olumlu sayılabilecek bir gelişmedir. Ancak birde madolyonun öteki yüzü var. Bir ülkenin cari

(47) Öksüz, “Türkiye’de Para ve Dış Denge”, s. 10.

işlemler açığı vermesi, bu ülke ekonomisinin kendi kaynaklarına ek olarak dışardan net kaynak kullandığı anlamına gelir. Cari işlemler fazlası ise sözkonusu ülkenin dışa kaynak aktırdığı gösterir. Bir ülke dış borçlarını ödeyebilmek için iç tüketimini ve ithalatını kısıp, yatırımlarını durdurup bütün çabasını ihracata ve döviz geliri elde etmeye harcayınca dış ticaret açığı kapanır, cari işlemler dengesi fazla verebilir. Bu süreci yaşayan bir ekonominin güçlendiğini iddia etmek ise çok zordur. Tersine dışa kaynak transferi söz konusu ekonomiyi sarsar, güçsüzleştirir.

Latin Amerika ülkeleri son 6 yılda bu deneyimi yaşamıştır. Ağır dış borç yükü altında kalan Latin Amerika ülkeleri, dış kredi girişini sürdürebilmek için ciddi kemer sıkma önlemlerine razı olmak zorunda kaldılar. Bu süreç içinde çoğu Latin Amerika ülkesinde iç talep ve ithalat daraldı, yatırımlar durdu. Buna karşılık ihracat arttı; dış ticaret dengesinde ve cari işlemler dengesinde fazla veren ülkeler büyük çapta dışa kaynak transferi yapmaya başladılar. Bu deney sözkonusu ekonomileri durgunluk içinde enflasyonla karşı karşıya getirdi, milli gelir, büyüme hızları düşük seyrederken yüksek enflasyon önlenemedi⁽⁴⁸⁾.

Bir ekonominin dış açık vermesi, bu açığın karşılanma biçimi ne olursa olsun, ülkenin GSMH'na net bir katkı yapıldığı anlamına gelir. Başka bir deyişle ülkenin toplam kaynakları "GSMH + dış açık" kadar olur. Bu ekonominin kendi kaynaklarıyla yapabileceğinden daha fazla yatırım yapabilme olanağına sahip olması demektir⁽⁴⁹⁾. Bu sebeple dış açık, ekonomi üzerinde 2 önemli etki yaratır. Ülke, dahili kaynakları ile gerçekleştirebileceğinden daha fazla yatırım yapabilme imkanına kavuşur. Böylece, iç tasarruflarına net bir ilave de bulunma imkanına sahip olur. Bu etkiye, dış açığın "tasarruf etkisi" denir.

Dış açığın ülke ekonomisi üzerinde yaratacağı ikinci olumlu etki, "dönüşüm-transformatasyon etkisi" dir. Eğer bir ülke henüz ekonomik gelişmesini

(48) Osman Ulagay "Enflasyonu Aşmak için" Afa yayımları 21. yüzyıla doğru dizisi: 9, 2. baskı. Nisan 1990, s. 182-183.

(49) Han, age s. 211.

tamamlayamamışsa, yapacağı yatırımlar için gerekli olan sermaye mallarının tamamı ülke içinde üretemeyecek ve bu malların bir kısmını ithal etmek zorunda kalacaktır. Eğer ülkenin döviz gelirleri ekonomik kalkınma ve gelişmenin gerektirdiği yatırımların yapılması için ihtiyaç duyulan ithalatı karşılamayacak durumdaysa, ülke içi tasarrufları yatırımlara dönüştürmek mümkün olmayacaktır. Bu sebeple, cari işlemler hesabının açık vermesi, ülkenin kendi döviz gelirleri ile yapabileceğinden daha fazla yatırım yapmasına imkan sağlayacaktır⁽⁵⁰⁾.

Ayrıca bir ekonomide dengesizlik sorunu sözkonusu olduğunda esas zorluk parasal olmayan zorluklardan kaynaklanabilir. Hükümetler bu zorluktan kurtulmak amacıyla istemeye istemeye ödemeler bilançosu problemleri yaratabilir. Örneğin ülkede işsizlik artarsa, hükümet bu işsizliği ortadan kaldırmak için harcamayı arttıran bir politika izleyebilir. Bu nedenle faiz oranlarını azaltır, kredi kolaylıkları sağlar, bütçe açıkları yaratır. Bütün bu tedbirler işsizliği azaltabilir; fakat bir taraftan ihracatı azaltarak ithalatı arttırır. Sonuçta ödemeler bilançosu açıkları doğar. Burada bir seçim söz konusudur. Hükümet ödemeler bilançosu açığı ile işsizlik arasında bir seçim yapmak zorundadır. İşsizliğin ülke için daha sakıncalı olduğu düşünülürse şüphesiz ödemeler bilançosu açıkları tercih edilecektir⁽⁵¹⁾.

4. DIŞ AÇIKLARIN ÜLKE EKONOMİSİNE YAPACAĞI OLUMSUZ ETKİLER

Bir ülkenin cari ödemeler dengesi negatif bakiye verirse, açığın büyümesi, yabancı dövizlere karşı olan talebi arttırıcı rol oynar. Bu durumda ülke parası giderek değer yitirir. Mali ortamda meydana gelen bu değişiklikler döviz kuru konusundaki tahminlerinde değişmesine sebep olur. Cari ödemeler dengesinin fazla vermesi, bu ülkenin kazandığı gelirle borçlarını sonuna kadar ödeyebileceğinin bir kanıtıdır. Para akımlarının sürekli

(50) Karluk, "Uluslararası Ekonomi", s. 423

(51) Zeyyat Hatiboğlu, "Makro İktisat-Dış Ticaret ve Gelişme", Temel Araştırma A.Ş. Yayınları No:11. İşletme Yönetimi İhtisas Dizisi No:8, İstanbul, 1987. s. 246.

olarak önem kazandığı bir dünyada cari işlemler dengesinin durumu, bu ülkelerin dış dünya karşısında zenginliğinin net olarak artıp artmadığını gösteren bir ölçü olmaktadır.

Bir ülkenin ödemeler dengesi bozulduğunda, o ülkenin parasının gelecekteki değerine olan güven zayıflayacaktır. Çağımızda bütün piyasalar giderek daha mükemmel hale geldiğinden, bilgileri toplamak ve karar vermek için gerekli süre çok kısalmıştır. Dünya döviz piyasasında görev yapanlar beklenmeyen olaylar ve değişmelerin kestirilmesinde öncelik kazanmak isterler.

Bir ülkenin cari ödemeler dengesine etki eden sayısız faktör bulunmakla birlikte bunları iki ana grupta toplamak mümkündür:

- a- Üretim maliyetleri ve nisbi fiyatların durumu,
- b- İç talep üzerinde ne ölçüde baskılar bulunduğu.

Görüldüğü üzere bir tarafta ülkenin dış dünya karşısındaki üretim kapasitesinin düzeyi bulunmakta, diğer tarafta iç talep üzerindeki baskılar yer almaktadır. Her iki faktörü birlikte değerlendirmek gerekir. İşte bu noktada ülkede uygulanan para politikası döviz kurlarının tahmininde önemli rol oynamaktadır⁽⁵²⁾.

Bir ülke, diğer yabancı ülkelere aldığı mal ve hizmetlerin karşılığını kendi ihracatından veya görünmeyen kalemlerden (turizm, nakliyat, bankacılık, sigorta hizmetleri, ülke dışı yatırımlardan gelen gelirler) sağladığı gelirleri ile ödeyebiliyorsa, o ülkenin ödemeler dengesi açık vermiyor demektir. Aksine bir durum, yani bir ülke diğer yabancı ülkelere aldığı mal ve hizmetlerin karşılığını ihracat gelirleri ve görünmeyen kalemlerden sağladığı gelirleri ile karşılayamıyorsa o ülkenin ödemeler dengesi açık veriyor demektir. Ayrıca bu ülkelerde oluşan tasarruflar şu veya bu nedenle dış ülkelere akıyorsa, bu açık daha da büyür.

(52) Dündar Sağlam, "Dışa açık bir ekonomide kısıtlayıcı para politikasının ekonomik etkileri", Banka ve Ekonomik yorumlar, Cilt:23, Sayı: 6 Haziran 1986, s. 36.

Ödemeler dengesi açık veren ülkeler dış pazarda rekabet gücünden yoksun, ithalatı gün geçtikçe genişlemekte ise o zaman ithal ettiği mal ve hizmetlerin bedelini dış borçlanma yolu ile ödeyecektir. Ancak, bu yola çok sık başvurursa, bu takdirde o ülkenin parasına karşı güvensizlik başlar. Buda ödemeler dengesi krizine neden olur.

Ödemeler dengesi açığı ekonomik büyüme üzerine de etki eder. Şöyleki; ödemeler dengesinin sürekli açık vermesi sermaye piyasasına olumsuz etki eder. Çünkü hükümetler ithalata kısıntı koyarak ödemeler dengesi açığını küçültmeye hiç değilse belli bir düzeyde tutmaya çalışırlar. Bu durum dış ticaretin gelişmesini engeller. Yabancı firmalarla kurulmuş olan ticari ilişkileri zedeler ve bu tür hükümet kararları bu firmaları ürkütür.

Eğer ödemeler dengesi krizi enflasyonun bir sonucu ise, bu sonucu çözümlerken deflasyon aracına başvurmak, yani vergileri arttırmak, kredileri kısıtlamak, hükümet harcamalarını kısmak ve böylece toplam talebi azaltmak ekonomik büyümeyi sınırlar. Deflasyonist önlemler yani harcamaların kısılması, ithalatın düşmesi, ihraç mallarının üretimini de etkiler. İhraç mallarının üretimi düşer. Dolayısıyla atıl kapasite ve işsizlik başlar.

Dış açıkla karşı karşıya bulunan bir ülkede sabit veya ayarlanabilir sabit kur sistemi uygulanıyorsa genelde devalüasyona başvurmak, esnek bir kur sisteminde ise paranın değerinin otomatikman düşmesi sonuçları ile karşılaşılır. Bunlar ise üretim maliyetleri ve nisbi fiyatları etkileyerek ekonomide refah kaybına yol açar⁽⁵³⁾. Genel olarak dış açıkların ülke ekonomisine yapacağı olumsuz etkileri iki grupta toplayabiliriz. Bunlar; devalüasyondan kaynaklanan refah kaybı ve uluslararası dışlama etkisidir.

(53) Gülay Kara, "Enflasyon-Ücret Sıçramaları ve Ödemeler Dengesi", Ankara Ticaret Odası dergisi, Haziran 1975, s. 50-51.

4.1. Devalüasyondan Kaynaklanan Refah Kaybı

Kambiyo tehditlerinin bulunduğu bir ekonomide, para miktarının artması sonucunda meydana gelen enflasyonist baskı fiyatlar genel seviyesini yükseltirken diğer ülkelerde fiyat yükselişleri daha yavaş bir seyir izlerse, bir süre sonra bir para ayarlaması yapmak gerekebilir. Çünkü ülke içinde fiyatlar yükselmiş, ihracat malları pahalılaşmış ve ithal malları ucuzlamıştır. Dış ülkelere daha çok ihracat malı gönderebilmek için bu malların fiyatlarının dış piyasalarda ucuzlatılması gerekir. Bu ise, yabancı paraların ülkeden aynı birim para ile daha çok mal ve hizmet satın alabilmesi ile mümkündür. İşte bunu sağlayacak mekanizma milli paranın dış değerini düşürmek yani “devalüasyon”dur⁽⁵⁴⁾. Dış ödemeler dengesi problemiyle karşılaşan ülkelere bir kısmı IMF'nin getirdiği devalüasyon önerilerini tartışmasız benimsediler ve uygulamakta tereddüt etmediler. Başta Arjantin, Şili, Meksika ve Brezilya gibi Latin Amerika ülkeleri ile Tayvan, Güney Kore ve Tayland gibi Uzak Doğu ülkeleri olmak üzere, politik kaygılardan uzak birçok ülkede, büyük oranda devalüasyon operasyonları yapıldı ve soruna bir ölçüde geçici çözüm bulunabildi.

Bazı ülkelerin IMF reçetelerini uygulamakta tereddüt etmemesine karşılık, büyük bir çoğunluğunun özellikle politik kaygılardan kaynaklanan dirençleri, konunun teorik alanda daha ayrıntılı olarak tartışılmasına yol açtı.

Tartışmanın taraftarlarından büyük bir çoğunluğu ise devalüasyonun dış ödemeler problemine sürekli bir çözüm getiremeyeceğini, kısa dönemde devalüasyon nedeniyle ülke ihracatında bir artış olsa bile, özellikle devalüasyon sonucunda oluşacak enflasyonist baskı nedeniyle, döviz kurlarının değiştirilmesi sonucunda, sağlanan avantajlı durumun kısa sürede ortadan kalkacağını ileri sürmektedir. Bunlara göre, ülke ekonomisinde yapısal iyileştirmelere gidilmedikçe, devalüasyon tek başına, dış ödemeler dengesi

(54) Rıdvan Karluk, “Türkiye’de Devalüasyonlar”, Ankara Ticaret Odası dergisi, Nisan 1973, s. 72.

sorununa çözüm olamayacaktır. Hatta, devalüasyonun stagflasyona yol açacağıda birçok ülkede gözlenen örneklerine dayanarak bu görüşü savunanlarca iddia edilmektedir⁽⁵⁵⁾.

Genellikle devalüasyon, ülkenin temel ihracatının maliyeti, dünya fiyatlarından ülkedeki enflasyon nedeniyle ciddi olarak uzaklaştığında yapılır. Maliyetleri belirleyen ana faktör (veya ülkede yapılan operasyonlarla katma değere dahil olan maliyetlerin bir kısmının ana faktörü) emek maliyetidir. Bu düşünceden hareketle eğer ülkenin temel ihracatının çıktı başına birim emek maliyeti resmi döviz kurunda dünya fiyatını aşıyorsa genel bir döviz kuru ayarlaması yapılabilir. Temel ihraç ürününde birim emek maliyetinin dünya fiyatını aşması durumunda para aşırı değerlendirilmiş demektir. Bu şekilde aşırı değerlendirmeye endüstriyi korumak, ülkenin temel ihracatında erozyona neden olabilir. Bu fikri savunanlara göre; devalüasyon savunulamaz. Bunun nedeni:

- Kısmen, temel ihraç ürünlerinin ülke içi arz esnekliği küçüktür. Arz ihracat fiyatlarındaki değişmelere tepki gösterememektedir.

- Döviz kuru ne olursa olsun döviz cinsinden hesaplanan ihracat fiyatı aynıdır, değişmez. Devalüasyon yapılsa bile, devalüasyon dünya talebini canlandırmayacaktır. Örneğin, özellikle kako, kahve ve buna benzer ağaç ürünleri gibi nakit parayla satılan ürünler kısa dönemde tamamen inelastiktir. Çünkü üretimde tarım alanlarının artırılması gerekir. Arzın artması için yıllar gerekli olduğu halde reel gelir kısa dönemde düşebilir. Bu durum çiftçilerde refah kaybına neden olur.

Tarımsal sektörün karlılığını düşürdüğünden sorumlu tutulan aşırı değerlendirilmiş döviz kurunun devalüasyonu ile üretimin ve ihracatın artacağı konusunda dikkatli olmak gerekir. Bazı Güney Afrika ülkeleri aşırı değerlendirilmiş döviz kurunu devalüe ederek ödemeler dengesi açığını kapatma politikası güttüler. Bu ülkelerde ihraç ürünlerinin üretimi daha da kötüleşti. İthalat sınırlamalarının artmasını gerektiren ödemeler dengesi güçlükleriyle karşılaştılar. Aşırı değerlendirilmiş döviz kurunun bir nedeni de ülkedeki

(55) Oğuz, agm. s. 3-4.

hızlı enflasyondur. Enflasyonun nedeni genellikle tarımsal mallarda düşük fiyat politikası uygulayarak tarımsal kesimden sanayi kesimine doğru gelir aktarımı diğer bir ifadeyle gelirin yeniden bölüşümüydü. Yani aşırı değerlendirilmiş döviz kurunda bile, ihraç ürünlerinin ülke içi fiyatı, net ihracat gelirinin ülke parasıyla hesaplanan eşit değerinden daha düşüktür. Neticede devalüasyonun (ülke parası cinsinden) hasılatı arttıracığına şüphe yoktur, fakat artan hasılatın çiftçilere gideceğinin garantisi yoktur.

Çoğu kimsenin kabul ettiği bir durum, temel ihraç ürünlerinde dünyada aşırı üretim olması nedeniyle, fiyatların düşmesi, gelirin tarım kesiminden sanayi kesimine doğru transferi vb... nedenlerle dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesidir. Bu durum ödemeler denge sorununu doğurarak sonuçta toplumun refahını olumsuz yönde etkilemektedir⁽⁵⁶⁾.

Devalüasyonun ticaret oranlarını devalüasyon yapan ülke aleyhine döndürmesi mümkündür. Aynı miktar ithal malını daha fazla ihracat ile temin etmek gerekse, ticaret oranları devalüasyon yapan ülke aleyhine dönmüş olur. Örneğin ithal mallarının fiyat esnekliği çok az, buna karşılık ihraç mallarının arz esnekliği fazla ise böyle bir durum ortaya çıkabilir. Bir ülke ihraç malları bakımından ithal eşyasına oranla piyasada daha önemli ise, devalüasyonun ticaret oranlarını bunun aleyhine döndürmesi olasılığı fazladır. Nitekim, ihraç mallarını satmak için fiyatlarda önemli indirimler yapmak zorunda kalacağı halde, ithal malları için aynı fiyatları öder⁽⁵⁷⁾.

Bir ülkenin dış ticaret hadlerinin aleyhe dönmesi dış nedenlerden de kaynaklanabilir. Örneğin petrol gibi bazı temel ithal mallarının fiyatlarındaki artış ticaret hadlerini kötüleştirir. Böyle durumlarda devalüasyona gidilmesi, zaman zaman dış ticaret hadlerini daha da kötüleştirerek reel gelir kaybını arttırabilir. Bu ise reel gelir kaybından dolayı reel tüketimi azaltır. Neticede gelişmekte olan ülkeler dışsal nedenlerden kaynaklanan

⁽⁵⁶⁾ Nicholas Kaldor, "Gelişmekte Olan Ülkelerde Devalüasyon ve Kur ayarlaması", Çeviren: Ercan Eren, Uludağ Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1 Mart 1984, s. 100-101.

⁽⁵⁷⁾ Hatiboğlu, age, s. 251-252.

ödemeler dengesi sorununa karşı, daha az reel gelir kaybına neden olacak (temel olmayan mallarda ithalat sınırlaması gibi) alternatif yollar denemeye hak kazanmalıdır. Bu durumda devalüasyonun ödemeler dengesi sorununa çözüm olmadığı görülmektedir⁽⁵⁸⁾.

4.2. Uluslararası Dışlama Etkisi

Her ekonomide önemli ilişkiler çeşitli akım değişkenlerle stok değişkenler arasında oluşmaktadır. Eğer bir ekonomik büyüklük, bir zaman dilimi için ölçülüyorsa, bu bir akım değişkendir. Örneğin, GSMH, yatırım, kamu harcamaları, cari işlemler dengesi açığı, bütçe açığı, tasarruf gibi. Öte yanda, bir ekonomik büyüklük zaman içinde belli bir andaki değeri gösteriyorsa bu bir stok değişkendir. Örneğin, 1 Ocak 1995 tarihindeki sermaye stoku, devlet borç stoku, net uluslararası yatırım pozisyonu, para stoku, servet stoku gibi.

İstikrarlı bir ekonomik yapının oluşması ekonominin dinamik işleyiş mekanizması oluşturan stok ve akım değişkenlerin istikrarlı olmalarını gerektirir. Ekonomide istikrarlı bir stok-akım dengesi oluşumunun oldukça katı kuralları vardır. Fiyatlar genel düzeyi, nominal ücretler, döviz kuru, CİD ve çıktı düzeyinin birbirleriyle uyumlu olmalarını gerektirir. Sermaye hareketleri dengesi için ülkedeki faiz oranının diğer ülkelerdeki faiz oranıyla uyumlu olması gerekir, yine devlet bütçesinin denk olması ve toplam talep ile toplam arzın uzun dönem doğal çıktı düzeyi üzerinde bulunması gerekir. Yani, ekonomide para piyasası, mal piyasası ve ödemeler bilançosu dengede olmalıdır. Yine ödemeler bilançosu ile ilgili olarak sermaye hareketleri ve cari işlemler dengesi ayrı ayrı sağlanmalıdır. Eğer bunlardan birisi kurala uymuyorsa dinamik mekanizma işleyecek, sonuçta uzun dönem dengesi oluşuncaya kadar ekonomik faaliyetlerde dalgalanmalar görülecektir.

Devlet bütçesindeki bir dengesizlik, örneğin, bütçe açığı, bütçenin yayılmacı etkisini harekete geçirir. Kısa dönemde, bu açığın finansmanı için hükümetin başvurabileceği

(58) Kaldor, agm. s. 101.

kaynaklar para basmak veya borçlanmaktır. Eğer hükümet para basarak açığı finanse ederse genişleyici para ve maliye politikaları nedeniyle toplam talepte aşırı şişkinlik sonucu enflasyon hızlanır. Borçlanma ise gelecek nesile yük aktarmakla birlikte ülkedeki faiz oranları üzerinde arttırıcı etki yapar.

Bütçe açığı veya genişletici maliye politikasının neden olduğu net ihracattaki azalma makroekonomik analize, 1980’li yıllarda, yeni bir kavramı sokmuştur. Bu kavram, esnek döviz kuru sisteminin uygulandığı dışa açık ekonomilerde gözlenen “uluslararası dışlama etkisidir”. Bu etkinin oluşumu şöyledir; genişletici maliye politikasının bir sonucu olarak ortaya çıkan hazine borçlanmaları faiz oranlarını yükseltir. Yükselen faizler ülkeye yönelik sermaye akımlarını arttırır. Sonuçta ortaya çıkan döviz arzındaki reel artış reel döviz kurlarının düşük değerlendirilmesine, yani ülke parasının aşırı değerlendirilmesine neden olur. Aşırı değerlenmiş ülke parası karşısında ihracat azalırken ithalat cazip hale gelmekte, dolayısıyla net ihracatta azalma ortaya çıkmaktadır. Net ihracattaki azalma ise milli gelirdeki azalmaya neden olmaktadır. Bu ise refah kaybının göstergesidir. Bu süreç “uluslararası dışlama etkisi” olarak tanımlanmaktadır.

Yine dış denge ile ilgili olarak bir ülkenin resmi rezervlerine ilişkin dengeye bakarak karar vermek her zaman için sağlıklı olmayabilir. Çünkü, resmi rezervler, hem mal ve hizmet ticaretini, hem de finansal aktif ve gayrimenkul ticaretini kapsar. Eğer ülkenin büyük miktardaki cari işlemler dengesi açığı, sermaye hareketlerindeki fazlalık ile dengeleniyorsa, yani yabancıların ülkeye gönderdikleri sermaye ülkeden dışarıya çıkan sermayeden fazla ise, yabancıların ülkedeki aktifleri hızla artar ve ülke hızlı bir şekilde borçlu konuma geçer. Sonuçta ülkedeki faiz ve kar payı şeklinde dışarıya transfer edilecek gelir artar. Bu ödemeler, ülke içindeki çıktı veya gelirdeki bir azalmadır. Çünkü yabancılara ait yatırım gelirlerini ödemek için daha fazla ihracat yapmaya gereksinim vardır. Daha fazla ihracatı gerçekleştirebilmek için döviz kuru yüksek oranda devalüe edilmelidir. Bu yüzden borçlu ülkelerde toplumun refah düzeyinde düşme görülebilir⁽⁵⁹⁾.

(59) Kemal Yıldırım, “uluslararası dışlama etkisi”, iktisat dergisi, Sayı: 352, Yıl: 30, Eylül 1994, s. 66-67.

5. DIŞ AÇIKLARIN KAPATILMASINDA İZLENECEK POLİTİKALAR

Bir ÷lkede dış ekonomik işlemler çok sayıda firma, iŐadama, mali yatırımcı ve kamu kuruluşu tarafından farklı farklı nedenlerle yapılmaktadır. O bakımdan dış alem gelirleriyle dış alem giderlerinin heran birbirine eşit olması beklenemez Hatta ödemeler bilançosu dengesinin kendiliğinden sağlanması ender, bir dış açık veya dış fazlanın ortaya çıkması ise daha çok rastlanabilen bir durumdur⁽⁶⁰⁾.

Uzun dönemde cari işlemlerin evrensel olarak denk olması beklenemez. Çünkü bazı ÷lkeler sermaye ihracatçısı bazıları ise sermaye ithalatçısı durumundadır. Gelişmekte olan bir ÷lke açısından ödemeler bilançosu cari hesabının açık vermesi, bu açık iktisadi yardım veya sermaye ithali ile finanse edilebildiğİ sürece, olağın görünmektedir. Öte yandan diğİer ÷lkelerde iktisadi yardımda bulunan veya sermaye ihraç eden bir ÷lkenin ödemeler bilançosu sorunu ile karşılaşmaması için cari hesabında bir fazlalığa sahip olması gerekir. Kuşkusuz burada sözü edilen sermaye ithali ve ihracı ödemeler bilançosuna giren tüm sermaye işlemlerini değİl, sadece denklemin sol yanına dahil edilen, yani cari hesabı denkleştirici nitelikte olmayan, otonom sermaye işlemlerini kapsamaktadır.

Genel olarak kullanımı sınırlı olmasına karşılık cari işlemler bilançosu gelişmekte olan ÷lkeler açısından yakından izlenmesi gereken önemli bir ölçüdüdür. Cari işlemler hesabı açığı açık kapatmak amacı ile yurtdıŐından çeşitli yollardan ödünç alınarak ve özellikle krizleri önlemek amacı ile sakin olmayanlardan bağış kabul edilerek, finanse ediliyor ve bu finansman ödemeler bilançosunda açıkça görünmüyor olabilir. Cari işlemler hesabı açığının bu şekilde uzun süre devam etmesi mümkün değİldir, çünkü borçlanma ve bağış alabilme kapasitesi eninde sonunda tükenecektir. Dolayısıyla sürekli cari işlemler hesabı açıkları pek cazip olmayan ani düzenlemeler için bir gösterge niteliğindedir⁽⁶¹⁾.

(60) Seyidoğlu, "Uluslararası Finans", s. 46.

(61) Sacit Ertaş, "Ödemeler Bilançosu: Anlamı, dengesinin ölçümü ve sunulması , Türkiye açısından bir değİlendirmesi", Uludağ Üniversitesi İ. İ. B.F. dergisi, Cilt:3, Sayı:2, Aralık 1982. s. 96.

Dış ödeme dengesizlikleri karşısında ülkelerin izleyebileceği farklı politikalar vardır. Bunlardan birincisi açıkların finanse edilmesiyle yetinmek ve tedavi edici bir politikaya başvurmamaktır. Açıkların geçişi olması durumunda bu yola gidilebilir. Açık doğuran nedenler bir süre sonra kendiliğinden ortadan kalkacağı için köklü önlemler olarak ekonomideki kaynak dağılımını değiştirmeye gerek yoktur⁽⁶²⁾.

Dış açıklar karşısında izlenebilecek ikinci yol dış ticaret politikası araçlarını harekete geçirmektir. Yani hükümetler gümrük vergileri, kotalar ve yasaklamalarla ithalatı kısıtlamaya çalışırlar. Bu arada sermaye çıkışını önleyici önlemlerde uygulanabilir. Ancak bütün bu önlemler dış açıkları baskı altına almaya yarar. Yani açıklar giderilmiş olmadığı için kısıtlayıcı önlemler kaldırılınca yeniden ortaya çıkabilirler.

Üçüncü bir yolda açıkların tedavi edilmesidir. Bu yol en zor fakat en güvenilir olanıdır. Açıkların tedavi edilmesi ihracatın ve öteki döviz kazandırıcı işlemlerin artırılması ile mümkün olur. İhracatın artırılabilmesi için kısa ve uzun dönemde alınabilecek önlemler vardır. Örneğin kısa dönemde, gerçekçi kur politikaları uygulanarak ulusal paranın aşırı değerlenmesinin önlenmesi, ihracatçının dış piyasalar konusunda eğitilmesi, ihracat için yapılacak üretime ucuz girdi ve kredi sağlanması, ihracat formalitelerinin basitleştirilmesi ve uluslararası standartlara uygun paketleme ve ambalajlama gibi önlemler alınmalıdır. Fakat uzun dönemde konu daha çok sanayileşme stratejileri ile ilgilidir. Gerçek anlamda ihracatın teşviki, kaynakların dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere göre tahsisini, dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesini ve uluslararası işbölümüne gidilerek iç ekonominin dünya ekonomisi ile bütünleştirilmesini gerektirir⁽⁶³⁾.

Enflasyon veya arz-talep koşullarındaki kalıcı değişimlerden kaynaklanan dengesizliklerin finanse edilmesi, açık veren ülkenin döviz rezervlerini tüketeceği veya ağır bir kısa vadeli borç yükü getireceği durumlarda sakıncalı olabilir. Kronik bir

(62) Seyidoğlu, "Uluslararası Finans", s. 46.

(63) Seyidoğlu, "Uluslararası İktisat", s. 129.

dengelesizlik durumunda, dış 3deme açıklarının uluslararası altın ve d3viz rezervleri veya uluslararası sermaye hareketleri ile finanse edilmesi, bu yolun sınırları ve bazı sakıncaları g3z3n3ne alındığında, dengelesizliği gidermek için gerekli ayarlamayı geciktirmekten ve y3k3n3 ağırlaştırmaktan başka yarar sağlamayacaktır.

Eğer dengelesizlik kaynakların (mal ve fonların) kullanımını ve dağılımını etkileyen gelir, harcama ve nisbi fiyatlarda yapılacak değişmeleri içeren bir ayarlamayı gerektiriyorsa, açığın finanse edilmesi açık veren 3lkenin rezervlerini eritmesiyle son bulacak, alınması gerekli 3nlemler gecikerek alınmış olacaktır⁽⁶⁴⁾. Dış açıkların kapatılması karşısında izlenebilecek politikaları genel olarak belirttikten sonra bunları d3rt grup altında toplayarak daha ayrıntılı açıklayabiliriz: Bunlar, d3viz kuru ayarlamalarıyla dış açıkların kapatılması, para ve maliye politikalarıyla dış açıkların kapatılması, sermaye hareketleriyle dış açıkların kapatılması ve yasal d3zenlemelerle dış açıkların kapatılmasıdır.

5.1. D3viz Kuru Ayarlamalarıyla Dış Açıkların Kapatılması

Dış 3demeler dengesindeki dengelesizlik (açıkların kapatılması), 3zellikle sabit kur sistemi veya ayarlanabilir sabit kur sistemleri açısından, 3z3mlenmesi gereken bir sorundur. Kuramsal olarak, bir ex-post dış açık veya fazlalığın olmayacağı esnek kur sisteminde bu sorun kendisini, bir d3viz kuru veya d3viz piyasası istikrarsızlığı sorunu olarak g3sterir⁽⁶⁵⁾. Esnek kur sisteminde d3viz kurlarının oluşumu d3viz piyasasındaki arz ve talep g3lerine bırakılmıştır. En aşırı uygulama şeklinde piyasa 3zerindehi bir h3k3met m3dahalesi bulunmaz, sistem tamamen kendi kendine işler⁽⁶⁶⁾. D3viz kurunun serbestçe değişbildiği bu sistemde, herhangi bir nedene bağlı olarak d3viz arz veya talep şed3l3nde ortaya çıkan bir kayma, cari kurda bir d3viz arz veya talep fazlalığına neden olacak, bu da s3z konusu fazla talep veya arzı (potansiyel dış açık veya fazlayı) elimine

(64) 3ks3z, "T3rkiye'de Para ve Dış Denge", s. 19-20.

(65) 3ks3z, "T3rkiye'de Para ve Dış Denge", s. 17.

(66) Seyidoğlu, "Uluslararası Finans", s. 47.

edecek şekilde, döviz kurunun yükselmesi veya düşmesi sonucunu doğuracaktır. Böylece, esnek kur sisteminde potansiyel bir dış dengesizlik, döviz kurunda değişmeye neden olacak kendi kendini düzeltme eğilimini doğuracaktır.

Döviz kuru değişimleri aracılığıyla gerçekleşen bu otomatik dengeleme şedüllerinin işleyişi, herşeyden önce döviz arz ve talep şedüllerinin elastikiyetlerine yani döviz piyasasındaki karlılık koşullarına bağlı bulunmaktadır. Dolayısıyla döviz arzı ne kadar az esnekse, döviz talebindeki belli bir değişme döviz kurunda o ölçüde büyük bir değişmeye neden olacaktır. Ancak döviz arz ve talep şedülleri ve bunların konum ve esneklikleri bir çok faktörün ortaklaşa etkisi altında belirlendiğinden, bunlara dayanılarak dengelemenin niteliği konusunda kesin bir değerlendirmenin yapılması güçleşmektedir⁽⁶⁷⁾.

Parasalcı yaklaşıma göre; esnek döviz kuru sisteminde ödemeler bilançosu dengesi uluslararası para yada rezerv akımları olmaksızın döviz kurundaki ani ve otomatik değişmelerle sağlanır. Böylece, esnek döviz kuru sisteminde ülke para arzı ve para politikası üzerinde büyük kontrole sahiptir. Ayarlanma döviz kurundaki değişikliğe eşlik eden yurici fiyatlardaki değişimle sağlanır. Örneğin, ödemeler bilançosundaki bir açık (para arzındaki bir aşırılığın sonucu olarak) ülke parasında otomatik bir değer kaybına neden olmakta, bu durum fiyatlarda ve dolayısıyla para talebinde bir artışa sebep olmaktadır. Bu durum aşırı para arzını emmekte ve ödemeler bilançosu açığını otomatik olarak ortadan kaldırmaktadır.

Öte yandan aşırı para talebine bağlı olarak ödemeler bilançosunda bir fazlanın oluşması ülke parasının otomatik olarak değerlenmesine neden olacaktır. Bu durum yurt içi fiyatları düşürücü etki yapacaktır. Dolayısıyla aşırı para talebi ve ödemeler dengesi fazlası ortadan kalkacaktır⁽⁶⁸⁾.

(67) Güran, age. s. 72.

(68) Parasız, Yıldırım age. s. 130.

Ancak, uygulamada hükümet müdahalesine yer vermeyen bir kur sistemine rastlamak pek mümkün değildir. Bazı ülkelerde sabit kur sistemi benimsenmiştir. Buna göre kurlar, ya bir büyük ülke parasına yada belirli para sepetlerine (ECU, SDR, vb...) bağlanmış olup hükümet müdahaleleriyle bu sabit kurlar sürdürülmeye çalışılır⁽⁶⁹⁾. Döviz kurunun, altın yada destekleme noktaları arasındaki dar bir alanın (bantın) dışında oluşmasına izin verilmeyen sabit kur sisteminde, dış dengesizliklerin ortaya çıkması her zaman mümkündür. Gerçekten, pek çok faktörün etkisiyle oluşan ve değişebilen döviz arz ve talep şedüllerinin, sözü edilen bant içinde kesişmesini ve dolayısıyla ödemeler bilançosunun otonom gelir ve gider kalemlerinin mutlaka eşitlenmesini sağlayacak bir sebep bulunmamaktadır. Döviz kurunun bant dışında oluşma eğilimi gösterdiği durumlarda, bu ancak telafi edici nitelikteki sermaye yada rezerv hareketleriyle önlenecektir. Döviz kurunun sabitliliğini sağlayan bu hareketler ise, dış dengesizlikleri finanse eden ve fiilen ortaya çıkmalarını mümkün kılan hareketler niteliğindedir. Kısacası fiili dengesizlikler döviz kurunun sabit tutulmasının doğal bir sonucudur⁽⁷⁰⁾.

İşte, sabit veya ayarlanabilir sabit kur sisteminde dış dengesizlik sorununu çözümlenebilmek için uygulanacak önlemlerden birisi kur ayarlamalarıdır.

Kur ayarlamaları, açık veren bir ülkede hükümet kararlarıyla döviz kurlarının yükseltilmesi (ulusal paranın dış değerinin düşürülmesi), fazla veren bir ülkede ise kurun düşürülmesi biçiminde olur. Bunlardan birincisine devalüasyon, ikincisine de revalüasyon denir. Ancak bu terimler sabit kur sistemlerinde hükümetin yaptığı kur ayarlamaları için kullanılır. Dalgalı kur sistemlerinde piyasa arz ve talebine bağlı olarak döviz kurlarındaki değişimler için bu terimler kullanılmaz.

Fakat ister hükümet kararlarıyla kurların ayarlanması, isterse serbest piyasada ulusal paranın değer kazanması yada kaybetmesi biçiminde olsun, kur değişmelerinin uluslararası ekonomik işlemler üzerindeki etkileri aynıdır⁽⁷¹⁾. Şöyle ki, devalüasyon

(69) Seyidoğlu, "Uluslararası Finans", s. 47.

(70) Güran, a.g.c. s. 44.

ihraç mallarının ucuzlaması ithal mallarının pahalalanması sonucunu doğurur. Buna göre ihracatın artışı, ithalatın azalması beklenebilir. Devalüasyonun beklenen faydayı sağlayıp dış açığın kapatılması için, devalüasyon yapılan ülkede ithal malları talep esnekliği ile sözkonusu ülkenin ihraç mallarına olan dış talebin esnekliği ve ihraç malları arz esnekliği yüksek olmalıdır. Ancak bu şekilde devalüasyonun ticaret bilançosunu olumlu yönde etkilemesi beklenebilir⁽⁷²⁾.

Kur değişimlerinin dış ticaret bilançosu üzerindeki etkilerinin açıklanmasındaki geleneksel yaklaşım "esneklik yaklaşımı" dır. Esneklik yaklaşımı altında tanımlanan fiyat ayarlaması mekanizması, Marshallgil kısmi denge ahalizinden hareket ederek, döviz piyasasını veya dış ticarete konu olan mallar piyasasını genellikle iki ülke- iki mal çerçevesinde inceler⁽⁷³⁾. Dış ödemelerdeki açık veya fazlalığın kur dalgalanmalarıyla giderilmesi, döviz arz ve talebindeki esnekliklere; yani ihraç mallarının dış talep ve iç arzının fiyat esnekliklerine; ithal mallarının da iç talep ve dış arzının fiyat esnekliklerine bağlıdır. Bir ülkenin ithal malları talep esnekliği ile bu ülkenin ihraç ettiği mallara karşı dış dünya talep esnekliğinin 1'den büyük olması durumunda, kur oynamaları, diğer koşullarında varlığı halinde dış ödemelerde denge sağlayabilir. Sözkonusu iki esneklik (ithal malları talep esnekliği ile ihraç mallarına karşı talep esnekliği) toplamının birden büyük olması şeklinde bilinen Marshall-Lerner koşulunun yerine gelmesi halinde dahi ödemeler dengesinde iyileşmenin ancak yüksek oranda kur ayarlamaları ile mümkün olabileceği ileri sürülmektedir⁽⁷⁴⁾. Bu koşulu formül ile ifade edersek; $e_x + e_m \geq 1$.

Burada e_x ; ihraç mallarının dış talep esnekliğini, e_m 'de ithal mallarının yurt içi talep esnekliğini gösterir. Bu yaklaşıma göre, eğer esnekliklerin değeri yeterli bir büyüklükte değilse devalüasyon yada serbest değişken kur sistemlerinde ulusal paranın değerindeki

(71) Seyidoğlu, "Uluslararası Finans", s. 47.

(72) Rasih Demirci, "Ekonomik Durum ve Devalüasyon Kararı", Kooperatif Dünyası, Cilt: 9, Sayı: 106, Ocak 1980, s. 13.

(73) Öksüz, "Türkiye'de Para ve Dış Denge", s.25.

(74) Öztin Akgüç, "Dalgalı Döviz Kuru Sistemi Dış ödemeler Dengesi İçin Bir Çözüm mü?" Banka ve Ekonomik Yorumlar, Cilt:19, Sayı:1, Ocak 1982, s.45-46.

düşüşler ülkenin dış ticaret bilançosunu olumlu biçimde etkilemez. Örneğin, ihracat mallarının dış talep esnekliğinin çok düşük olduğunu varsayalım. Bu durumda ülkenin malları yabancılar bakımından ne kadar ucuzlatılsada ihracat gelirleri arttırılamaz, hatta bu gelirde bir düşüş bile olabilir. Döviz arzı bakımından bunun ifade ettiği anlam, döviz arzı eğrisinin pozitif değil, negatif eğimli olmasıdır. Bu durumda ise istikrarsız bir denge söz konusudur⁽⁷⁵⁾.

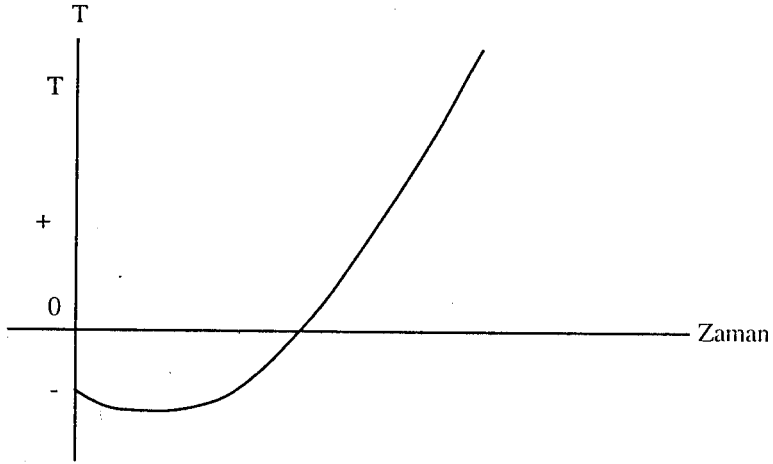
Ayarlanabilir sabit döviz kuru sisteminde döviz kurunda yapılan bir değişiklik toplam talebide etkileyecektir. Çünkü bu değişiklikle hem mal piyasası dengesini sağlayan yatırım-tasarruf eşitliğini gösteren IS, hemde ödemeler bilançosundaki hesaplara ilişkin nihai dengenin sağlandığı BP eğrisinin kaymasına neden olacaktır. Tabii ki bu değişikliğin etkisi Marshall-Lerner koşulunun geçerli olup olmamasına bağlıdır. Bu koşul gereği devalüasyon ödemeler bilançosu dengesini pozitif yönde etkiler. Bu etkilemeyi yaparken ihracatta gelişme sağlanacağından, IS eğrisinde bundan sağa kayma şeklinde etkilenecektir. Yine devalüasyonun ödemeler bilançosuna olumlu etkisinin “J eğrisi” etkisi olarak görüleceği ve bir zaman diliminin gerektireceği belirtilmektedir⁽⁷⁶⁾. Şöyleki belli bir anda cari hesap bilançosunun açık verdiğini ve ülke parasının değerinin düşürülerek ithalatın nispi fiyatının yükseltildiğini düşünelim. Kısa dönemde meydana gelecek etki öncelikle artan ithalat fiyatlarından kaynaklanacaktır. Bu etkiyi hacim etkisi çok az dengeleyecektir. Bu nedenle ticaret bilançosu başlangıçta kötüleşecektir. Zamanla ticaret hacmi nispi fiyatlardaki değişmeye ayarlandığında, ihracat artacak ve ithalat hacmi artan bir şekilde azalacaktır. Uzun dönemde hacim etkisi üstün gelecek ve ticaret bilançosunda iyileşme görülecektir. İşte bu ayarlama sürecine Şekil 5.1’de görüldüğü gibi J harfine benzediği için J-eğrisi etkisi denilmektedir.

Şekil 5.1’de devalüasyonu izleyen dönemde miktarların ayarlanması için zaman olmayacağı için, tersine değerlendirme etkisi nedeniyle ticaret bilançosu kötüleşecektir. Zamanla ticaret bilançosu esneklikteki tedrici iyileşme nedeniyle iyileşecektir. Bir süre

(75) Seyidoğlu, “Uluslararası Finans”, s. 48.

(76) Yıldırım, age, s. 112.

sonra Marshall-Lerner koşulu gerçekleşince başlangıç noktasına ulaşacak ve aşacaktır⁽⁷⁷⁾.

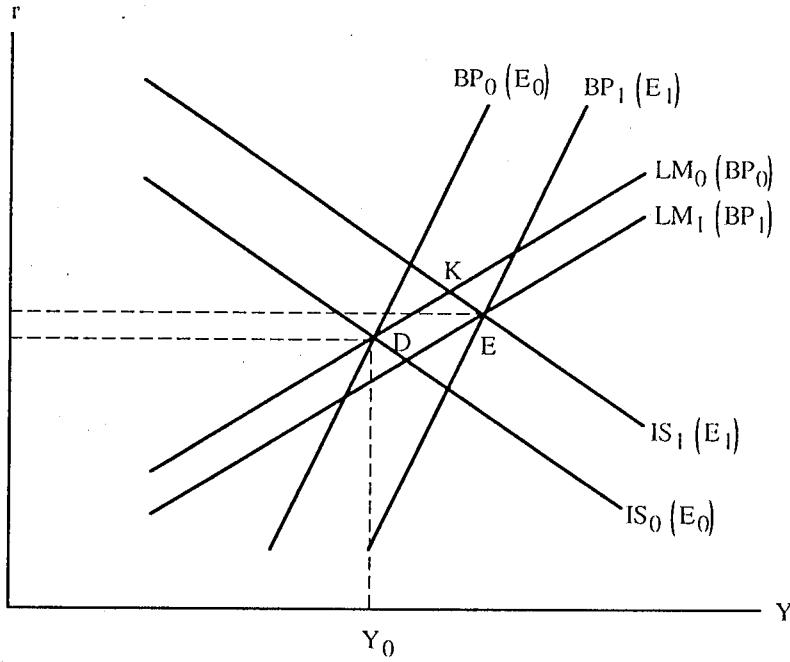
Şekil 5.1: J-Eğrisi Etkisi

Devalüasyonun etkilerini daha açık olarak Şekil 5.2'den izleyebiliriz. Şekilde devalüasyon nedeniyle ihracatın artışı karşısında IS_0 eğrisi IS_1 'e kayarken ödemeler bilançosundaki iyileşme nedeniyle BP_0 eğrisi BP_1 'e kaymıştır. Bu durumda iç dengenin sağlandığı K noktasına göre ödemeler dengesi fazlalığı mevcuttur. Bu nedenle para arzında artış olacağından LM eğriside sağa kayacak ve E noktasında iç ve dış dengenin sağlandığı noktaya ulaşılabacaktır.

Sonuç olarak devalüasyon ödemeler bilançosu açığını gidermek amacıyla yapılır. Böylece bir yandan iç fiyatlar ile dış fiyatlar arasında oluşan dengesizlik ortadan kaldırılmakta, diğer yandan ithalatı pahalı duruma getirerek ve ihracatı teşvik ederek ödemeler bilançosunda dengenin oluşumuna hizmet etmektedir. Tabii ki bu işleyiş mekanizması içinde ülke içerisindeki fiyat düzeyinin istikrarlılığı, ihracat ve ithal mallarının talep ve arz esnekliklerinin yüksek oluşu, devalüasyonun arzulanan amaca ulaşılmasında önemli rol oynayacaktır⁽⁷⁸⁾.

(77) Parasız, Yıldırım, age, s. 57.

(78) Yıldırım, age, s. 113.

Şekil 5.2: Devalüasyonun Etkileri

5.2. Para ve Maliye Politikalarıyla Dış Açıkların Kapatılması

Geleneksel iktisat kuramı, cari işlemler bilançosu dengesini, fiyat mekanizmasının kendiliğinden işleyişi çerçevesinde açıklar. Statik koşullar varsayıldığı için, yatırım ve büyüme sürecinde ortaya çıkabilecek değişiklikler bu kuramda belirtilmemiştir. Ancak varsayım, büyüme sürecinde ortaya çıkabilecek dengesizliklerinde fiyatlara ilişkin olacağı ve düzeltmenin yine bu çerçevede olacağı yolundadır.

Sabit kur rejiminde ya da dalgalı kur sisteminde kur aynı temel ilkelere hareket eder. Açık veren ülkeler, sabit kur rejiminde döviz rezervleriyle bu açığı karşılar; bu nedenle para arzı daralır. Para arzının daralması iç fiyatların dış fiyatlara oranla düşmesine yol açarken, döviz fiyatının (belli bir marj içinde) yükselişi ihracatı teşvik eder ve ithalatı kısar. Para arzının daralması faiz haddinde yükselteceği için, bir yandan iç harcamalar kısıılırken; diğer yandan sermaye akımı dış dünyadan bu ülkeye yönelir⁽⁷⁹⁾. Özellikle kısa

dönemli sermaye hareketlerinin artması dalgalı kur sisteminde para ve maliye politikalarının iç ve dış dengeyi sağlamadaki önemli rolünü bir kez daha ortaya çıkarmıştır.

Sermaye hareketleri serbest iken sabit kur sisteminde iç dengenin sağlanmasında maliye politikasının etkili, para politikasının etkisiz; dalgalı kur sisteminde ise para politikasının etkili, maliye politikasının etkisiz olduğu Mundell tarafından ileri sürülmüştür⁽⁸⁰⁾. Mundell'e göre genişletici maliye politikası ile artan milli gelir paraya olan talebi arttıracaktır. Özel sektörün likidite ihtiyacı, onların senetlerini satmalarına neden olacak ve bu işlem faiz oranında yükselmeye yol açacaktır. Faiz oranındaki yükselme ülkeye sermaye girişini hızlandıracaktır. Ödemeler bilançosunda bu durum geçici olarak fazlalık oluşmasına neden olacak ve bu fazlalık karşısında Merkez Bankası bu yabancı rezervleri satın aldığı anda para stoku genişletilmiş olacaktır. Döviz kurundaki sabitliği korumak için bu işlem yapılmaktadır. Dolayısıyla parasal genişleme bu zorunluluk neticesidir⁽⁸¹⁾. Böylece genişleyici maliye politikası ödemeler bilançosu üzerinde pozitif etki yapmaktadır. Bu durum Şekil 5.3b'de daha net görülebilir.

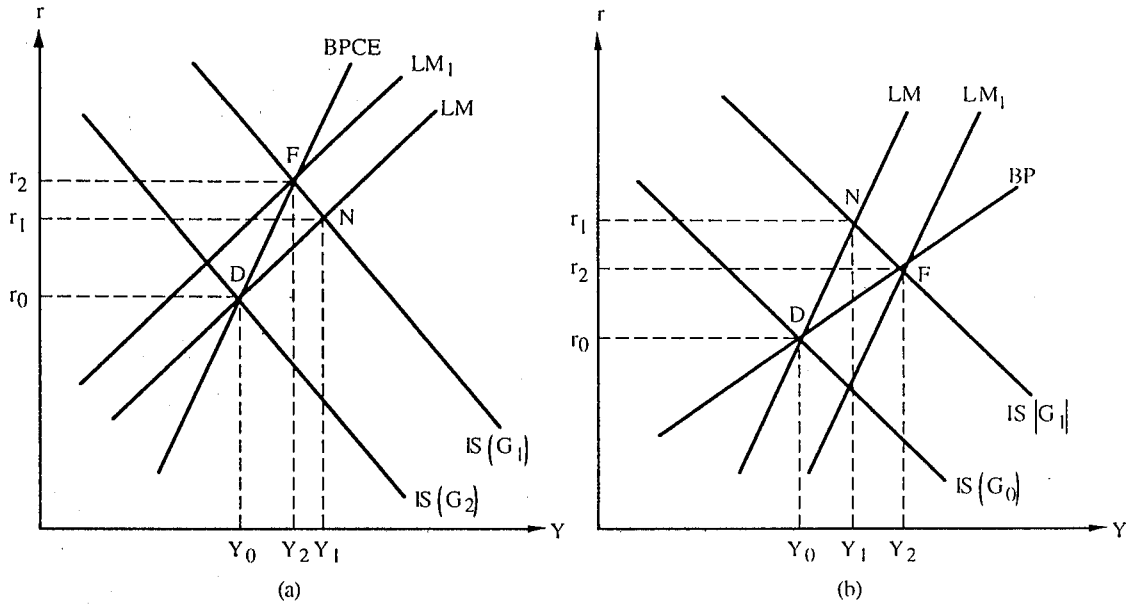
Şekil 5.3. (a) düşük sermaye mobiletisine göre çizilmiş BP eğrisi ve faize göre daha esnek para talebi için çizilmiş nisbeten yatık LM eğrisi durumunu göstermektedir. Burada genişleyici maliye politikası milli gelir üzerinde arttırıcı yönde etki yaparak, paraya olan talebi artırır. Bu nedenle faiz oranlarında yükselme olmaktadır. Ekonomi dışı açık olduğu için gelir düzeyindeki artış cari işlemler dengesini olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü ithalat artmaktadır. (Eğer ekonomi dışı kapalı olsaydı, denge noktası r_1 faiz oranının ve Y_1 milli gelir düzeyinin belirlendiği N'de oluşacaktı). Bu dengesizlik sermaye mobiletisi düşük olduğu için dengelenememekte, ödemeler bilançosunda açık meydana gelmektedir. Eğer bu açık; kamu sektörü açığındaki değişiklikler, bono ihracındaki değişiklikler ve özel

(79) Kazgan, age, s. 56-57.

(80) Muzaffer Demirci, İkin Baray, "Enflasyon sürecinde döviz kuru politikası ve Türkiye Örneği", Ege Üniversitesi, İktisat Fakültesi dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Ağustos 1980, s. 64.

(81) Yıldırım, age, s. 110.

kesime açılan kredilerdeki değişikliklerle dengelenemiyorsa, yani sterilizasyon politikası uygulanmıyorsa para arzı bundan etkilenir. Para arzındaki azalma LM eğrisini sola kaydırarak dengenin F noktasında oluşmasına neden olmaktadır. Böylece genişleyici maliye politikası ödemeler bilançosu üzerinde açığa neden olurken, bu açık ise para stokunda azalmaya neden olmaktadır. Dolayısıyla şeklin (a) kısmı parasalcı yaklaşımdan hareketle ödemeler bilançosu dengesizliğinin yol açtığı parasal işleyiş mekanizmasını açıklamaktadır⁽⁸²⁾.

Şekil 5.3: Dışa Açık Ekonomide Genişleyici Maliye Politikası

Şeklin (b) kısmında ise sermaye mobilitesinin daha yüksek olduğu bir BP eğrisi çizilmiştir. Yani para talebinin faize karşı esnekliği düşük iken, sermaye mobilitesinin faiz esnekliği yüksektir. Bu duruma göre çizilen eğrilerde LM eğrisi BP'ye göre daha diktir. Burada genişleyici maliye politikasına baktığımızda, ulaşılan (N) noktası ödemeler bilançosu açısından fazlalık durumunu göstermektedir. Bu fazlalık yüksek faiz oranının teşvik ettiği içeriye yönelik sermaye akımından kaynaklanmaktadır.

(82) Parasız, Yıldırım, age, s. 141.

Neticede, genişleyici para politikası milli gelir üzerinde pozitif, faiz oranları üzerinde ise negatif etki yapmaktadır. Ödemeler bilançosu üzerindeki etkisi ise negatif yönlüdür. Çünkü gelir artışı ithalatı teşvik ederken, faiz oranlarındaki düşüş içeriye sermaye akışını önler. Her iki durumda da ödemeler dengesinin açık vermesine neden olur⁽⁸³⁾.

Enflasyon ve dış açıkla karşılaşan bir ekonomide daraltıcı para ve maliye politikaları araç olarak kullanıldığında her iki amacı da (enflasyonun önlenmesi, dış açığın kapatılması) sağlayabilecektir. Durgunluk ve dış açık ile karşılaşan bir ekonomide ise durgunluğu gidermek için genişletici para ve maliye politikaları işletilecek, dış açığı kapatmak için ise aksine daraltıcı para ve maliye politikaları araç olarak kullanılabilir⁽⁸⁴⁾.

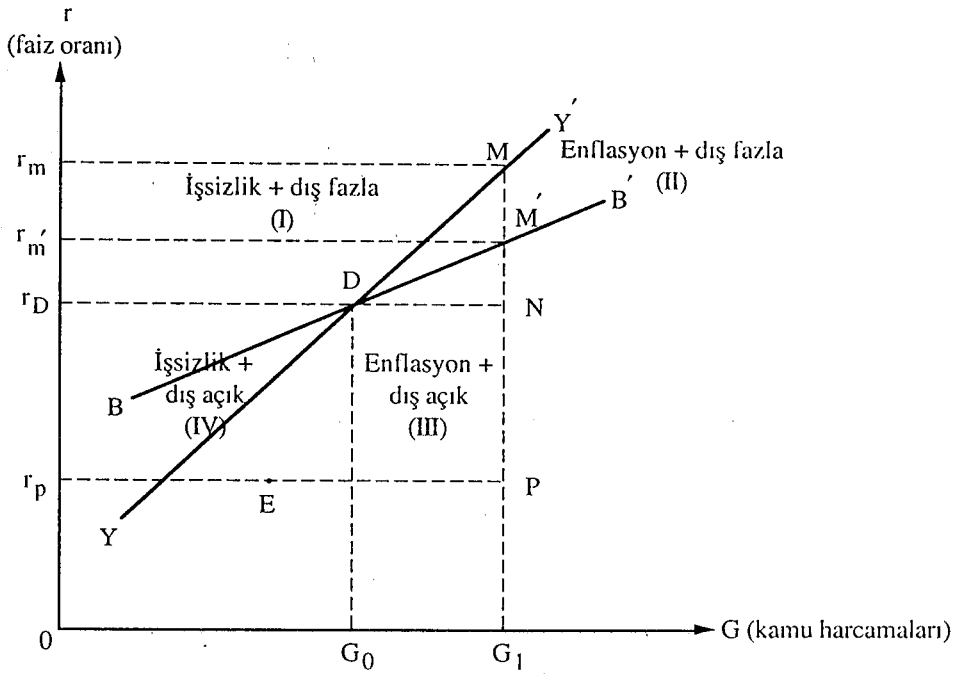
Özellikle sabit kur sisteminde iç ve dış dengeyi sağlamak için kullanılacak araçlardan birisi kamu harcamaları, diğeri ise faiz oranlarını etkiler. Şöyleki, faiz oranları arttırılmak isteniyorsa reeskont oranları ve bankaların karşılık oranları yükseltilebilir veya Merkez Bankası piyasada menkul değerler satışına başlar. Böylece para arzı azalır, tahvil fiyatları düşer ve faiz oranı yükselir. Faiz oranlarındaki bir değişme, öte yandan özel kesimin yatırım harcamalarında etkiler. Para politikasının etkilerinin bu şekilde incelenmesi Keynesyen modeline dayanmaktadır. Burada ayrıca ekonomide kaynakların eksik istihdam edildiğini ve fiyat düzeyinin istikrarlı olduğunu varsayıyoruz. Böylece para arzındaki bir artış faiz oranını düşürmekte fakat enflasyonist beklentilere yol açmamaktadır. Bu koşullar altında iç ve dış dengenin gerçekleştirilmesini Şekil 5.4 ile açıklayabiliriz.

Şekilde yatay eksen kamu harcamalarını, dikey eksen ise faiz oranını göstermektedir. Dış dengenin sağlanmasında; D noktasını başlangıçtaki dış denge olarak kabul ettiğimizde kamu harcamalarındaki G_0 G_1 kadar artış ithalatı arttıracaktır. Çünkü kamu harcamalarındaki artış dışarıdan mal ve hizmet alımını meydana getirir. Daraltıcı

(83) Yıldırım, age, s. 110-111.

(84) Demirci. Baray, agm. s. 64.

para politikası ise yerli ve yabancı mallara yapılan özel harcamaları azaltarak kamu harcamalarındaki büyümeyi dengeler. Böylece para politikasındaki daralmanın dozu iyi ayarlanabilirse maliye politikalarının dış ticaret bilançosunda neden olduğu bozulma tamamen giderilebilir. O halde yeni dış denge noktası M' gibi bir noktada bulunur. Dış dengeyi sağlayan noktaların tümü pozitif eğimli BB' dış denge eğrisini oluşturur. Yani parasal daralma, dış dengenin sağlanmasında olduğu gibi mali genişlemenin etkilerini gidermede kullanılacaktır.

Şekil 5.4: İç ve Dış İstikrarsızlık Bölgeleri: Para ve Maliye Politikaları

Burada YY' eğrisi BB' eğrisine göre daha dik çizilmiştir. Bunun nedeni uluslararası sermaye akımlarıdır. Ülkeye giren yabancı sermaye dış dengeye olumlu etki yapar. Maliye politikası, faiz oranları sabit kaldığı sürece uluslararası sermaye akımları üzerinde doğrudan bir etki yapmaz. Sıkı para politikası uygulaması ise dış dengeyi iki yönde geliştirir. Faiz oranları yükseldikçe bir yandan daralan özel yatırım harcamaları nedeniyle ithalat azalır, diğer yandan da yurt dışından yapılan sermaye girişleri artar. Mali gelişme ithalatı arttırarak dış ticaret bilançosunu bozar. Parasal daralma ise bir yandan iç dengeyi

sağlarken, diğer yandan ithalat harcamalarını kısip ülkeye yabancı sermaye çekerek dış dengeyi sağlar. Örneğin grafikte kamu harcamalarında $DN (= G_0 G_1)$ miktarındaki bir artıştan sonra, iç dengenin sağlanabilmesi için gerekli olan parasal daralma NM' 'dir. Fakat dış denge için gerekli olan parasal daralma NM' gibi bundan daha düşük bir miktara eşittir. O nedenle BB' dış denge eğrisi YY' iç denge eğrisinden daha yatıktır. Bu iki eğrinin kesiştiği D noktasındaki politika bileşimi ise aynı anda hem iç hemde dış dengeyi sağlayacak politikaları gösterir⁽⁸⁵⁾.

5.3. Sermaye Hareketleriyle Dış Açıkların Kapatılması

Sermaye mobilitesinin tam olması, ülkede ihraç edilen ve o ülke servetinin bir kısmını oluşturan menkul değerlerle yabancı ülkelerdeki menkul değerler arasında ikamenin tam olması koşuluyla gerçekleşir. Bu durumda ülkenin faiz oranı dış dünyadaki faiz oranı ile eşit olacaktır. Faiz oranındaki bir değişiklik ülkede hızlı bir sermaye akımını ortaya çıkarmaktadır. Bu sermaye hareketleri ise ödemeler bilançosunu denkleştirmede önemli rol üstlenmektedir⁽⁸⁶⁾. Buna göre, dış açık veren bir ülkede para arzı daralıp faiz haddi yükselince gerek covered (korunmuş) gerekse uncovered (korunmamış) faiz arbitrajı şeklinde sermaye girişi artacak ve başlangıçtaki dengesizliğin düzelmesinde sermaye bilançosu kanalıyla da bir katkı sözkonusu olacaktır.

Sermaye hareketlerinin dış dengeye katkısı, faiz hadlerinde olumlu yönde değişimler ortaya çıkmasının yanısıra sermayenin uluslararası mobilitesinin mevcut ve engellenmemiş olmasında gerekli kılmaktadır. Dolayısıyla sermaye mobilitesi yüksek olduğunda, dengelemenin daha etkin bir biçimde işleyeceği söylenebilir⁽⁸⁷⁾.

Ancak, ödemeler bilançosunu denkleştirmede sermaye hareketleri hesabının önemli rol oynaması zaman zaman sorunlara neden olmaktadır. Örneğin cari işlemler

(85) Seyidoğlu, "Uluslararası İktisat", s. 232-234.

(86) Parasız, Yıldırım, agc, s. 143.

(87) Güran agc s. 55.

dengesindeki bir açık sürekli olarak faiz oranının yükselmesinden kaynaklanan sermaye girişi ile gideriliyorsa, bu durum gelecekte önemli sorunlar yaratacaktır. Bu sorunlardan ilki ülkenin hızla borçlu bir ülke durumuna düşmesi sonucu, ülkeler arasında kredibilitesini azaltacaktır. Diğer bir sorun, ülkede servet sahiplerinde görülen değişmelerdir. Yani yabancıların ülke içindeki serveti artacaktır. Bu durumda, bu serveti ülkede tutabilmek için sürekli olarak faiz oranlarını yüksek tutmak gerekecektir. (1994 yılının Ocak ve Şubat aylarında Türk ekonomisinde yaşanan kriz bunun en güzel örneğidir). Bu sakıncalı yönlerine rağmen sürekli olarak cari işlemler dengesi açık veren ülke refah açısından avantajlıdır. Çünkü ithalat şeklinde girdilerin fazlalığına rağmen ihracat şeklindeki ödemeler daha az olacaktır. Ancak gerçek hayatta bu tür uygulamalar uluslararası mali kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası...) tarafından sınırlamaya tabi tutulmaktadır. Nitekim Ocak 1994'te ülkemizin kredi notu düşürülmüştür⁽⁸⁸⁾.

5.4. Yasal Düzenlemelerle Dış Açıkların Kapatılması

Hükümetler kısa dönemde ödemeler bilançosu dengesini sağlayabilmek için diğer ülke veya kurumlardan borç para almak veya kendi uluslararası rezervlerini kullanarak ödemeler bilançosu açığını kapatmak zorundadırlar. Eğer yine ödemeler bilançosu açık veriyorsa hükümetler döviz kuru ayarlamaları, para ve maliye politikası araçları, sermaye hareketleriyle açıkların kapatılması yanında tarifeleri yükseltmek, diğer ithal kısıtlamalarını arttırmak, ihracatın arttırılması için mali yardımları çoğaltmak gibi çarelere de başvurabilirler. Bu tedbirlerden herbiri tek olarak kullanılabileceği gibi hepsi birlikte de kullanılabilir⁽⁸⁹⁾.

Tarife dışı kısıtlamalar yani miktar kısıtlamaları (kota) bir ülkenin uluslararası ticaretini düzenlemekte kullandığı bir dış ekonomi politikası aracıdır. Miktar kısıtlamaları, dış ticarete kesin ve mutla bir sınırlama getirir ve bu sebeple çok etkilidir. Tarife dışı kısıtlamalar uluslararası mal alış-verişlerini düzenlemek, ülke içi üreticileri dış rekabetten

(88) Parasız, Yıldırım, age, s. 144.

(89) Karluk, "Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası", s. 8-9.

korumak ve bozulan ödemeler dengesini yeniden düzeltmek için uygundur⁽⁹⁰⁾. İthalat kotasından amaç; bir malın belirli bir süre içinde ithal olunabilecek en fazla miktarının saptanmasıdır. Gümrük vergileri ithalatı, doğrudan doğruya sınırlanamaz. Herhangi bir maldan alınan gümrük arttırılınca bu malın pahalı satılması nedeniyle talebi ve satışı azalabilir. Halbuki kota sistemlerinde herhangi bir maldan ne miktarda ithalat yapılacağı açık ve kesin olarak saptanacaktır⁽⁹¹⁾.

Ödemeler bilançosu açıklarını kapatmak amacıyla kullanılan bir diğer araçta ithalat teşviklerinin arttırılmasıdır. Genel olarak ihracatı teşvik tedbirleri, maliyetleri düşürerek veya gelirleri arttırarak ihracatı karlı kılan tüm tedbirleri içine almaktadır. Bir ekonomide ihracatın geliştirilmesi için bazı teşvik tedbirleri uygulanıyorsa, bu politikaya bağlı olarak ihracat arttırılmalı, ekonomide uygun bir kaynak tahsisi sağlanmalı ve sosyal karlılığın gerekleri yerine getirilmelidir⁽⁹²⁾.

Ne varki bir yandan ödemeler bilançosu açığını gidermek zorunda, öte yandan da düşük ya da yüksek oranlı bir enflasyon tehdidi altında bulunan hükümetler, ihracatın özendirilmesi ve ithalatın kısılmasına yönelik politikaları uyguladıklarında iç piyasada mal darlıkları ve dolayısıyla fiyat artışlarının olması kaçınılmazdır. Bunun dışında ihracatın özendirilmesiyle iç piyasada sağlanan yüksek tempo, ekonomiyi hızlı bir büyüme ve aşırı istihdam durumuna getirecektir. Sonuçta, ücretler yükselecek ve karşılanamayan talep artışları karşısında fiyatlar tekrar yükselecek, bunun sonucunda ithalat kolaylaşacak; ihracat ise zorlaşacak dolayısıyla ödemeler bilançosu açığı daha da büyüyecektir⁽⁹³⁾.

(90) Karluk, “Uluslararası Ekonomi”, s. 160.

(91) Hatiboğlu, a.g.c., s. 257.

(92) Karluk, “Uluslararası Ekonomi”, s. 215.

(93) Ergül Han, “İktisada Giriş 2”, Eskişehir 1994, s. 80.

Üçüncü Bölüm

TÜRK EKONOMİSİNDE DIŞA AÇILMA VE DIŞ AÇIK SORUNU

1. TÜRKİYE’NİN DIŞA AÇILMASINDAKİ DIŞSAL ETKENLER

Doğusu ve batısıyla dünya günümüzde bir yandan ekonomik bunalım yaşarken bir yandan da bazılarında göre üçüncü, bazılarında göre dördüncü sanayi devrimi etkilerini göstermektedir. Türkiye’nin bir istikrar programı çerçevesinde gündeme gelen dışa açılmasını, ülkenin denetimi dışında, fakat ülke ekonomisini her anlamda etkileyebilecek nitelikteki bu iki egzogen etkenlerden soyutlamak mümkün değildir. Çünkü dünya bunalımı dışa açılmanın önkoşulu olan ihracat artışına sınırlar getirirken, yeni teknoloji devrimi de her yerde birim maliyetleri değiştirmekte, yeni mal ve hizmetlerle yeni üretim tekniklerini devreye sokmaktadır. Böylece üretimde görece maliyetler değişirken, ülkelerin ithalat ve ihracat bileşimlerinde değişme sürecine girmektedir⁽¹⁾.

Tarihsel olarak, gelişmekte olan ülkelerdeki sanayileşme sürecinin ilk izlerini 19. yüzyılın sonlarında geniş yerel pazarları olan Arjantin, Brezilya, Şili, Hindistan ve Meksika gibi ülkelerde bulabiliriz. Her iki dünya savaşında uluslararası ticarete getirilen engeller ve buhran yıllarındaki ödemeler dengesi sorunları nedeniyle ithalatı kısıtlayıcı tedbirler, gelişmiş ülkelerdeki geleneksel satıcılardan yapılan imalat sanayi ürünleri

(1) Gülten Kazgan, “Türkiye’nin Dışa Açılmasında İki Dışsal Etken Dünya Piyasası ve Yeni Sanayi Devrimi”, İktisat Dergisi, Mart 1985, Sayı: 245, s. 52.

ithalatını azaltmış ve bu ülkelerdeki yerli firmalara ithalatı ikame edici politikalar uygulama imkanları sunmuştur. II. Dünya Savaşı'nın sonu, yerli üretimi ithalata karşı koruyucu politikalar uygulayan birçok bağımsızlığı kazanmış ülke ortaya çıkmıştır. İthalatı ikame edici sanayileşme politikaları gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki geleneksel iş bölümündeki temel değişim için bir esas oluşturmuştur⁽²⁾. Dünya ekonomisinde 1945 sonrasında yer alan gelişmeleri, rekabet edebilirlik ve kuramsal özellikleri açısından iki döneme ayırmak mümkündür: Birinci dönem, savaş sonrası ile 1960'ların sonuna kadar olan dönemdir. İkinci dönem ise, 1970'lerin sonlarından günümüze kadar olan gelişmeleri kapsamaktadır. 1960'ların sonları ile 1970'ler sonları arası bir geçiş dönemi olarak görülebilir.

1945 ile 1960'ların sonlarındaki dönem, kurumsal açıdan bir ülkenin, (ABD), etkinliğinde savaş sonrası kurulmuş uluslararası ekonomik düzenlemeleri içermektedir. Döviz kurlarının sabit olduğu ve ticaretin artan bir şekilde serbestleştiği bu dönemde dünya ticaret artış hızı dünya üretiminin artış hızını geçmiştir. Bu durum, ihracata yönelik strateji izleyen ülkelerin başarılı olmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde dünya ticaretinde serbestleşmeye gidilirken, sermaye dolaşımında aynı yönde bir gelişme olmamıştır⁽³⁾.

Dünya ekonomisiyle yakından ilgili bir kurum olan Dünya Bankası tarafından yapılan tahminlere göre ne sanayileşmiş ülkeler ne petrol ihracatçısı ülkelerde GSYİH'nin reel büyüme hızı eski düzeyini bulabilecek; nede sınai mamul ihracatçısı orta gelirli ülkelerde ihracat artış hızı 1974 öncesi yüksek hızlara ulaşabilecektir. Tabii, Türkiye gibi yeni gelişen ülkelere ihracatı belirleyecek etken sadece sanayileşmiş ülkelerin büyüme hızı değildir. Sanayileşmiş ülkelerin uygulayacakları koruma politikasının getireceği değişim ikinci önemli etkidir: Koruma, giderek sertleşebileceği gibi zamanla

(2) Işın Çelebi, "Dışa Açık Büyüme ve Türkiye", c yayınları, 1. baskı, Aralık 1991. s.46.

(3) Gökhan Çapoğlu, "Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler Işığında Türkiye için Bir Gelişim Stratejisi Önerisi", 3. İzmir İktisat kongresi, 4-7 Haziran 1992, Gelişim stratejileri ve Makro Ekonomik Politikalar, TC. Başbakanlık DPT- 1993, s.73.

gevşeyebilirde. Üçüncü önemli etkende, ihracat artışını gerçekleştirmeye ve bunu ekonominin büyümesiyle bağdaştırmaya uygun politikaların ne ölçüde yürürlüğe sokulabileceğidir. En son olarak, NIC'ler (Newly Industrializing Country-yeni sanayileşen ülke) diye adlandırılan bir kısım ülkenin uyguladığı "ihracata dönük büyüme" politikasının yeni gelişen ülkeler arasında yaygınlaşma derecesinde dördüncü etken olarak hesaba katılmalıdır.

- Türkiye'nin uluslararası ilişkiye girdiği ülkelerdeki gelişme hızı dışa açılmada belirleyici bir faktör olabilecektir. Çünkü gerek mal hareketleri gerekse sermaye hareketleri bu gelişmelerden büyük ölçüde etkilenmektedir.

- İkinci önemli etken koruma politikasının, özellikle sanayileşmiş batı ülkeleri pazarlarındaki genişlemeyi belirleyici etkisidir. Günümüzde dış ticaret koruması, geleneksel koruma aracı olan gümrük vergilerinden tarife dışı engellere kaymıştır. GATT çerçevesinde yapılan görüşmelerin gümrük vergilerinin indirilmesi ve önemli bir koruma aracı olmaktan çıkarılması konusunda etkinliği 1970'li yıllarda önemini yitirmiştir. Çünkü bu kez tarife dışı engeller biçimindeki koruma önlemleri etken olmaya başlamıştır. Her ne kadar GATT çerçevesinde bu önlemlerin denetim altına alınması için yeni girişimler başlatılmış bulunuyorsa da, bu girişimlerin başarılı olması güçtür. Nedeni de gümrük vergilerinin ölçülebilir, karşılaştırılabilir, dolayısıyla denetlenebilir niteliğine karşılık tarife dışı engeller için böyle bir olanağın bulunmamasıdır. Ancak şu gerçektir ki, Türkiye'nin iddialı olduğu giyim-dokuma alanında, bu engeller çok serttir ve çok zaman aşılama hale gelmektedir⁽⁴⁾.

- Üçüncü etken "ihracatı teşvik politikaları" ve bunun büyümeyle bağdaştırılmasıdır. İhracata yönelik politikalar izleyen ülkelerin istihdam ve büyüme yönünden ithal ikameci politikalar izleyen ülkelere göre iyi bir performans gösterdikleri genelde kabul edilmektedir. Bir ülkenin ihracat politikası ve ihracat yöntemi en anlamlı biçimde temel büyüme stratejisi anlayışı içinde analiz edilebilir.

(4) Kazgan, a.g.m., s. 53.

Birçok ülkenin, ihracata karşı saptamaları ortadan kaldıracak veya telafi edecek politikalarla, ihracat etkinliklerini dış piyasalardaki rakiplerle ve ithal ikamesi sanayileriyle eşit koşullara getirecek politikalar izlemeye başladıkları görülmektedir. Bir ülkenin mukayeseli üstünlüklere uygun dünya piyasalarında uzmanlaşabilmesi gerekir. Örneğin; üretim giderlerine uygulanan yüksek gümrük tarifeleri birim maliyetlerini arttırarak, ihracatçının serbest ticaret ortamında etkinlik gösteren yabancı ihracatçıyla eşit koşullarda rekabetini önlemektedir. Bu bağlamda ihracatçının dış piyasalarda eşit şartlarda, çarpıtılmış pazar koşullarında rekabet edebilmeleri nötral statü (yansız statü) olarak tanımlanabilecek koşulların gerçekleştirilmesine bağlıdır. Buda her ülkede; esnek veya gerçekçi bir döviz kurunu, girdi ve çıktılarının serbest ticaretini, rekabetçi bir finansman ve para piyasasını, rekabetçi temel girdi piyasasını ve ayırmacılık yapmayan bir iç vergilendirme sistemini gerektirir⁽⁵⁾.

İhracatı arttırmaya yönelik çeşitli önlemlerin alınması ve akılcı bir biçimde uygulanması gerekir. Türkiye’de 1980 yılından itibaren benimsenen ihracata yönelik sanayileşme politikası ile birlikte, ihracata ilişkin teşvik sisteminin ülke ekonomisi için önemi daha da artmış ve bu konuda köklü değişiklikler yapılarak sistem yeni bir yapıya kavuşturulmuştur⁽⁶⁾.

- Dördüncü etken olarak; 1970’li yılların sonuna kadar ihracata dönük büyüyen ülkeler takımı çok az sayıda ülkelerden oluşmuştur. Bazı araştırmacılar bu nitelikteki NIC’ler kategorisine sadece 6 ülkeyi sokmaktadır: Latin Amerika’da, Brezilya ve Meksika; Uzak doğuda Hong-Kong, Singapur, Güney Kore ve Tayvan. Bazen bunun sınırı daha geniş tutulmakta ve kapsamda değişmektedir; ancak sözkonusu dört Uzakdoğu ülkesi mutlaka her kapsamda vardır. Gerçekte Uzakdoğu’daki sözkonusu dört ülke dışında istikrarlı biçimde geçmişte bu politikayı uygulayan ülke yok gibidir. Latin Amerika devletleri bu modele girip çıkmış; Güney Avrupa’dakilerden (Portekiz,

(5) Çelebi, a.g.e., s. 37-38.

(6) Çelebi, a.g.e., s. 70.

Yunanistan, Yugoslavya) de Portekiz ve özellikle Yugoslavya konjonktüre göre politika değiştirmiştir.

Türkiye'nin dışa açılmasındaki dışsal etkenlerden dünya ekonomisindeki gelişmeye ilişkin beklentileri belirttikten sonra ikinci olarak yeni sanayi devrimi ve teknolojik değişmeye ilişkin beklentileri açıklayabiliriz:

Dünyada değişimi uyaran gelişmeler çok boyutludur. Teknolojik değişme bunun başında geliyor. Son 2 yüzyıllık dünya tarihinde yaratılan 1., 2. ve 3. sanayi devrimi diye anılan yeni teknoloji devrimlerinin neredeyse tümünün kaynağı ileri sanayilemiş ülkelerdir. Sanayilemiş ülkeler yeni buluşları bilimsel düzeyde yaratmakla kalmıyor, aynı zamanda bunları sanayiye uygulayıp satılabilir mallar, hizmetler durumuna dönüştürüp pazarlıyorlar. Teknolojinin değişmesi üretim ve tüketim biçimlerini sürekli değiştirmektedir⁽⁷⁾. Bu durum Türkiye'nin dışa açık büyüme hedefini çok yönlü etkileme gücüne sahiptir. Bir yönü ile dünya ekonomisinden yansıyan belirsizlikleri artırmakta, ihracat ve ithalata ilişkin öngörülerini olanaksızlaştırmaktadır. Dolayısıyla yurt içi üretimin geleceğe dönük geliştirilmesinde riziko büyük ölçüde artmaktadır. Diğer yönüyle, birim maliyetleri düşürmek, reel geliri artırmak, büyüme hızını yükseltmek olanağı vermektedir; yeterki teknolojik değişme büyümeye kaynak olabilecek biçimde izlenebilsin.

Günümüzde yaşanan yeni sanayi devrimi bir yandan genetik-biyoteknik-mikrobiyoloji gibi alanlarda yarattığı yeniliklerle tarım girdilerinde, ürünün niteliklerinde ve birim maliyetlerde büyük değişmeler yaratmaya gebedir; bir yandan elektronik, haberleşme (telekominikasyon-enformatik) alanlarında devrim yaratmaktadır; bir yandan robotlar ile bugün en emek-yoğun diye bilinen alanlarda üretim teknolojisini kapital-yoğuna dönüştürmektedir.

(7) Gülten Kazgan, "Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri", Altın Kitaplar Yayınevi, 1. basım, Ağustos 1994, s. 20.

Geleneksel yaklaşım, Türkiye gibi emek bolluğu ve kapital kıtlığı olan, fakat doğal kaynakları da görece bol olan ülkelere şu tavsiyeleri yapmaktadır: Tarım ve tarıma dayalı sanayileri ve emek yoğunluğu yüksek sanayileri ihracat için geliştirin; teknoloji ve kapital-yoğun malları ithal edin. Eski teknoloji çerçevesinde, bunların hangi mal-hizmet kategorilerini kapsadığı bellidir. Oysa yeni teknolojiler bu belirliliği büyük bir belirsizliğe dönüştürmektedir. Emek-yoğun üretim dalları kapital-yoğun olmakta, bu dalların birim maliyetleri sanayileşmiş ülkelerde düşerken ürünlerin kalitesinde de değişme ve iyileşme olmaktadır.

Kısacası, yeni sanayi devriminin her alanda getirdiği büyük değişimler, geleneksel yaklaşıma bağlı kalarak geleceğe bakmanın çok yüksek bir maliyeti olabileceğini gösteriyor. Bugün rekabet gücü sağlandığı için ihraç edilebilen malların, yarın rekabet gücü olmadığı söylenebilir. İzlenemeyen teknolojik değişme, yarın fakirleşmeyi de birlikte getirebilir; tıpkı birinci sanayi devrimini izleyemeyerek el tezgahlarıyla pamuklu dokuma üreten ülkelerde ve toplumlarda olduğu gibi⁽⁸⁾.

Türkiye ekonomisinin dışa açılması ve bunu sürdürebilmesi rekabet gücüne ve bu gücünü zaman içinde artırabilmesine bağlıdır. 1980'den itibaren Türkiye ekonomisi dışa açılma sürecine girerken, imalat sanayiinde kullanılmayan kapasiteyi ihracat yoluyla arttırabilmiştir. Firmalarda optimal ölçeği seçme yolunda önemli adımlar atmışlar ve bunun sonucu birim maliyetler düştüğü gibi, firmaların iç ve dış pazarda rekabet gücünde artmıştır.

Türkiye ekonomisinde ihracattaki gelişmelere paralel, teknolojik açıdanda olumlu gelişmeler kendini göstermiştir. Bazı geleneksel sanayi dallarında kullanılan teknoloji uluslararası düzeye ulaştığı gibi bazı alanlarda yurtdışına teknoloji transferi yapılabilecek düzeye gelinmiştir. Buna karşın, tüm sanayi için bu değerlendirmeyi yapmak mümkün değildir. Türkiye'nin yüksek teknolojinin uyarlanması ve üretimini yapabilir duruma

(8) Kazgan, a.g.m., s. 55.

gelememesi durumunda, yüksek katma değer yaratabilen teknoloji yoğun ara ve yatırım malları üretimi ve ihracatına geçemeyebileceği gibi işçilik maliyet avantajına sahip düşük gelirli gelişmekte olan ülkeler karşısında geleneksel emek yoğun sektörlerdeki rekabet olanağını kaybedebilecektir.

Bir ülkenin rekabet gücünün artması için ekonomik büyümenin gerçekleşmesi gerekir. Ekonomik büyümeyi sağlayabilmek içinde, çalışan nüfusun, sermaye donanımının ve mevcut doğal kaynakların kullanımının artırılması veya niteliklerin iyileştirilmesi gerekir. Bunu ise teknolojik düzey belirlemektedir.

Türkiye'nin ihracata yönelik sanayileşme aşamalarını sağlıklı biçimde geçebilmesi için yatırım-üretim-ihracat zincirini tamamlayacak bir yapılanmanın ve bu yapılanmayı teşvik edici politikaların uygulanması önem kazanmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin teknoloji yarışının dışında kalması düşünülemez. Türkiye'nin dünya ticaretindeki payı giderek azalan düşük teknoloji sanayi mamulleri ihracatını daha fazla artırması güçlükler göstermektedir. Bu sektörlerde ucuz emeğe sahip ülkelerin rekabeti sürekli artmaktadır. Bu nedenle, sözkonusu geleneksel sanayi dallarının yanısıra orta ve yüksek teknolojiye dayalı sanayi dallarında da ihracata yönelinmelidir⁽⁹⁾.

2.1980'E KADAR TÜRK EKONOMİSİNİN DIŞA AÇILMA DENEMELERİ VE 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE DİŞ AÇIKLAR

1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra Türkiye ekonomisi hızla gelişmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 24 Ocak 1980 istikrar programının yürürlüğe girmesine kadar Türkiye birçok dışa açılma denemeleri geçirmiştir. Yaşanan dışa açılma denemelerinin en önemli özelliği; ister 1920'li yıllarda olduğu gibi serbest kambiyo rejimi ve dalgalı kur sisteminde ya da 1950'li yıllarda olduğu gibi sabit ama ayarlanabilir kambiyo rejiminde olsun, ister bölgesel anlaşmalarla dışa açılmaya çalışılsın yada dünya ekonomisine açılma hedef alınsın, bunun **ihracat artışına dayalı**

(9) Çelebi, a.g.e., s. 243.

büyümeyi içermemiş olmasıdır. Buna karşılık dışa açılma; ithalat rejimini serbestleştirmek, yabancı sermaye ithal etmek, dış borçlanmayı her biçimiyle artırabilmek ve bu yoldan ithalatı genişletmek anlamına gelmiştir.

İkinci özelliği, hiçbirinin amacına ulaşamaması, yani dışa açılmayı gerektiği biçimde sürdürememiş olması ve ekonominin yaklaşık 10 yıl aralarla krize girmesidir. Üçüncü bir özelliğide, ekonomiyi dışa açma konusunda yoğun iç ve dış baskıların bulunmasıdır⁽¹⁰⁾.

1980'e kadar Türk ekonomisinin dışa açılma denemelerini ve bu dönemde karşılaşılan dış açıkları Türkiye ekonomisini iki bölüme ayırarak inceleyebiliriz: Birincisi; Cumhuriyet'in kuruluşundan planlı döneme kadar dışa açılma, ikincisi ise planlı dönemden 1980 yılına kadar dışa açılmadır.

2.1. Cumhuriyet'in Kuruluşundan Planlı Döneme Kadar Dışa Açılma ve Dış Açıklar (1923-1963)

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğu ilk yıllarda içe-dönük ithal ikamesini amaç edinen bir politika uygulamış, hatta zaman zaman ülkenin dış dünyadan ilgisi neredeyse tümüyle kesilmiştir. İthal ikamesi politikalarının uygulandığı bu dönemde ekonomi hızla gelişmişse de bütün dönem boyunca zaman zaman dış ödeme güçlüğü, enflasyon gibi sorunlar ortaya çıkmış ve ekonomi duraklama dönemine girmiştir. Her defasında sorunlar içe dönme politikasından ödünler vererek çözülmüş, fakat birkaç yıl sonra yine içe dönülmüştür⁽¹¹⁾.

- 1923-1929 döneminde Türkiye, dışa çok bağımlı ve çok açık, fakir bir hammadde ekonomisinin bütün özelliklerini taşıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarını bir yarı sömürgeye dönüştüren kurumlar henüz tasfiye edilmemişlerdi. Para, banka ve

⁽¹⁰⁾ Gülten Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", Altın Kitaplar Yayınevi, 2. basım, İstanbul, 1988. s. 244-245.

⁽¹¹⁾ Zeyyat Hatiboğlu, Mustafa Aysan, "Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı", Beta basınyayınevi, yayın no:449, 1. baskı, Mayıs 1994, İstanbul, s. 13.

kambiyo sistemi yabancılar tarafından belirleniyordu. Lozan Antlaşmasının 1929'a kadar hükümetin gümrük vergisi koyma yetkisini kısıtlayan hükmü; yabancı şirketlerin (bankalar dahil) ekonomideki egemenliklerini sürdürmeleri, ekonominin çok zayıf iç yapısıyla tamamlandığında yarı sömürge ekonomisi görünümü ortaya çıkıyordu. Ekonomik yapının dışa yüksek derecede bağımlılığı, ekonominin dışa açık kalmasını zorlayan bir nedendir.

İhracatın aşırı yoğunlaşmış görünümüne karşın, çok çeşitli mal ithal ediliyordu. Ama bunlar ithalatın sadece %30'uydu, geriye kalan %70 tüketim malları ithalatıydı. İhracatın ilkel maddelerde aşırı yoğunlaşmış ve uzmanlaşmış yapısı, 1929 Dünya Bunalımının Türkiye'ye yansımalarını kolaylaştırmıştır. Buna karşılık, ithalatta tüketim mallarının %70'i oluşturması ise, ithalatın kısılarak ithal ikamesi yapılmasını sağlamış, ithalatın azalmasıyla düşük tüketim düzeyi daha da kısılarak sermaye birikimi yapılabilmektedir.

Ekonominin dışa açıklık ve bağımlılık derecesini yükselten bir diğer etken, yabancı şirketlerin bu dönemde ekonomideki önemidir.

1924-1929 döneminde ithalat GSYİH'nın %14-11'i, ihracat %12-10'u arasında değişmiş, dış ticaret sürekli açık vermiştir⁽¹²⁾. Dış ticareti düzenleme yetkisi Lozan Anlaşmasıyla konulan sürenin sonunda, 1929'da çıkarılan bir yasa ile sağlandı. Yeni düzenlemenin temel amacı, yerli üretimin, özellikle sanayi üretiminin dış rekabete karşı korunmasıydı. Yerli üretimin artırılması yönündeki genel politikaya uyumlu olan bu düzenleme sonucu ilk kez dış ticaret fazlası elde edildi. Dış ticaret alanındaki gelişmeler Tablo 1'de verilmektedir.

İhracatın dönem başında önemli artışlar göstermesine karşılık daha sonraki yıllarda giderek azalmasının nedeni, Türkiye'nin ihracatında önemli yeri olan ülkelerde görülen ekonomik bunalımdır. İthalatta ise, 1929'a kadar azalma eğilimi görülmektedir. Ayrıca

(12) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", s. 245-247.

1929 yılı dış ticaret açığının en fazla olduğu yıldır. Yeni gümrük düzenlemeleriyle ithalata sınırlama getirileceği beklentisi ithalat talebini ve stok yapma eğilimini artırmıştır. Daha sonraki yıllarda ithalatta görülen azalma; gümrük tarifeleri alanında getirilen sınırlamalar ve bir ölçüde dış ekonomik bunalıma bağlıdır.

Tablo 1: Dış Ticaret Verileri, 1923-1932 (Cari fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	İhracat	İthalat	Fark (-) Fazla (+)	İhracat/ İthalat oranı	İhracatın KUG'e oranı (%)	İthalatın KUG'e oranı (%)	Dış Ticaret Hacmi
1923	85	145	-60	58.5	8.9	15.2	24.1
1924	159	194	-60	82.1	13.2	16.1	20.3
1925	192	241	-49	79.6	16.6	15.8	28.4
1926	187	235	-48	79.4	11.3	14.2	25.5
1927	158	211	-53	74.9	10.7	14.3	25.0
1928	173	223	-50	77.6	10.6	13.7	24.3
1929	155	256	-101	60.6	7.4	13.3	20.7
1930	151	147	+4	102.7	9.6	9.3	18.9
1931	127	126	+1	100.5	9.1	9.0	18.1
1932	101	86	+15	117.8	8.6	7.3	15.9

Kaynak: Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", sayfa 41'den alınmıştır.

İhracat-ithalat verilerinden ve tabloda ayrıca belirtilen bunların katkılı ulusal gelir (KUG) içindeki paylarında dönem içerisinde ülkenin dış ticareti giderek daralmıştır. Bunun nedeni 2 grupta toplanabilir: Birincisi, dış ticareti düzenleme yetkisini elde eden hükümetin gümrük vergilerini, sağlık malzemesi ve diğer yasalarda tanınan vergi başışıklığı dışında kalan tüm ithalat mallarında %16'dan %40'a çıkarmasıdır. Amaç kamu gelirlerini artırmanın ötesinde, yerli üretimi koruma ve Osmanlı'nın düştüğü borç tuzağına düşmemektir. Dış ticaretin daralmasının ikinci nedeni; dünya bunalımı veya büyük bunalım

denilen ve özellikle gelişmiş kapitalist ekonomilerde görülen bunalım nedeniyle dış ticaretin sınırlandırılmasıdır. Nitekim, 1929'dan sonra birçok ülke ekonomik bunalıma çözüm için dış ticaretini sınırlama yoluna gitmiştir. Türkiye'de benzer sınırlamalara gitmiş, ithalatta kota uygulaması ve TL'nin dış değerini korumak üzere alınan önlemler ile dış ticareti sınırlamıştır. Kısacası ülke 1930'ların başında iç ve dış koşulların etkisiyle giderek daha içe dönük, ekonomisinin dışa bağımlılığı daha az bir noktaya gelmiştir⁽¹³⁾. Lozan Anlaşması ile Türkiye 1929 yılına gelinceye kadar gümrük tarifelerini yükseltmek hakkından yoksun bırakılmıştır. Bu nedenle, yüksek oranlı gümrük tarife cetveli yürürlüğe girmeden önce ithalatçılar mümkün olduğu kadar hızla ithalat yapmak istemişler ve bu yüzden ithalatta 1929 yılına gelinceye kadar suni bir artış meydana gelmiştir. Bu durum karşısında 1930 yılında Türk parasının korunmasına ilişkin 556 sayılı kanun çıkarılmış ve ithalatı kısıtlayıcı tedbirler alınmıştır. Böylece 1930 yılından 1946'ya kadar Türkiye ekonomisinde dış ticaret fazla vermiştir.

- 1930-1946 döneminde Türk ekonomisinde görülen dış ticaret fazlalığı tamamen suni sebeplere dayanır. Çünkü bu dönemdeki ithalat, ülkenin talebini göstermemektedir. İthalat, ülke ihtiyacı kadar değil, izin verildiği kadar yapıldığı için sınırlı bir seviyede kalmış ve dolayısıyla Tablo 2'de görüldüğü gibi dış ticaret fazla vermiştir⁽¹⁴⁾.

Devletçilik uygulamalarının gerçekleştirildiği bu dönemde dış ticaret alanında belirli düzenlemelere gidildi. Dönemin dış ticaret politikasının başlıca amacı; dış ticaret açısından kaçınmaktır. Bu amaca ulaşılması için dış ticaret büyük ölçüde ikili anlaşmalarla yürütülmüştür. Bu süreçte başta Almanya olmak üzere birçok ülke ile kliring anlaşmaları yapılmış ihracat karşılığı ithalat yaklaşımı uygulanmıştır. Bu alandaki düzenlemeler 1934'de kurulan Dış Ticaret Ofisi aracılığıyla yürütülmüş, ayrıca 1936'dan sonra dış ticaret bütçeleri hazırlanması yoluna gidilmiştir. Ancak dış ticaretin 1937'de kliring

(13) Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", Remzi Kitapevi, 6. Basım, Eylül 1994, s. 40-42.

(14) S. Rıdvan Korluk, "Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi" Eskişehir İkt. Tic. İl. Ak. Yayınları no:237/158, Eskişehir 1981. s. 141.

anlaşmalarından kurtarılarak daha serbest olması yönündeki girişimler 1938’de dış ticaretin açık vermesi üzerine terk edilmiş, yeniden sınırlamalar getirilmiştir. Savaş boyunca dış ticaretin sınırlanması politikası sürmüştür. İzlenen politika sonucu dış ticaret Tablo 2’den de görüldüğü gibi, 1938 yılı bir tarafa bırakılırsa sürekli fazla vermiştir.

Tablo 2: Dış Ticaret Verileri, 1933-1945 (Cari fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	İhracat	İthalat	Açık (-) Fazla (+)	Dış Ticaret Hacmi	İhracat/ İthalat oranı	İhracat fiyatı/ İthalat fiyatı oranı
1933	96.2	74.7	+21.5	15.0	128.8	67.1
1934	92.1	86.1	+5.3	14.7	106.1	69.8
1935	95.8	88.8	+7.0	14.1	107.9	79.5
1936	117.7	92.5	+25.2	12.4	127.2	92.9
1937	138.0	114.4	+23.6	14.0	120.6	89.0
1938	144.9	149.8	-4.9	15.6	96.7	90.6
1939	127.4	118.2	+9.2	11.9	107.8	89.5
1940	111.4	68.9	+42.5	7.5	161.7	84.6
1941	123.1	74.8	+48.3	6.6	164.6	98.3
1942	165.0	147.7	+17.3	5.0	111.7	109.3
1943	257.2	203.0	+54.1	5.0	126.7	78.5
1944	232.5	164.9	+67.6	5.9	141.0	65.1
1945	218.9	126.2	+92.8	6.3	173.4	70.9

Kaynak: Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, “Türkiye Ekonomisi”, sayfa 69’dan alınmıştır.

Dönem boyunca (1933-1945) dış ticaretin 1938 yılı dışında sürekli fazla vermesi altın ve döviz stoklarının artışına yol açtı⁽¹⁵⁾. Diğer taraftan 1940 yılında çıkartılan “Milli Koruma Kanunu” çerçevesinde ithal ve ihraç malları fiyatlarına kontrol getirilmiş, hükümetin ülke ihtiyacı için hariçten ithali zorunlu olan malların; miktar, cins ve çeşitlerini

(15) Kepenek, Yentürk, age, s. 69-70.

geriktiğinde tesbit edebileceği hükme bağlanmıştır. Dış ticarete getirilen bu kısıtlamalar ve savaş süresince Türk ihraç mallarına olan talebin artması nedeniyle ülkemizin altın ve döviz rezervlerinde önemli artışlar sağlanmıştır⁽¹⁶⁾. Altın stoku, 1932-1945 döneminde 14.5 tondan 210.8 tona yükseldi. Yalnız savaş yıllarında ülke, 260 milyon dolarlık döviz ve altın rezervi ve 60 milyon dolarlık da çevrilemez yabancı paraya sahip bulunuyordu⁽¹⁷⁾. Kısacası ülke, dönemi dış ticaret yönünden güçlü bir biçimde geçirdi. Dış açık vermedi.

- Ekonomi politikasındaki köklü değişmeye ve bunun uygulanmasına bağlı olarak dış ticaret 1946-1962 döneminde ekonomik gelişmede etkinlik kazandı. Dış ticarete 1946 devalüasyonunu izleyen yıllarda, 1953'e kadar görece bir serbesti politikası izlendi¹⁸. Ancak dış ticaret açıklarının büyümesi nedeniyle Eylül 1953 tarihinden itibaren tekrar ithalatı kısıtlayıcı önlemlere başvurulmuş ve 1954 yılından itibaren ithalat gerek miktar gerekse değer açısından sınırlamalara tabi tutulmuştur⁽¹⁹⁾.

7 Eylül 1946'da yapılan devalüasyon gerek nedenleri ve gerekse zamanlaması yönünden Türkiye ekonomisinde yapılan birinci devalüasyondur. Bu tarihte, TL'nin 1 ABD doları karşısındaki değeri 1,30 TL'den %53.6 dolayında düşürülerek 2.80 TL yapıldı. Devalüasyon, savaş sonrası dönemin koşullarına ve yeni ekonomi politikalarına uyum sağlamaya yönelikti. Amaç, üzerinden fiyat ve miktar sınırlamaları kaldırılacak olan ürünlerin dolar cinsinden fiyatının düşürülmesiyle ihracatı artırmaktı. Savaş yıllarının enflasyonu, geleneksel ihraç ürünlerinin fiyatını dünya fiyatının üstüne çıkarmıştı. Ayrıca hükümet, biriktirdiği altın ve dövizin değerini yükselterek iç borçların gerçek değerini düşürmek eğilimindeydi. Başka bir önemli etmende, 1947 yılında IMF'ye katılımı sonucu devalüasyon yapma yetkisinin kısıtlanacak olmasıydı. Yani birinci devalüasyon,

(16) Koray Başol, "Türkiye Ekonomisi", Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. Yayın no:2, İzmir, 1983, s. 316.

(17) Kepenek, Yentürk, age, s. 70.

(18) Yakup Kepenek, "Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi", ODTÜ İ.İ. B.F. yayın no: 46, Ankara, 1982, s. 163.

(19) Sübidey Togan, "1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu", Türk Eximbank Araştırma Dizisi 1, s. 21.

döviz sıkıntısının olmadığı bir ortamda yapılmıştı. İhracat ve ithalatta serbest piyasa koşullarının işlemesi sürecinde kararlılık sağlamak ve IMF'ye katılmayla kısıtlanacak olan bir yetkinin önceden kullanılması amaçlarına dayanıyordu. Devalüasyon sonrasında, ihracatın ve ithalatın gelişimi Tablo 3'den izlenebilir:

Tablo 3: Dış Ticaret Verileri, 1946-1962 (Cari Fiyatlarla, Milyon TL)

Yıllar	İthalat	İhracat	Açık (-) Fazla (+)	İhracat/ İthalat oranı	F_a / F_s	Dış Ticaret Hacmi
1946	223.9	432.1	+208.2	1.93	-	9.6
1947	685.0	625.2	-59.8	0.91	-	17.4
1948	770.1	551.0	-219.1	72	0.91	13.9
1949	812.3	693.9	-118.4	79	1.01	16.6
1950	799.9	737.6	-62.3	92	1.24	15.9
1951	1125.8	879.4	-246.4	78	1.04	17.7
1952	1556.6	1016.2	-540.4	65	1.09	19.2
1953	1491.1	1109.0	-382.1	74	1.10	16.7
1954	1339.4	937.8	-401.6	70	1.05	14.3
1955	1393.4	877.4	-516.0	63	1.04	11.9
1956	1140.6	854.0	-286.6	75	1.16	9.5
1957	1112.0	966.6	-145.4	87	1.10	7.1
1958	882.3	692.4	-189.9	78	1.00	4.5
1959	1316.0	990.6	-325.4	75	0.95	5.3
1960	2213.7	1721.2	-492.5	78	0.89	8.4
1961	4585.1	3120.7	-1464.4	68	0.91	15.6
1962	5599.8	3430.8	-2169.0	61	0.99	15.7

Kaynak: Yakup Kepenek, Nurhan Yentürk, "Türkiye Ekonomisi", sayfa 109'dan alınmıştır.

Tablodan görüldüğü gibi 1946 yılı hariç dış ticaret sürekli açık vermiştir.

Dönemin (1946-1962) başında, ithalat üzerinden, fiyat ve miktar sınırlamalarının büyük ölçüde kaldırılmasıyla ithalat hızla arttı. İthal mallarına olan talebin hızlı artışı, iki önemli nedene dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, savaş sonrası yıllarda, özellikle 1950 sonrasında, yabancı sermaye ve dış yardımlarla birlikte alınan yeni tüketim biçimlerinin tüketim malları talebini artırmasıdır. Genişleyen parasal sermayenin yarattığı gelir artışı ve hızlı kentleşme, ithalatta karşılanan tüketim mallarının talebini arttırdı. İkinci, daha önemli ve ekonomik gelişmeyi belirleyici olan neden, izlenen ekonomik gelişme politikasının, ithal girdi kullanımına dayanmasıdır⁽²⁰⁾. İthalatın hızlı artışı 1953'e kadar sürdü. Bu yıla kadar dış ticaretin sürekli açık vermesine karşılık, önceden birikmiş olan altın ve dövizin kullanımı ve bu dönemde başlayan ve hızla büyüyen dış yardım ve borçlanma ithalatın kısıtlanmadan sürmesini sağladı. Ancak bu yıllarda, bir taraftan ihracat gelirlerinin azalması, diğer taraftanda borçlanma dahil dış finansman kaynaklarının sınırına gelinmesi, ithalatın sınırlandırılması zorunluluğunu doğurdu.

İhracat, Avrupa'nın yeniden yapımı ve Kore savaşı'nın sağladığı olumlu ortamda hızla arttı. Ancak daha sonraki yıllarda bu olumlu dış koşullar sona erdi. Özellikle tarımsal üretim, 1954'de kötü hava koşulları nedeniyle az oldu. Bunlara iç fiyat artışlarının olumsuz etkilerininide eklemek gerekir. İç fiyatların ihracat fiyatlarının üzerinde olması izlenmekte olan tarım ürünlerini destekleme politikasının bir sonucuydu. Ayrıca hükümetin, ihracat gelirlerini kararlı tutmak ve döviz karaborsasını engellemek amacıyla ihracat fiyatlarını saptama yoluna gitmesi, ihracatı olumsuz yönde etkiledi.

Tüm bu önlemlere karşılık dış ödeme açığının sürmesi üzerine hükümet çoğunluğu sosyalist ülkeler olmak üzere bazı ülkelerle (ikili) kliring anlaşmaları yaptı. Bunun sonucu olarak, dış ticaretin %30 dolayında bir bölümü, 1955 de kiliring anlaşmalarıyla yapılıyordu. Ayrıca, bir kısım Batı Avrupa ülkesiyle ikili anlaşmalar yapılarak, bu ülkelerin Türkiye'den alacakları ürünlerin döviz karşılığının bir bölümünün, bu ülkelere yapılan ithalatın karşılanmasında kullanılması yoluna gidildi.

(20) Kepenek, Yentürk, age, s. 108-110.

Tüm bu uygulamalar, dış ticaret makasının daralmasına ve buna bağlı olarak ekonominin bunalıma girmesine neden oldu⁽²¹⁾. Türkiye 1956-1958 arası dışa giderek kapandı. İstikrar programı uygulaması için baskı yapmak üzere dışarıdan verilen program kredileri azaldı; zaten Dünya Bankası'ndan yeni proje krediside alınamıyordu. Kısa vadeli kredilerle iş idare edilmeye çalışılıyorsa, idare edilir gibi değildi. Borç yükü bu dönem %30'lar dolayındaydı, kamu açıklarının büyümesiyle enflasyon %20'ye tırmanmaya başlamıştı. Dış kaynak yetersizliği, gerçi dış ticaret açığını giderek küçültmüştü. Ancak, döviz tahsisleri, çeşitli kısıtlayıcı etkenlerle yürütülen ithalat daraltması ve takas işide gidişi olumsuzlaştırıyordu⁽²²⁾. Ekonominin tümüyle bozulan iç ve dış dengesinin yeniden istikrara kavuşması, bu kısır döngüyü kıracak güçte ancak birbirleriyle uyumlu önlemleri içeren bir kurtarma operasyonuna gerek duyuruyordu. IMF ve OECD ile uzun süren görüşmeler sonucu bu tür önlemleri kapsayan reçete 4 Ağustos 1958'de istikrar programı adı altında uygulamaya kondu. İstikrar programına işlerlik kazandırmak amacıyla, gerekli finansal desteğin sağlanması ve dış ödemeler dengesinin yeniden dengeye kavuşmasına olanak vermek için Türkiye'ye ayrıca 2 yıl boyunca 359 milyon dolar tutarında bir yardım yapılmasında öngörülmüştü⁽²³⁾. İstikrar programının yapılış gerekçesi ve onu oluşturan önlemlerin bir bölümü ödemeler dengesi ile direkt ilgili bulunuyordu. Başta de facto devalüasyon olmak üzere, dış yardım ve borç ertelemesi ile özellikle ithalat üzerinde miktar kısıtlamalarının hafifletilmesi veya kaldırılması sözkonusu önlemlerin en başta geleniydi.

Tablo 4'de de görüldüğü gibi, Türkiye'nin dış ödemeler dengesine bakıldığında, çok umut verici olmasa bile, 1958'den sonra bir düzelmeye ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Bu durumun ilk göstergesi olarak, "net hata ve noksan" kalemine bakmak yeterli olacaktır. Kaydedilmeyen işlemler ve sermaye kaçışlarının azaldığı, 1959 ve 1962 yıllarında dönemin en düşük düzeyine indiği (17 milyon dolar) gözlenebilir. Ayrıca,

(21) Kepenek, Yentürk, agc, s. 165-167.

(22) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", s. 275.

(23) Suat Öksüz, "Türkiye'de Para ve Dış Denge", Eskişehir İkt. Tic. İl. Ak, yayınları No:223/146, Eskişehir 1980, s. 57-60.

ödemeler dengesini denkleştirici bu kalemin 1960 yılından sonra, pozitif değerler alması sermaye çıkışlarının tersine çevrildiğini, spekülasyon ve bazı bekleyişlerin son bulduğunu açıkça göstermektedir.

Dış ödemeler dengesindeki olumlu gelişmenin ikinci bir göstergesi, 1958 yılından başlayarak altın ve döviz rezervlerinde ortaya çıkan ve dönem sonuna kadar süregelen artışlar olmaktadır. Tablodan görüldüğü gibi, 1958-1962 yılları arasında, rezervlerde 137 milyon dolarlık toplam artış olmuştur. Ancak bu rezerv artışı cari işlemler dengesinin fazlalık vermesi sonucunu doğurmamıştır.

Bir üçüncü göstergede, karaborsa döviz fiyatlarının ve altın fiyatlarının, 1958 sonrasında gerilemesidir. Bununla birlikte, sözü geçen göstergelere dayalı bir açıklama, Türkiye'nin dış ödemeler dengesinde 1958 sonrası dönemde kalıcı bir düzelme ve iyileşmenin ortaya çıktığı görüşünü inandırıcı kılmaktan uzaktır.

1958 öncesinde olduğu gibi sonrasında da, Türkiye'nin dış ödemeler dengesini giderek büyüyen dış ticaret ve cari işlemler açıklarının belirlediği tablodan görülmektedir. Dış açığı, cari işlemler dengesi açığı olarak dar bir biçimde tanımlayacak olursak; dışa açığı, tümüyle dış ticaret açıklarının belirlediği apaçık ortadadır. Bu dönemde, görünmeyen işlemlerin net olarak 1958 öncesine kıyasla 2 kat artarak yılda 50 milyon dolarlık bir ödemeyi gerekli kılmasına karşılık, enfastrüktür ve off-shore gelirlerinde aynı düzeylerde gerçekleşmesi sonucu görünmeyen işlemlerin cari işlemler dengesi üzerindeki olumsuz etkisi nötürleştirilmiş olmaktadır. Görünmeyen işlemlere (hizmetler) ilişkin ödemelerin artmasında dış borç faiz ödemelerinin, kar transferlerinin, turizm ve dış seyahat giderlerinin payı büyük olurken; turizm ve dış seyahat gelir ve harcamalarının her ikisinde artmasıyla, bu hizmet kalemi 1958 devalüasyonundan sonrada açık vermeye devam etmiştir⁽²⁴⁾.

(24) Öksüz, a.g.e., s. 64-66.

Tablo 4: Türkiye'nin Dış Ödemeler Dengesi, 1950-1962 (Milyon Dolar)

CARİ İŞLEMLER	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962
A. Dış Ticaret													
1. Dışsatım (fob)	263	314	363	396	335	313	305	345	247	354	321	347	381
2. Dışalım (cif)	-286	-402	-556	-533	-478	-498	-407	-397	-315	-470	-468	-510	-622
Dış Ticaret Dengesi	-23	-88	-193	-137	-143	-185	-102	-52	-68	-116	-147	-163	-241
B. Görünmeyen işlemler (net)	-27	-6	-5	-9	-16	-14	-24	-38	-58	-57	-44	-55	-41
1. Turizm ve dış seyahat	-6	-1	-7	-9	-10	-7	-8	-11	-10	-7	-2	-5	-10
2. Dış borç faiz ödemeleri	-15	-	-12	-18	-18	-21	-16	-14	-18	-15	-29	-30	-33
3. Diğer görünmeyenler	-1	1	15	+18	12	14	-1	-13	-30	-35	-13	-20	2
C. Enfrastrüktür ve off-share gelir	-	-	-	-	-	43	67	40	52	35	52	43	40
Cari İşlemler Dengesi	-50	-94	-198	-164	-177	-177	-75	-64	-74	-138	-139	-175	-242
SERMAYE HAREKETLERİ													
1. Kredili ithalat	-	21	85	105	126	127	143	87	45	28	30	-	26
2. Özel yabancı sermaye	2	7	10	8	8	3	2	17	13	11	24	24	36
3. Gıda dışılımı	-	-	-	-	-	-	40	58	42	27	35	26	71
4. Resmi yardım/krediler	105	113	81	82	65	81	103	89	130	169	118	226	178
B. Dış borç ödemeleri	-15	-18	-22	-20	-73	-106	-89	-83	-61	-77	-65	-84	-97
Sermaye hareketleri dengesi	90	123	154	175	116	105	199	168	169	158	142	192	214
Genel denge	40	29	-44	11	-61	-72	124	104	95	20	3	17	-28
Kısa vadeli sermaye hareketleri (2)	2	3	11	10	57	61	-	-	-	-	-	-	-
Rezerv hareketleri (artış=-)	30	21	-99	69	66	-71	38	7	-34	-3	-51	-60	11
Net hata ve noksan	-72	-53	132	-90	-60	82	-162	-111	-61	-17	48	43	17

(1) Ticari krediler dahil

(2) Kısa vadeli banka kredileri

Kaynak: Suat Öksüz, "Türkiye'de Para ve Dış Denge", sayfa 252-253'ten alınmıştır.

Türkiye Ekonomisi, 1960 yılına gelinceye kadar, plansız ve dengesiz bir şekilde büyümüş, yürütülen projeler arasında bir koordinasyon sağlanamamış, projeler sağlam kaynaklarla finanse edilememiştir. 27 Mayıs 1960 ihtilalinden sonra, ekonominin bir plana bağlanması fikri genel kabul görünce, planlama bir kurum olarak 1961 Anayasa'sına girmiştir. 1961 yılında çıkarılan bu yasa ile DPT kurulmuş ve kalkınma planlarını hazırlamak ve yürütmekle görevlendirilmiştir. Böylece Türkiye'de 1962'den sonra planlı kalkınma dönemi başlamıştır⁽²⁵⁾.

2.2. Planlı Dönemde Dışa Açılma ve Dış Açıklar (1963-1980)

Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) tarafından hazırlanan ve TBMM kararıyla uygulamaya başlanan 5 yıllık planlar, ekonominin tümünü kapsayan planlardır. Bu planların kamu kesimi için uygulaması zorunlu, özel kesim içinde yol gösterici olması kararlaştırılmıştır. Beş yıllık planlarda Türkiye ekonomisinin yıllık büyüme hızı (ulusal gelirin artış hızı) belirlenmiş, buna ulaşmak için ne gibi önlemlerin alınması gerekeceği araştırılmış ve bu konularda öneriler yapılmıştır⁽²⁶⁾.

2.2.1. Birinci beş yıllık kalkınma planı dönemi (1963-1967)

1963-1967 dönemini kapsayan plan Türkiye'nin dış ticaret politikasının uluslararası ihtisaslaşma ve işbirliğinin sağlandığı imkanlardan en geniş ölçüde faydalanmak olduğunu temel ilke olarak kabul etmekle birlikte, kalkınma aşamasında bulunan gelişmekte olan bir ülke olarak, gelişme yönlerimizi ve dış ticaret politikasını bugünkü karşılaştırmalı maliyet yapımıza göre tayin etmemizinde hatalı olacağını ileri sürmektedir. Planda yapılan bu seçimle, Türk ekonomisinin, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmadığı alanlarda da üretime geçeceği ve bunun doğal bir sonucu olarak, bu kesimlerin belli bir perspektif içinde, uluslararası alanda rekabet gücü kazanıncaya kadar dış ticaret politikası yoluyla

(25) S. Rıdvan Karluk, "Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim", Anadolu Üniversitesi, İ.İ.B.F. Eskişehir 1994. s. 71.

(26) Hatiboğlu, Aysan a.g.e., s. 22.

korunacağı belirtilmektedir. Bu politikanın bir sonucu olarak 'ithal ikamesi" imkanlarının ilk 5 yılda geniş ölçüde kullanılması, planın gerçekleştirmek istediği bir diğer amaçtır⁽²⁷⁾.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP)'nin dış ödemeler dengesi ile ilgili projeksiyonlarına bakıldığında, planın toplam 1.256 milyar dolarlık (döviz kurunu 9.000 TL = 1 ABD doları aldığımızda bu miktar 11.3 milyar TL olmaktadır) yılda ortalama 250 milyon dolarlık, bir dış tasarruf aktarımı gerekli gördüğü gözlenebilir. Bununla birlikte, 1963-1967 dönemi için gerek duyulan dış tasarruf miktarı (ki bu, dış ödemeler dengesi cari işlemler açığına özdeş olarak tanımlanabilir) 1950-1959 döneminde sağlanan miktara cari fiyatlarla ölçüldüğünde eşit çıkmaktadır. Aynı dönemde, yaklaşık 600 milyon dolarlık toplam dış borç ödemesi yapılacağı sözkonusu olduğu için gerek planın gerekse programların dış finansman gereksinimi, döviz rezervlerinin yeterli düzeyde olmadığından dolayı öngürülen dış tasarruf miktarlarından daha fazla olacaktır. Bu durumda Türkiye'nin BBYP dönemindeki dış finansman talebi yıllık ortalama 360 milyon dolar, toplam ise 1.8 milyar dolar olmaktadır. Bu miktarlardan özel sermaye girişi düşülecek olursa, yıllık dış yardım ihtiyacı 350 milyon dolar civarında olacaktır.

Plan öncesinde olduğu gibi, birinci plan döneminde de dış yardıma başvurma zorunluluğu kuşkusuz dış ticaret açıklarından ileri gelmektedir. Böylece, dış ödemeler dengesi politikasını dış ticaret politikası biçimlendirmiş olmaktadır⁽²⁸⁾. Birinci planda, ana ilke olarak ihracat gelirlerinin çoğaltılmasının bir zorunluluk olduğu kabul edilmiştir. Bunun için geleneksel ihraç ürünleri satışının mümkün olduğu kadar arttırılması, bu malların işlenmiş olarak ihraç yollarının aranması ve dış talebi diğerine oranla daha fazla artış gösteren yeni malları dış piyasalara arz ederek ihracatın yapısının değiştirilmesi ilke olarak benimsenmiştir⁽²⁹⁾. Diğer yandanda, ithal ikamesine önem verilerek ve yerli hammadde kullanılmasını uyararak ithalatta tasarrufu elverişli kılmak ve genel düzeyde ithal talebini kontrol altında tutmak amaç olarak benimsenmiştir.

(27) Başol, a.g.c., s. 319-320.

(28) Öksüz, a.g.c., s. 76-77.

(29) Karluk, "Türkiye'de ihracata Yönelik Dış Ticaret Politikası", s. 296.

Tablo 5: Birinci Beş Yıllık Plan Dönemi (1962-1967) Dış Ödemeler Gerçekleşmeleri
(Cari Fiyatlarla Milyon Dolar)

I. CARİ İŞLEMLER	1962	1963	1964	1965	1966	1967
A. Dış Ticaret						
1. Dışsatım (fob)	381	368	411	464	490	523
2. Dışalım (cif)	-622	-688	-537	-572	-718	-685
Dış Ticaret Dengesi	-241	-320	-126	-108	-228	-162
B. Görünmeyen işlemler (net)	41	-29	-42	14	51	34
1. Turizm ve dış seyahat	-10	-13	-13	-11	-14	-14
2. İşçi gelirleri	-	-	9	70	115	93
3. Dış borç faiz ödemeleri	-33	-24	-31	-28	-28	-32
4. Kar transferleri	-	8	-10	-15	16	-25
5. Proje Kredileri Hizmet Ödemeleri	-	-	-4	-7	-7	-9
6. Diğer görünmeyenler	2	16	7	5	1	21
C. Enfrastrüktür ve off-share gelirleri	40	22	59	18	19	14
Cari işlemler açığı	-242	-327	-109	-76	-158	-144
II. SERMAYE HAREKETLERİ						
A. Özel sermaye hareketleri	36	36	39	27	41	29
1. Bedelsiz ithalat	-	5	5	5	11	12
2. Özel yabancı sermaye	36	31	34	22	30	17
B. Resmi sermaye hareketleri	249	303	204	267	241	217
1. TL. Gıda dışalım ve bağışı	71	88	31	29	17	-
2. Proje kredileri	-	61	47	48	71	83
3. Program kredileri	178	154	126	190	153	134
C. Dış borç ödemeleri	-97	-100	-85	-145	-97	-79
Sermaye hareketleri dengesi	214	239	158	149	185	167
Genel denge	-28	-88	49	73	27	53
III. KISA VE ORTA VAD. SERM. HARE.	-	-21	-15	-35	-39	-21
IV. IMF ve SDR (Özel Çekiş Hakkı) KUL.	-	4	3	-15	-	8
V. REZERV HAREKETLERİ (artış=-)	11	48	-12	-13	39	25
VI. NET HATA VE NOKSAN	17	57	-25	-10	-27	-15

Kaynak: Suat Öksüz, "Türkiye'de Para ve Dış Denge", sayfa 82'den alınmıştır.

İthalat ve ihracattaki gelişmeler sonucu 1963-1967 yılları arasındaki beş yıllık dış ticaret açığı toplamı 944 milyon dolar olarak gerçekleşmiş bulunmaktadır. Ayrıca 1965 yıllık programından sonra yeralan ve görünmeyen işlemler dengesini bu yıldan başlayarak planlı dönem boyunca görünümünü değiştiren toplam (287 milyon \$ tutarındaki) işçi dövizleri girişine paralel olarak cari işlemler dengesi açıkları toplamı 784 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir. Bu nedenle, 1963-1967 döneminde gerek duyulan dış tasarruf miktarı 10 milyar yerine 7 milyar lira olmuştur. Böylece, eğer Konsorsiyum aracılığı ile proje ve program kredileri adı altında sağlanan krediler öngörülen miktarda akmış olsaydı, dış borç ödemeleri yapıldıktan sonra Türkiye, döviz rezervlerinde önemli artışlar gerçekleştirmiş olacaktı. Konsorsiyum tarafından taahhüt edilen miktarın %22'ye yakın bir bölümü kullanıma elverişli olmasına rağmen, program ve proje kredilerinden fiilen kullanım taahhüt edilen miktarın %77'si oranında olmuştur. Dış krediler akışındaki bu azalma ile yatırım malları ithalatının belirlenen seviyenin altında gerçekleşmiş olmasının dış ödemeler dengesi üzerindeki genel etkisi; rezerv hareketlerinde 5 yıllık süre sonunda hiçbir net artış sağlamayıdır. Tablo 5'den de görüldüğü gibi bu dönemde döviz rezervi hareketlerinde net 87 milyon dolarlık bir azalış söz konusudur. 1963-1967 döneminde 1.40 milyar doları bulan brüt sermaye girişinden dış borç anapara ve faiz ödemeleri ile kar transferleri toplamı çıkarıldığında, geriye net toplam 654 milyon dolar kalkınma finansmanından kullanılabilir, net dış orta ve uzun vadeli sermaye fonu kalmış olmaktadır. Sonuç olarak dış ödemeler dengesinin 1963 öncesi yapısı, görünmeyen kalemleri ve cari işlemler dengesini 1965'den başlayarak olumlu yönde etkileyen işçi dövizleri girişi dışında değişmemiştir. Dış ticaret politikasında özellikle ihracat alanında köklü, özendirici ve uzun döneme yönelik önlemler alınmamış; ihracattaki gelişme bir yerde dünya ticaretindeki konjoktüre, iç fiyat istikrarının korunmuş olmasına ve 1958-1960 kur ayarlamasının etkilerine terk edilmiştir. Buna göre 1. plan sonuçları azda olsa olumlu olmasına rağmen, planın ekonomiyi, 1968-1972 dönemine sağlıklı bir ekonomik denge içerisinde hazırladığını söylemek oldukça güçtür⁽³⁰⁾.

(30) Öksüz, a.g.c., s. 80-83.

2.2.2. İkinci beş yıllık kalkınma planı dönemi: (1968-1972)

İkinci Beş yıllık Kalkınma Planı (İBYKP), koruyucu dış ticaret politikası bakımından, 1. plana göre daha fazla açıklık getirmiştir. Plan ilkelerinde de belirtildiğine göre yeni kurulan sanayilerin kuruluş güçlüklerini yeninceye kadar ithalat kısıtlamaları ve gümrük politikaları ile korunması sağlanacaktır. Ancak önceden süresi tespit edilen bir tecrübe döneminden ve belirli şartların hazırlanmasından sonra, ithalat kısıtlamaları kademeli olarak kaldırılacak ve politikaları tedricen liberalize edilecektir⁽³¹⁾. İBYKP’da, Türk mallarının dış pazarlarda tanıtılması ve sürümünün artırılması konusunda sanayici ve ihracatçılara gerekli yardımın gösterileceği, sınai ürün ihracatına uygulanmakta olan vergi iadesi usulünün basitleştirilerek daha yaygın bir duruma getirileceği öngörülmüştür. Plan stratejisinde ise, ihracat gelirlerini çoğaltmak için tipleştirme, standartlaştırma, pazarlama kredi vb... konulardaki çalışmalara hız verileceği, özellikle dış talebin yüksek ve sürekli olduğu bilinen sahalarda üretim, teşkilatlanma ve pazarlama konularını içine alan ihracat projeleri üzerinde durulacağı, bunların bir bütün olarak ele alınacağı ve daha yüksek seviyede ihracat hacmine ulaşabilmek için çeşitli aşamalarda çözümlenmesi gerekli sorunlar birlikte gözönünde tutularak kısa dönemde sonuç alınmasına çalışılacağı belirtilmiştir.

Türkiye 2. plan döneminde döviz darboğazını genişletmek, iç ve dış fiyatlar arasında ortaya çıkan dengesizliği gidermek, dolayısıyla ihracatı artırmak için üçüncü defa Türk lirasını büyük oranda devalüe etmiştir⁽³²⁾. 10 Ağustos 1970 devalüasyonu, bazı tedbirlere rağmen dış bağlantılara yeterli önemin verilmediğini ve dışa dönük bir faaliyet düzeninin kurulması hususunda yavaş davranıldığını göstermektedir. Gerçekte ekonomik faaliyetin “dışa dönük” bir nitelik kazanabilmesi için iç ekonomik faaliyetlerle dış faaliyetler arasında ki bağlantı üzerinde ciddiyetle durulması gerekir⁽³³⁾.

(31) Dündar Sağlam, “Türkiye Ekonomisi: Yapısı ve Temel Sorunları”, Ayyıldız matbaası A.Ş. Ankara 1976, s. 315.

(32) Karluk, “Türkiye’de ihracata Yönelik Dış Ticaret Politikası”, s. 311-313.

(33) Ahmet Kılıçbay, “İhracatın Durumu”, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Aralık 1970, s.15.

Tablo 6: İkinci Beş Yıllık Plan Dönemi (1968-1972) Dış Ödemeler Dengesi Gerçekleşmeleri
(Cari Fiyatlarla, Milyon \$)

I. CARI İŞLEMLER	1968	1969	1970	1971	1972
A. Dış Ticaret					
1. Dışsatım (fob)	496	537	588	677	885
2. Dışalım (cif)	-764	-801	-948	-1171	-1563
Dış Ticaret Dengesi	-268	-264	-360	-494	-678
B. Görünmeyen işlemler (net)	37	42	181	379	640
1. Turizm ve dış seyahat	-9	-5	4	21	44
2. İşçi gelirleri	107	141	273	471	740
3. Dış borç faiz ödemeleri	-34	-39	-47	-47	-62
4. Kar transferleri	-32	-32	-33	-36	-35
5. Proje Kredileri Hizmet Ödemeleri	-15	-18	-30	-32	-35
6. Diğer görünmeyenler (net)	20	-5	14	2	-12
C. Enfrastrüktür ve off-share gelirleri	9	8	8	6	30
Cari işlemler dengesi	-222	-214	-171	-107	-8
II. SERMAYE HAREKETLERİ					
A. Özel sermaye hareketleri	35	44	92	72	82
1. Bedelsiz ithalat	22	20	34	27	39
2. Özel yabancı sermaye	13	24	58	45	43
B. Resmi sermaye hareketleri	245	311	404	363	313
1. TL. Gıda dışalım ve başışı	-	41	83	55	18
2. Proje kredileri	127	174	179	219	222
3. Program kredileri	118	96	142	89	73
C. Dış borç ödemeleri	-72	-87	-131	-91	-235
Sermaye hareketleri dengesi	208	268	365	344	160
Genel denge	-14	54	194	235	152
III. KISA VADAELİ SERM. HAREKETLERİ	-	-	-	-	413
IV. IMF ve SDR KULLANIMI	27	-11	66	11	-18
V. REZERV HAREKETLERİ (artış--)	6	-	-236	-345	-564
VI. NET HATA VE NOKSAN	-19	-43	-24	99	17

Kaynak: Suat Öksüz, "Türkiye'de Para ve Dış Denge", sayfa 88'den alınmıştır.

Özellikle 1970 öncesi planlı dönem gözönünde tutulacak olursa, bu devalüasyonu 1958'dekinin aksine önceki yıllarda ortaya çıkan enflasyonlara bağlamak pek mümkün değildir. Aynı şekilde, devalüasyonun yapılaş nedeni ilk bakışta ihracat ve buna paralel olarak ithalatta süregelen bir azalma ile de ilişkilendirmek olanaksızdır. Bununla birlikte genel olarak;

- Devalüasyondan önce Türk parasına yüksek değer biçilmiş olması yani 1958 devalüasyonun, fazla değerlendirilmiş Türk lirasının değerini, 1958 sonrası fiyat artışlarında gözönünde tutulduğunda, yeterince düşürememiş olması;
- Planlı dönemde yüksek büyüme hızı ve artan sanayileşme temposu uyarınca ve kronik enflasyonist beklentilerle hızla artan ithal gereksinmesinin karşılanamaması,
- İhracatın yeterince artmaması,
- 1963-1970 döneminde dış yardım akışının arzulanan düzeyde gerçekleşmemiş olması. Yapılan devalüasyonun Türk parasının aşırı değerlendirilmişliğini ortadan kaldıracığı; ihracatı canlandırarak, ithalat ve toplam talebi kısarak, sermaye çıkışlarını önleyerek ve hizmet gelirlerini artırarak dış ödemeler dengesi üzerinde olumlu etkiler yaratacağı; genç sanayiinin korunması ve güçlendirilmesinin sağlanacağı belirtiliyordu⁽³⁴⁾.

Dış ödemeler dengesi açısından, 10 ağustos devalüasyonunun etkisinin, alınan önlemler veya izlenen politika ile iç ve dış etmenlerin etkilerinden ayırt edilerek belirlenebilmesi güçtür.

Tablo 6'ya bakıldığında ikinci beş yıllık planın II. yarısında Türkiye'nin dış ödemeler dengesinde ilginç gelişmeler ortaya çıkmıştır. Dış ticaret açığı gerek cari ve gerekse sabit fiyatlarla giderek büyümesine karşılık, cari işlemler dengesi açığı küçülerek 1972'de hemen hemen ortadan kalkmıştır. Bunun başlıca nedeni; devalüasyon sonrası özellikle işçi dövizleri girişinde ortaya çıkan olağanüstü artışlardır. Ayrıca turizm ve dış

(34) Öksüz, a.g.e., s. 90-91.

seyahat kalemindeki olumlu gelişmeler, işçi döviz girişlerinde olduğu gibi, resmi döviz kurundaki değişmelere karşı yüksek duyarlılıktan (elastikiyet) doğmaktadır. Kuşkusuz, bu kalemlerin döviz kurundaki değişmelere karşı büyük derecede esneklik göstermelerinin sakıncasıda oldukça büyüktür. Karaborsa ve resmi döviz kurları arasındaki farkın giderek birincinin lehine artması bu kalemlerdeki artışı kısa sürede ve önemli ölçüde yavaşlatacak ve sonunda azaltacaktır.

Dış ödemeler dengesinde ilginç bir diğer gelişmede, rezervlerde gözlenen artışlardır. 1970-1972 arasında toplam rezerv artışı 1.145 milyar dolar olmuş ve 1972 sonunda net altın ve döviz rezervleri 1.132 milyar dolara ulaşmıştır. Ancak, bu rezerv artışının hemen hemen tümünü, 457 milyon dolar tutarında dış borç ana para ödemeleri çıktıktan sonra kalan 623 milyon dolarlık net dış kredi ve yardım ile, 1972'deki 328 milyon dolarlık bölümünü dövize çevrilebilir mevduat'ların oluşturduğu 413 milyon dolarlık kısa vadeli sermaye girişleri sağlanmıştır. Bu durumda 1970-1972 yılları arasındaki rezerv artışı devalüasyonun dış ödemeler dengesi üzerindeki direkt olumlu bir sonucu olmamaktadır. Böyle bir sonucu cari işlemler dengesi ile ticaret dengesine dayandırmak daha geçerli olacaktır.

Tablo 6'da devalüasyon sonrasında cari işlemler dengesi açığının giderek küçüldüğü, dış ticaret açığının ise büyüdüğü görülmektedir. Dış ticaret açığı 1972'de 1969 yılındaki seviyesine kıyasla gerek cari gerekse sabit fiyatlarla dolar olarak 2.5 kat, cari fiyatlarla Türk lirası olarak yaklaşık 4.8 kat artış göstermiştir. Türk lirası olarak yaklaşık 10 milyar lirayı aşan 1972 yılı dış ticaret açığı miktar olarak 1963-1967 dönemindeki 5 yılın dış ticaret açıkları toplamına eşittir. Bu durum, dış ticaret hadlerinin kötüleşmesi nedeniyle ortaya çıkmayıp, ithalat ve ihracattaki reel artışların bir sonucu olarak doğmuştur⁽³⁵⁾.

1970 devalüasyonu ile ihracatta istenilen artış sağlanmış ve 1970 yılında 600 milyon dolar olan program hedefine çok yaklaşmıştır. Bu olumlu gelişme 1971 yılında da devam

(35) Öksüz, a.g.e., s. 92-95.

etmiş ve 640 milyon dolarlık program hedefi geçilerek 677 milyon dolarlık ihracat gerçekleştirilmiştir⁽³⁶⁾. Kuşkusuz, ihracatın ve özellikle işlenmiş ihraç ürünlerinin artmasında devalüasyonun yanısıra ihracatta vergi iadesinin katkısında dikkate alınması gerekir⁽³⁷⁾. Ancak 1973 yılından itibaren devalüasyonun ihracat üzerindeki olumlu etkisi alınan bütün istikrar tedbirlerine rağmen fiyatların hızla artması sonucunda ortadan kalkmıştır. Bu yıldan sonra ihracat artış hızı yavaşlamış ve devalüasyonun ihracatı artırıcı etkisi, ekonomi üzerinden hızla silinmeye başlamıştır⁽³⁸⁾.

2.2.3. Üçüncü beş yıllık kalkınma planı dönemi (1973-1977)

Üçüncü Beş Yıllık kalkınma planı stratejisine göre; sanayileşmede benimsenen prensip içe değil, “dışa dönük” olmaktadır. Türkiye uluslararası şartlara uygun, rekabet gücüne sahip, sağlıklı bir sanayileşmeyi gerçekleştirmek zorundadır. Bu bakımdan mevcut veya yeniden kurulacak sanayilerin uluslararası ve özellikle AET şartlarına uyumunu kolaylaştıracak tedbirler alınacaktır⁽³⁹⁾. Böylece daha yüksek seviyede bir dış ticaret dengesine yaklaşmak ve dış konjonktürden az etkilenen bir ihracat yapısını gerçekleştirmek ve ödemeler dengesinde tavizli dış krediler payını azaltmak amaç alınmaktadır.

Üçüncü Beş yıllık kalkınma planı, “dışa dönük”, uluslararası rekabet gücü olan endüstrileri teşvik etmeyi amaç edindiğinden dış ticarete getirilen kısıtlamaların tedricen kaldırılmasını hedef almıştır. Esasen Üçüncü Beş Yıllık plan Döneminin, Türk Ekonomisi'nin AET'ye tam üye olmasını sağlayacak geçiş dönemini kapsamı, planın dış ticarete getireceği koruyucu politikaları düzenlerken, anlaşma hükümleri ile doğan üyelik yükümlerinin de göz önüne almasını zorunlu kılmaktadır⁽⁴⁰⁾.

(36) Karluk, “Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi”, s. 313-314.

(37) Öksüz, a.g.c., s. 97.

(38) Karluk, “Türkiye’de ihracata Yönelik Dış Ticaret Politikası”, s. 314.

(39) Başol, age, s. 321.

(40) Sağlam, a.g.c., s. 317.

Tablo 7: Üçüncü Beş Yıllık Plan Dönemi (1973-1977) Dış Ödemeler Dengesi Gerçekleşmeleri
(Cari Fiyatlarla, Milyon \$)

I. CARI İŞLEMLER	1973	1974	1975	1976	1977
A. Dış Ticaret					
1. İhracat (fob)	1317	1532	1401	1960	1753
2. İthalat (cif)	2086	-3777	-4739	-5128	-5796
Dış Ticaret Dengesi	-769	-2245	-3338	-3168	-4043
B. Görünmeyen işlemler (net)	1235	1500	1435	852	606
1. Turizm ve dış seyahat	78	42	46	-28	-64
2. İşçi gelirleri	1183	1426	1312	983	982
3. Dış borç faiz ödemeleri	-59	-102	-124	-217	-360
4. Kar transferleri	-35	-71	-36	-84	-116
5. Proje Kredileri Hizmet Ödemeleri	-24	-17	-15	-15	-60
6. Diğer görünmeyenler (net)	92	222	252	213	24
C. Enfrastrüktür ve off-share gelirleri	18	27	23	15	12
Cari işlemler dengesi	484	-718	-1880	-2301	-3425
II. SERMAYE HAREKETLERİ					
A. Özel sermaye hareketleri	77	146	251	163	169
1. Bedelsiz ithalat	50	58	98	136	102
2. Özel yabancı sermaye	27	88	153	27	67
B. Resmi sermaye hareketleri	463	269	387	491	502
1. TL. Gıda dışalım ve bağıışı	-	-	-	-	-
2. Proje kredileri	328	237	382	485	499
3. Program kredileri	135	32	5	6	3
C. Dış borç ödemeleri	-107	-156	-118	-119	-214
Sermaye hareketleri dengesi	433	259	520	535	457
Genel denge (I+II)	917	-459	-1360	-1766	-2968
III. KISA VE ORTA VAD. SERM. HARE.	-224	60	666	1520	2328
IV. IMF ve SDR KULLANIMI	-	-8	301	149	14
V. REZERV HAREKETLERİ (artış=-)	-728	431	417	112	551
VI. NET HATA VE NOKSAN	35	-24	-24	-15	75

Kaynak: Suat Öksüz, "Türkiye'de Para ve Dış Denge", sayfa 104'den alınmıştır.

Üçüncü beş yıllık plan'ın dış ödemeler dengesine ilişkin tahminlerinde devalüasyon sonrası ikinci planda olduğu gibi boşa çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu durumda cari işlemler dengesi açıklarına bakmak yeterli olacaktır. Örneğin; cari işlemler açığı Tablo 7'de görüldüğü gibi 1977 yılından azalacağı yerde, 1972 yılındaki açığın 428 katı, 1973 yılındaki fazlalığın ise 7 kat bir düzeye, 3.425 milyar dolara yükselmiştir⁽⁴¹⁾. Türkiye'de ihracata, yapılan devalüasyonlara ve ihracatı özendirici diğer teşvik tedbirlerine rağmen ithalat devamlı olarak ihracatın üzerinde olmuştur. Dolayısıyla ihracatın artış hızı yetersiz kalmış ve özellikle 1973-1974 petrol krizi ile birlikte ithalat önemli ölçüde artmıştır⁽⁴²⁾. Petrol fiyatlarına bağlı olarak dış ticaret hadlerindeki bozulmanın, ödemeler dengesine büyük yükler getirmiş olmasına karşın bu olumsuz gelişmeleri telafi edici tedbirlerin zamanında alınamaması, hem ithal talebini hem de kamu kesiminin finansman açığını arttırmıştır. Değişen dünya konjonktürüne uyum sağlayacak tedbirlerin yurt içinde zamanında alınamaması sonucu döviz gelirleri büyük ölçüde azalmıştır. Aşırı değerlenmiş Türk Lirası, dış ticaret politikasındaki aşırı korumacılık, genişleyici maliye politikaları, kısa vadeli dış borçlanma stratejisi ve petrol krizinin etkisiyle ödemeler dengesi ciddi biçimde bozulmuştur⁽⁴³⁾. Özellikle ihracatın yetersizliği ve turizm-işçi dövizlerindeki artışların beklenen ölçüde olmaması, ödemeler dengesinde önemli açıklar meydana getirmiştir. Bu durumda Tablo 7'de görüldüğü gibi ödemeler dengesinde 2 eğilim göze çarpmaktadır. Bunlardan biri, görünmeyen işlemler pozitif bakiyesinin boyutları, büyüyen dış ticaret açığını kapatmada yetersiz kalmıştır. Diğeri, kısa vadeli sermaye hareketlerinin eskiye nazaran olağanüstü bir gelişme göstermemesidir⁽⁴⁴⁾.

Tablo 7'ye bakıldığında, dış ticaretten kaynaklanan olumsuz gelişmeler sonucu ekonominin plan dönemi sonunda dış dengesini önemli biçimde kaybettiği görülür. 1974-

(41) Öksüz, a.g.e., s. 102.

(42) Mükerrerem Hiç, "Türkiye Ekonomisi Analizi-Başlıca Ekonomik Göstergelerle", İstanbul Üniversitesi-Yayın no: 2665, İktisat Fakültesi Yayın no: 454, İstanbul, 1980. s. 35.

(43) Çelebi, a.g.e., s. 57.

(44) Gönül Alp, "Gelişmekte Olan Ülke'lerde Dışa Açılma Politikaları ve Türkiye Örneği", yayınlanmamış master tezi, İstanbul Üniversitesi, 1990., s. 33.

1977 yıllarını kapsayan dört yıllık bir sürede, önceki dört yılda biriktirilen döviz rezervlerinden 1.5 milyar doları tüketilmiş, 4.5 milyar kısa vadeli borçlanma olmak üzere toplam 6.7 milyar dolarlık (Özel Çekme Hakkı Kullanımı Dahil) ek bir finansal yükümlülük altına girilmiştir.

Üçüncü plan döneminin ilk yılı olan 1973 yılında Türkiye'nin dış ödemeler dengesi ilk ve son kez bir fazlalıkla kapanmış, 769 milyon dolarlık dış ticaret açığına karşılık, cari işlemler dengesi 484 milyon dolarlık bir fazlalık vermesi, döviz rezervlerinin 728 milyon dolar artarak yıl sonunda 2.040 milyar dolara ulaşmasına neden olmuştur⁽⁴⁵⁾. Buna karşılık, dış açığın oluşumunda hizmet sektörünün diğer bir deyişle görünmeyen kalemlerin önemli payı bulunmamaktadır. Gerçekten 1970 yılında ekonomiye hizmet gelirleri olarak dışarıdan 188 milyon SDR'lik döviz girişi olmuştur. Aynı yıl dışarıya 331 milyon SDR'lik ödemede bulunulmuş ve hizmet kalemleri 143 milyon SDR'lik borç bakiyesi vermiştir. Borç bakiyesi 1973 yılında 70 milyon SDR'ye düşmüştür. Türkiye'nin ödemeler dengesinde hizmet kalemlerinin özellikle 1974 yılından sonra artan bir şekilde borç bakiyesi vermesine karşılık transfer kalemleri dışında dış açık içindeki payında önemli sayılabilecek bir artış olmamıştır⁽⁴⁶⁾. İncelenen sözkonusu dönemde, özellikle cari işlemler açığı sebebiyle dış finansman ihtiyacı hızla artmış, özel yabancı sermaye ithali yeterince gerçekleştirilememiş, bedelsiz ithalat önemli ölçüde büyümüş, kısa vadeli borç kullanımında hızla artmıştır.

Bütün bunların neticesinde Türkiye'de 1973-1977 döneminde dış açıklarda önemli artışlar olmuş, buda önemli bir dış finansman ihtiyacı göstermiştir⁽⁴⁷⁾. Türkiye'de bu dönemdeki dış açığı Tablo 8'de; cari işlemler açığı ile dış borç ödemelerinin toplamı ile gösterebiliriz:

(45) Öksüz, a.g.e., s. 102-103.

(46) S. Rıdvan Karluk, "Türk Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Bu Açığın Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması" Eskişehir İ.T.B.A. Cilt: 16, S:2, Haziran 1980. s. 223.

(47) Alp, a.g.e., s. 37.

Tablo 8: (1973-1977) Döneminde Dış Açık ve Dış Finansman Gereği

	1973	1974	1975	1976	1977
1. Cari İşlemler Dengesi	486	-719	-1880	-2300	-3425
2. Dış Borç Ödemeleri	-72	-126	-118	-119	-214
3. Dış Finansman Gereği	414	-845	-1998	-2419	-3629

Kaynak: Maliye Bakanlığı, 1979 yıllık ekonomik raporu. Sayfa 43'den alınmıştır.

Özellikle cari işlemler açığı sebebiyle dış finansman ihtiyacı hızla artmıştır. Bu durumda bir takım ilke ve prensipler alınmıştır. Bunlar, ihracatın çeşitlendirilerek artırılması, ihracatın teşviği gibi önlemlerdir. Ancak 5 yıllık uygulamada bu tedbirlerin pek azı alınmış ve tam uygulanmamıştır. İhracat bu dönemde bazı yıllarda artsa bile, ihraç malları içinde sanayi ürünlerinin payı yükseltilmemiş, ihraç malları çeşitlendirilememiştir. Bütün bu olumsuz gidişle planın son yılında Türkiye döviz rezervlerini tüketmiş, dış krediye ihtiyaç artmış, ithalat transferlerini yapamaz ve dış borçlarını ödeyemez hale gelmiştir⁽⁴⁸⁾.

Kısacası Türkiye'de özellikle 1974'den sonra ortaya çıkan dış açığın büyümesinde ham petrol fiyatlarının artması ve buna bağlı olarak gelişmiş ülkelerin ürettikleri sınav mallara yapmış oldukları zamlar, Türkiye'nin dışarıdan sağladığı işçi gelirlerindeki düşüşler, ihracatın yapılan devalüasyonlar ve teşvik tedbirlerine rağmen istenilen seviyede artırılamaması önemli rol oynamıştır. Diğer taraftan ekonominin yatırım ve ara mallara olan bağımlılığının azaltılamaması dolayısıyla ithalatın ve bu arada özellikle spekülasyon nitelikteki ithal talebinin düşürülememesi de Türk ekonomisinde o yıllarda çıkan dış açığın sebepleri olarak sayılabilir. Bu günkü durumda önemli bir değişiklik olmazsa, Türk ekonomisinde dış açık yani dış finansman ihtiyacı, daha uzun bir süre devam edecek ve ülkenin ekonomik kalkınmasında en önemli bir darboğaz olma niteliğini koruyacaktır⁽⁴⁹⁾.

(48) Alp, a.g.c., s. 39.

(49) Karluk, agm, s. 224.

2.2.4. Dördüncü beş yıllık kalkınma planı dönemi (1979-1983)

Dördüncü plan döneminde Türkiye, çok yönlü bir uluslararası işbirliği çerçevesinde, dış ekonomik ilişkileri bakımından tutarlı, bilinçli, ülke yararına ve dışa bağımlılığı azaltıcı bir tutum izlemek durumunda olmuştur. İthal edilen girdilere ve dış finansmana çok bağlı olan Türkiye ekonomisinde yatırım ve üretimi yönlendirmenin başlıca aracı döviz tahsisleridir⁽⁵⁰⁾.

Dördüncü beş yıllık kalkınma planı stratejisinde Türkiye'nin dış ödeme gücünü artırma ve dış ödemeler dengesine erişmeyi kolaylaştırmanın planın başta gelen işlevlerinden olduğu vurgulanmıştır⁽⁵¹⁾. Ancak 1977'de doruğa çıkan dengesizlikler, 1978'de vadesi gelen borçların ödenmeme durumu ortaya çıkınca, denge alınan politika önlemleri ile sağlanmaya çalışıldı. 1977'de iç kaynak açığı (iç yatırımla tasarruf farkı) GSMH'nin %7'sine varmışken, 1978'de %2.7'ye indi. Yatırım oranı düşerken tasarruf oranının yükselmesi bunu sağladı. 1977'de GSMH'nin % 3.6'sına inen ihracat oranı 1978'de %4.4'e çıkmış; ithalat oranı ise %12.2'den %8.9'a çekilmiştir. Böylece dış ticaret açığı %8.6'dan %5.5'e inmiştir⁽⁵²⁾. Fakat Türkiye'nin gittikçe büyüyen ihtiyaçları, yeni çalışma alanları yaratılması yanında mevcut tesislerin yüksek bir kapasite ile çalışılarak halen çalışmakta olan işgücünü işsiz bırakmamak için daha fazla ithalat kaçınılmazdır. Bunu zorunlu kılan diğer 2 sebepten biri, Türkiye'nin gittikçe artan ham petrol ithalat giderlerinin miktar ve fiyat artışından dolayı büyümesi, ikincisi ise sanayi kesiminin 1977 yılının sonlarında normalin çok üzerinde yaptığı stokların büyük ölçüde erimiş olmasıdır⁽⁵³⁾.

(50) Başol, age, s. 321-322.

(51) Karluk, "Türkiye'de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası" s. 332.

(52) Kazgan, "Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri", s. 178.

(53) Necdet Serin, "Dış Ekonomik İlişkiler Açısından 1978 Yılı'nın Görünümü", Ankara Ticaret Odası Dergisi, Şubat 1978, S. 2, s. 13.

gelen ikinci önemli artışın ekonomiye getirdiği ilave yük, kaynakların kıtlık derecelerini yansıtacak bir görece fiyat sisteminin oluşturulamaması ve kamu harcamalarının kontrol edilememesi, hızlı rezerv erimesine, ekonominin ihtiyaç duyduğu ara ve yatırım malları ithalatının yapılamamasına ve önemli ölçüde kamu finansman açıklarına yol açmıştır. Bu durum üretim ve toplam arzda gerilemelere ve piyasada mal kıtlıklarına neden olmuştur. Türkiye'nin bu dönemde (1979-1983) ödemeler bilançosunda görülen değişimler Tablo 9'da gösterilmiştir. Böylece Türkiye ekonomisinde ortaya çıkan birtakım bunalımlar 24 Ocak 1980 istikrar kararlarının alınmasına yol açmıştır⁽⁵⁸⁾.

3.24 OCAK İSTİKRAR PROG NAMINI İZLEYEN DÖNEMDE TÜRK EKONOMİSİNİN DIŞA AÇILMASINI ŞEKİLLENDİREN ETMENLER

Türkiye 1970'li yılların başlangıcında elverişli dünya konjonktürü, büyüyen işçi döviz gelirleri, 1970 devalüasyonu ve devalüasyona paralel ekonomik tedbirlerin ödemeler dengesine olumlu katkıları sonucu artan döviz rezervlerinin verdiği avantajları kullanarak kalkınmayı gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu arada ortaya çıkan birinci petrol şoku ve buna bağlı olarak meydana gelen dış ticaret hadlerindeki bozulma ödemeler dengesine büyük yükler getirmiştir.

Değişen dünya konjonktürüne uyum sağlayacak tedbirlerin yeterince alınamaması, dış ticaret politikasındaki aşırı korumacılık, genişleyici maliye politikaları, kısa vadeli dış borçlanma stratejisi ve bu arada 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonucu uygulanan ambargonunda etkisiyle 1977'den itibaren özellikle ödemeler dengesi alanında ciddi sorunlarla karşılaşmıştır⁽⁵⁹⁾. 1978, 1979 yıllarında uygulanan istikrar önlemlerinin yetersiz kalışı, 24 Ocak 1980'de yeni bir istikrar programının yürürlüğe girmesine yol açmıştır. Başlangıçta kısa dönemli istikrar önlemleri olarak uygulanan program, zaman içinde, diğer politikaların ve özellikle Beşinci Beş yıllık kalkınma planının hedefleriyle

(58) Çelebi, age, s. 58.

(59) Yıldırım, age, s. 154.

bütünleşerek Türkiye'nin daha önce uyguladığı istikrar programlarından farklılaşmış, ekonominin sanayileşme stratejilerini etkileyen bir niteliğe ulaşmıştır⁽⁶⁰⁾.

Geriye dönük olarak yapılan bir değerlendirme aşırı gerçekçi olmayan döviz kuru politikasının hiç değilse 1970'li yıllardan sonra, sanayileşmemizin yapısını olumlu yönde etkilediğini göstermektedir. Ucuz yabancı para, makina ve teçhizat ithalini uyarmış, sermaye yoğun teknolojilerin seçilmesini teşvik etmiştir. Dışarıdan, aşırı değerlenmiş Türk Lirası sebebiyle çok ucuza ithal edilebilen makina ve teçhizat Türkiye'de imal edilebilecek benzerlerine tercih edilmektedir.

Bu sistem içinde sanayimizin dışa bağımlılığının yüksek olması, daha ziyade tüketim malları üretimine yönelmesi kaçınılmazdır. Yerli üretimdeki artış, ithal ihtiyacını da arttırmakta, dış ticaret açığını büyütmektedir. Bu politikanın sonucu ise, dış borçların hızla artmasıdır. Bir süre sonra, dış para bulmak güçleşecek ve hatta imkansız hale gelecektir⁽⁶¹⁾. 1980'li yıllara kadar Türk sanayi bazı hatalar yapmışsa da, bugün kendine göre bir noktaya gelmiş, yavaş yavaş dışa açılmaya başlamıştır. Bunun nedeni; iç talebin bir dereceye kadar karşılanmış olmasıdır. 24 Ocak 1980 kararları ile de bu süreç hızlanmıştır. Dış yardım beklentilerinin yerini ihracat ve dış müteahhitlik hizmetleri almıştır. Gerçekten 24 Ocak kararları ile, bir yandan para arzı kısılmak suretiyle iç talep önlenmeye çalışılmıştır⁽⁶²⁾. Diğer yandan köklü değişim süreciyle ekonomi dışa açılırken, Türkiye'de enflasyon hiçbir zaman tek rakamlı olamamıştır⁽⁶³⁾.

Ayrıca 1980'li yıllarda dışa açılan Türkiye ekonomisi ile birlikte bankalarımız yapı değişikliğine girerken, Türk ekonomisinin dünya ekonomisine entegrasyonu da gittikçe

(60) Ahmet Haşim Köse, "Büyüme ve Verimlilik", Milli Prodüktivite Yayınları: 471, Ankara, 1992, s. 93.

(61) Mustafa Eрман, "Dışa Açık Bir Ekonomiye Doğru", Türkiye iktisat gazetesi, 30 (1479), 21 Ocak 1982, s. 7.

(62) Mehmet Topçu, "Türkiye'nin Dışa Açılması ve Bankacılığımızın Görev ve Fonksiyonları", Yeni İş Dünyası, Cilt:4, Sayı:44, Haziran 1983, s. 22.

(63) Ekonomi-Politika dengesi, "Enflasyon Büyümenin Bedeli mi?" 3-10 Ocak 1993, s. 6-7.

ön plana çıkmıştır⁽⁶⁴⁾. 24 Ocak kararlarının temel felsefesi olan dünya ekonomisiyle entegrasyon politikası Türkiye'yi uluslararası bankacılık açısından cazip bir duruma getirmiştir. Bu dönemde ihracatın teşvik edilmesi ve ithalatta serbestlik uzmanlık gerektiren bankacılık hizmetlerine yönelik bir talep yaratmıştır⁽⁶⁵⁾. Dolayısıyla 24 Ocak kararlarından sonra, Türkiye'de birçok yabancı banka şube açmış ve Türk bankacılığında dışarıya açılma gereği duymuştur⁽⁶⁶⁾.

Dönemin “serbest piyasa ekonomisiyle dışa açılma” olarak tanımlanan temel tercihi, ihracata yönelik büyümeyi dışa açık büyümenin ana ögesi yapmıştır. Yani; dışa açılma ihracatta sağlanan artışlarla özdeş tutulmuş ve bu amaçla ihracat çeşitli şekillerde (sübvansiyon, vergi iadesi, gümrüksüz girdi vb...) özendirilmiştir⁽⁶⁷⁾. Gerçekten bugün, ekonominin büyümesi, yeni bir ihracat seferberliğini gerçekleştirerek daha çok ve daha geniş şekilde dışa açılmaya bağlı bulunmaktadır⁽⁶⁸⁾.

Bir ekonominin dışa açıklığı bir takım kriterlerin değerlendirilmesiyle ortaya konabilir. Serbest piyasa ve özel girişime dayalı ekonomiyi gerçekleştirme, dış ticaret hacminin ve özellikle ihracatın GSMH'ya oranı, konvertibilite, faiz hadlerinin serbestleştirilmesi, yabancı sermaye yatırımlarının yoğunluğu, dış borçların durumu, işçi, turist, görevli kimselerin giriş-çıkışları ve taahhüt hizmetlerinin boyutları gibi ölçüler, dışa açıklık kriteri olarak ele alınabilir. Bu sebeple Türkiye'deki gelişmeler bu kriterler açısından ele alınıp değerlendirilecektir.

(64) Kerem Alkin, “Türkiye'nin Riskini Azaltıyoruz”, Ekonomik Panorama, 10 Şubat 1991, yıl: 4, Sayı: 6, s. 42.

(65) Şenol Babuşcu, “Toptancı Bankacılık ve Türkiye Uygulaması”, Muhasebe İşletme ve Finans, Ocak 1991, yıl: 6, Sayı: 58, s. 62.

(66) Topçu, agm, s. 22.

(67) Köse, age, s. 93.

(68) İbrahim Göktepe, “Ekonomizin Dışa Açılması”, Türkiye İktisat gazetesi, 29 (1447), 4 Haziran 1981, s. 3.

3.1. Serbest Piyasa ve Özel Girişime Dayalı Ekonomiye Gerçekleştirme ve Devletin Piyasaya Müdahalesini En Aza İndirme

Piyasa ekonomisi yönünde ilk köklü değişimlerin yapıldığı 24 Ocak 1980 kararları öncesinde Türkiye ekonomisi bir taraftan 1973-1974 petrol krizinin gecikmeli etkileri, diğer taraftan uygulanmakta olan yanlış ekonomi politika ve stratejileri, özellikle aşırı devletçilik ile mutlak korumacılık sonucunda çıkmaza girmişti. Nitekim, dış ödemeler krizi ve döviz darboğazı had safhaya ulaşmış, enflasyon giderek artmış, büyüme hızı düşerek negatif düzeye inmiştir⁽⁶⁹⁾.

Bu alanda uygulama üç yönde geliştirildi:

- Devletin mal ve hizmet üretiminde etkinliği azaltılmalıdır. Bu amaçla, 24 Ocak kararlarını izleyerek madenlerin kamulaştırılmasına ilişkin karar iptal edildi.
- İkinci uygulamada, mal ve hizmet fiyatlarının oluşumunda devlet müdahalesini azaltmak amacıyla dönük politikalar uygulanmaya kondu. Bunun için 24 Ocak kararlarından sonra fiyat saptama-kontrol- koordinasyon komitesi kaldırıldı ve fiyatlar serbest piyasa güçleriyle oluşmaya bırakıldı.
- Üçüncü uygulama kamu vergi gelirlerini azaltıcı uygulamalara dönüştü. Özellikle, sermaye gelirleri üzerindeki dolaysız vergilerde büyük indirim gerçekleştirildi⁽⁷⁰⁾.

Bu genel çerçevede içerisinde ekonomi politikalarının uygulanabilmesinde bir takım öncelikler vardır: Cari işlemler bilançosu açığının küçültülmesi ve dış borçların düzenli

(69) Mükerrrem Hiç, "Gelişme stratejileri ve Makro Ekonomik Politikalar, Piyasa Ekonomisi, Felsefesi, Temel Kuralları ve Uygulaması", 3. İzmir İktisat kongresi, 4-7 Haziran 1992, TC. Başbakanlık DPT, 1993, s. 146.

(70) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", s. 344.

ödenmesinde öncelik; Türk Lirasının dış değerinin sürekli düşürülmesi ve bununla birlikte uygulanacak olan iç harcamaların kısılmasıdır⁽⁷¹⁾. Ayrıca bu sistemin uygulamasının tam olarak işleyebilmesi için öncelikle bir rekabet ortamına gerek vardır. Yani, serbest piyasa ekonomisi, yüksek düzeyde bir rekabet ihtiyacını bünyesinde taşımaktadır⁽⁷²⁾.

24 Ocak kararları ile o günkü aşırı devletçilik ve aşırı korumacı bir ortamda piyasa ekonomisi yönünde köklü politika değişimleri başarılmıştır. Alınan kredilerle ekonomide üretim artışı yeniden başlamış, dış ödemeler süratli bir düzelme yoluna girmiş, ihracat süratle artarken ithalat artışı yavaşlatılmıştır. 1983'den bu yana ise, piyasa ekonomisi uygulamaya daha da geliştirmek üzere başlıca politika ilkeleri ve tedbirleri uygulamaya konmuştur. Bunlar:

- Günlük döviz kuru ayarlamalarına devam edilmiştir,
- Türk parasının kıymetini koruma kanunu kaldırılarak döviz işletmelerine nisbi serbestlik getirilmiş ve 1989'da Türk lirasının konvertibl olması yönünde önemli adımlar atılmıştır.
- İthalatta liberasyon gerçekleştirilmiştir.
- Hayali ihracata yol açan yüksek vergi iadeleri geçte olsa kaldırılmış ve çoklu döviz kuru uygulaması kaldırılmıştır.
- Altın ithalatı serbest bırakılmıştır.
- Hisse senetleri ve menkul değerlerin dışarıda satışına müsaade edilmiştir.
- Özel yabancı sermayenin bankacılık dahil tüm sektörlerle girmesi serbest bırakılmıştır.
- Pozitif reel mevduat faizi uygulamasına devam edilmiştir.

Tüm bu politika ilke ve tedbirlerinin tümü doğru yönde ve piyasa ekonomisi sisteminin gerçekleşmesini sağlayacak niteliktedir. Ancak bu gelişmelere rağmen gerek

(71) Kazgan, agc, s. 334.

(72) Herbert Jacob, "Türkiye'nin Dışa Açılma Koşulları", İstanbul Ticaret Odası mecmuası, (4-6), 4/6, 1981. s. 24.

ekonomi politikalarının uygulanmasında, gerekse alınan sonuçlarda ciddi aksamalar olmuştur. Bazı ilke ve politikalar fiilen yanlış veya eksik uygulanmış, piyasa ekonomisi sisteminin temel ve gerekli bazı ilkeleri ihmal edilmiştir⁽⁷³⁾.

3.2. Dış Ticaret Hacmi ve İhracatın GSMH' a Oranı

Uygulamaya konulan yapısal uyum ve ekonomik istikrar programının temel amaçlarından birisinde Türk ekonomisinin dünya ekonomisiyle entegrasyonu ve büyümenin, ihracatın öncülük ettiği bir sanayileşme politikası ile gerçekleştirilmiş olduğunu daha öncede belirtmiştik.

Programın ilk yıllarında faiz oranı, döviz kuru ve KİT fiyatları gibi başlıca faktör ve mal fiyatlarında oluşmuş önemli orandaki sapmaların giderilmesinin ve emek piyasalarında reel ücret esnekliğinin sağlanmasında katkısıyla ihracat artışı için gerekli iç talep daralması gerçekleştirilmiştir. Ekonomiye getirilen bu fiyat düzenlemeleri yanında vergi iade ve muafiyeti, döviz kullanımı, ihracat kredisi gibi fiyat dışı teşviklerle ihracat önemli boyutlarda arttırılmaya çalışılmıştır⁽⁷⁴⁾.

Dışa açılma ve devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması yolunda izlenen politikalar, orta vadeli bir stratejiden yoksun olduğu için, sürekli değişikliğe uğramış, başarıları da sınırlı olmuştur. Örneğin, dışa açılma alanında ihracat artışının 1980'lerin ilk yarısındaki hızı kesilmiş ve son yıllarda bir duraklama dönemine girmiştir. 1980-1984 arasındaki ilk 5 yılda %145.2'lik bir artış gösteren ihracat, 1985-1989 arası ikinci beş yılda sadece %46.1'lik artış göstermiştir. Çünkü politika önlemleri sadece var olan kapasiteyi dışa dönük politikalarla harekete geçirmeye yönelmiştir. 1980 başında Türkiye'de olduğu gibi, atıl kapasitenin var olduğu bir ekonomide kaynak girişi ile desteklenen dışa açılma politikaları kısa dönemde başarıya ulaşacak kolay bir yoldur. Asıl önemli olan, dünya koşullarında rekabet edecek olan üretim kapasitesinde sürekli artış

(73) Hiç, agm, s. 147.

(74) Çelebi, age, s. 191.

sağlamaktır. Buda yatırımların artmasını teşvik eden istikrarlı bir makroekonomik ortam ve teknoloji alt yapısı sağlamakla mümkündür⁽⁷⁵⁾.

Ancak ekonomisini dışa açarken Türkiye'nin karşılaştığı sorunlar sadece üretim kesiminin rekabet gücünün düşüklüğü ve teknolojik değişmeye uyumdaki yetersizlik değildir. Bir diğer sorun, ihracat mallarının gelir esnekliklerinin düşük olmasına karşılık ithal mallarının gelir esnekliklerinin yüksek olmasıdır. Bu durumda ya büyüme hızı ticaret ortaktarındaki (uygun ölçüde) altına düşürülecek yada devalüasyon yapmak zorunda kalınacaktır; yoksa cari işlemler bilançosu dengesizliğinden kaçınmak mümkün olmayacaktır⁽⁷⁶⁾. Bu uygulamalar ayrı ayrı incelendiğinde, 1980'den sonra görülen ihracat artışında etkili olan faktörlerin başında devalüasyonlar gelmektedir. Devalüasyonların en önemli etkisi aşırı değerli kur politikasının ihracat üzerindeki olumsuz etkisini ortadan kaldırmış olmasıdır⁽⁷⁷⁾.

İhracattaki sürekli gelişmeye paralel olarak ihracatın ithalatı karşılama oranı yükselmiş, ancak ihracatta zaman zaman görülen duraklamalar nedeniyle bu yükselme istikrarlı olmamıştır. ihracat içinde sanayi mallarının payındaki artış iç talebin yetersiz olduğu dönemlerde, imalat sanayiinin büyümesine önemli katkılarda bulunmuştur⁽⁷⁸⁾. Özellikle fiyatın talep esnekliği yüksek olan birçok imalat sanayi ürünlerinin ihracatının hızla artabilmesi bu politikaya yakından bağlıdır. İhracatın artışında rol oynayan en önemli faktörlerden birisi de iç talebin kısılması ve buna bağlı olarak üretimin iç pazar ve talepten dış pazar ve talebe kaymasıdır.

(75) Gökhan Çapoğlu, "Türkiye İstikrar İçinde Nasıl Kalkınır?" Adım yayınları: 31, 1. baskı, Haziran 92, s. 15-16.

(76) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme", s. 415.

(77) Nurhan Yentürk, "1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi", 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Dış ekonomik ilişkiler, TC Başbakanlık DPT, 1993, s. 103.

(78) TÜSİAD, "21. yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi", 3. bölüm, Kasım 1992, s. 74.

Ayrıca değinilmesi gereken diğ er bir konuda vergi iadelerinin ihracat artışı üzerindeki etkisidir. Bu tür doğrudan sübvansiyon uygulamaları ihracata yönelmeyi amaçlayan birçok gelişmekte olan ülkelerde iç fiyatları dış fiyatlar düzeyine indirebilmek için ilk elde başvurulan uygulamadır⁽⁷⁹⁾.

Ekonominin dışa açılması, ihracat, ithalat ve dış ticaret hacminin milli gelir içindeki payının yükselmesiyle kendini göstermektedir. Dış ticaret hacmi 1980-1988 döneminde tablo 10'dan da görüldüğü gibi 1986 yılı hariç mutlak değer olarak sürekli yükselmiştir. Dış ticaretin yıllık artış oranı %2.6 ile %47.6 arasında değişmiştir. Sözkonusu dönemde aynı ihracat politikası uygulamasına rağmen, dış ticaret hacmindeki yıllık artış oranının geniş bir aralıkta değişmesi, Türkiye'nin dış ticaretinin dış ekonomik konjonktürden önemli ölçüde etkilendiği ortaya koymaktadır⁽⁸⁰⁾.

Dış ticaret hacmi, 1980-1988 döneminde yılda ortalama %11.6 oranında artış göstermesine rağmen, bu oran 1980-1989 döneminde %10.9 olmuştur. Yıllık ortalama artış oranındaki azalma, 1989 yılındaki dış ticaret hacmi artış oranının düşük (%5.4) gerçekleşmesinden ileri gelmiştir⁽⁸¹⁾.

Bir ekonomide dış ticaretin yerini belirlemede en önemli ölçüt, ihracat ve ithalatın o ülkenin GSMH içindeki oranının bulunmasıdır. Ayrıca, kişi başına ihracat ve ithalat değerleri ile dünya ihracat ve ithalat payının diğer ülkelerle karşılaştırılması da ölçüt olabilir⁽⁸²⁾. İhracat 1950'li yılların başında GSMH'nin %7.6'sını oluştururken oran 1958 yılında %2'ye kadar düşmüş ve 1969-1979 döneminde de ortalama %4.7 olarak gerçekleşmiştir⁽⁸³⁾. İhracatın GSMH'ya oranı 1980-1993 yıllarında ise tablo 10'dan da

(79) Yentürk, agm, s. 104.

(80) Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadi Rapor 1989 s. 204.

(81) Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadi Rapor 1989 s. 265.

(82) Karluk, "Türkiye Ekonomisi", s. 290.

(83) Togan, age, s. 177.

görüldüğü gibi %5'ten yaklaşık %15'e yükselmiştir. Böylelikle dış ticaret hacminin GSMH'ya oranı 1980'de %21.2'den 1993'de %45.8'e yükselmiştir.

Tablo 10: Başlıca Dış Ticaret Göstergelerinde Gelişmeler (1980-1993)

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
İhracatın ithalatı karşılama oranı	36.8	52.7	65.0	62.0	66.3	68.5	66.6	71.4	81.1	73.6	58.1	64.5	64.3	52.1
İhracat/GSMH	5.7	8.8	10.6	9.9	11.6	12.4	10.9	13.5	15.3	15.0	15.3	16.0	16.2	15.7
İthalat/GSMH	15.5	16.7	16.1	16.1	17.5	17.7	16.2	18.8	18.8	20.4	26.3	24.7	25.3	30.1
Dış Ticaret Hacmi/GSMH	21.2	25.5	26.7	26.0	29.1	30.1	27.1	32.3	34.1	35.4	41.6	40.7	41.5	45.8

Kaynak: DPT (Milyon \$)

Ancak 1990'lı yılların başlarında endüstrileşmiş ülkelerde gözlenen durgunluk, ülkemizin ihracatını olumsuz yönde etkilemiştir. Özellikle, OECD ve Avrupa ülkelerindeki ekonomik daralma, bir yandan ihraç ürünlerimize yönelik talebi kısarken, öte yandan, ülkemizin uygun fiyatlarla ithalat yapmasına olanak vermiştir. Ayrıca, Avrupa ülkelerinde görülen endüstriyel yapılanmadaki değişiklikler, Avrupa'nın terk ettiği, ancak ülkemizdeki teknolojilere göre ileri olan makine ve teçhizatın çok düşük fiyatlarla ülkemize getirilmesine olanak vermiştir⁽⁸⁴⁾.

3.3. Konvertibilite

Türkiye'nin dış ticaret sistemi ile ilgili en önemli tartışma konularından birisi uygulanan döviz kuru politikalarıdır. 1980 yılına kadar, dış ticaret açığının temel nedeni olarak, yurt içinde aşırı değerlendirilmiş Türk lirası gösterilmiştir. Bu nedenle 1980 yılı başlarında döviz kurlarının, ihracat potansiyeli bulunan sektörlerin gelişmesini engelleyecek biçimde Türk parasının gerçek değerinin üzerinde belirlenmesi uygulamasına son verilmiştir. 24 Ocak 1980 istikrar politikaları başlangıcında yapılan devalüasyonla TL,

(84) M. İker Parasız, "Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları", Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995, s. 148.

ABD doları karşısında %48.62 oranında değer kaybetmiş ve doların değeri 42.1 TL'dan 70 TL'ya çıkarılmıştır⁽⁸⁵⁾. Böylece Türkiye, paranın dış değerinin düzenli bir şekilde düşürülerek ihracata canlılık kazandırmaya yönelik aktif kur politikasını yürürlüğe koymuştur.

1 Mayıs 1981 tarihinde yayımlanan bir Maliye Bakanlığı tebliği ile Merkez Bankası, Türk lirası ile yabancı paralar arasındaki pariteyi, uluslararası piyasalarda ve ekonomideki gelişmeler esas alınarak belirlemeye yetkili kılınmıştır⁽⁸⁶⁾. Nitekim, 1989 yılında uygulamaya konan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 32 sayılı karar ile genel olarak firma ve kuruluşların dövizle borçlanmalarına olanak sağlayan bir uluslararası finansal serbestleşme dönemine girmiş oldu ve 1990 yılı başlarında getirilen ilave düzenlemelerle birlikte, sermaye hareketleri hızlanmış ve konvertibiliteye geçiş süreci başlamıştır⁽⁸⁷⁾.

Konvertibilite uluslararası ticaret ve sermaye hareketlerinin gelişimi için zorunludur. Eğer dünyanın belli paraları konvertibil olmasa, serbest ticareti yaymak ve geliştirmek zorlaşır. Çünkü hem ithalat hem de ihracat işlemlerinde gerekli dövizleri sağlamak için ya lisans almak zorunluluğu vardır yada Merkez Bankasının (veya ilgili başka bir bakanlık yada kuruluşun) onayını almak zorunluluğu vardır. Bu durumda dış ticaret işlemlerinin süresini uzatır, zorlaştırır. Aynı şekilde konvertibilitenin olmaması halinde sermayenin serbest uluslararası hareketide kısıtlanmış olur⁽⁸⁸⁾.

Türkiye'de uygulanan yeni döviz kuru politikaları ile ticaret dengesindeki açık ihracattaki artışa rağmen devam etmiştir. Ancak dış ticaret açığının milli gelire oranı azalarak 1980'de %7.9'dan 1989'da %5.2'ye gerilemiştir. Cari işlemler dengesindeki

(85) Yıldırım, age, s. 169.

(86) Karluk, "Türkiye Ekonomisi", s. 317.

(87) Kepenek, Yentürk, age, s. 475.

(88) M. Erol İyibozkurt, "Küreselleşme ve Ekonomimiz", Ezgi Kitapevi Yayınları, 3. baskı, Kasım 1993, Bursa, s. 45.

gelişmeler ise oldukça ilgi çekicidir. 1980 yılında 3.4 milyar dolarlık açık 1988 ve 1989'da yerini fazlalığa bırakmıştır. Görünmeyen işlemler hesabında yer alan, dış borç faiz ödemeleri giderek artmış olmasına rağmen, gelir kalemlerinden özellikle turizm gelirlerinde sağlanan olumlu artışın rolü büyük olmuştur. Turizm konusundaki kaynakların arttırılması ve Türk Lirası'nın aşırı değer kaybetmesi turizm gelirlerini arttırıcı önemli faktörler olmuştur. Ancak 1986 yılı başında ortaya çıkan Libya-Amerika çatışması, çeşitli gerilim örgütlerinin terör uygulayacakları konusunda endişeler ve Çernobil Nükleer santralındaki patlama, Türkiye'ye yönelen turizm hareketlerini olumsuz yönde etkilemiştir⁽⁸⁹⁾.

Nitekim körfez krizi nedeniyle de 1991 yılında turizm gelirleri büyük ölçüde gerilemiş 1992 yılında ise %50.7 oranında artarak 4 milyar liraya ulaşmıştır⁽⁹⁰⁾.

3.4. Faiz Hadlerinin Serbestleştirilmesi

İstikrar programının ilkelerine uygun para politikasıyla, talebi kontrol altına almak, ekonomideki aşırı likiditeyi masederek fiyat artışlarını önlemek ve piyasa şartlarına göre işleyen sağlıklı bir ekonomik yapı oluşturmak amacıyla sıkı para politikası uygulamaları gerçekleştirilmiş ve 1 temmuz 1980 yılında yürürlüğe giren kararlar bankalara açacakları kredilere uygulayacakları faiz oranlarını vadelerine göre serbestçe belirlemeleri olanağı sağlanmıştır⁽⁹¹⁾. Serbest faiz politikası, gerek kamu ve gerekse özel sektör borçlanmalarında faiz oranlarının fon arz edenler ile fon talep edenler arasında piyasa mekanizmasına göre, yani arz-talep ilişkisine dayanılarak serbestçe belirlenmesidir. Faiz politikasında serbestlik yada güdümlülük ise salt mevduat ve kredilerle ilgili bir fiyat saptama yöntemi değildir. Yöntem farklılığı, banka mevduat ve kredilerinin dışında, Merkez Bankası reeskont kredileri ve avanslarından, kamu sektörünün bono, tahvil, gelir ortaklığı senedi gibi borçlanma araçlarına, özel sektörün ise tahvil, finansman bonosu,

(89) Yıldırım, age, s. 173.

(90) 6.5 yıllık kalkınma planı (1990-1994), 1993 yılı programı, s. 29.

(91) Yıldırım, age, s. 155.

kar-zarar ortaklığı belgesi vb... gibi araçlara kadar borçlanma araçlarını ilgilendiren bir konudur⁽⁹²⁾.

1980 sonrası dönemde, iç tasarrufların yetersizliği, kamu alt yapı yatırımlarında iç fonların masedilen oranının yüksekliği ve genelde kamu harcamalarındaki savurganlık, enflasyonun ve döviz spekülasyonunun denetimi gibi nedenlerle, reel faiz hadleri yüksek düzeylerde oluşmuştur⁽⁹³⁾. Bu durum Türkiye'ye kısa vadeli dış sermayeyi çekmekte büyük rol oynamıştır. Kamu borçlanma kağıtlarında (temelde Hazine bonoları) faiz hadlerinin yüksekliği, faiz-döviz arbitrajı yoluyla kar elde etmek isteyen dış yatırımcıları çektiği gibi, yerleşik ticari bankalar, şirketlerde dışardan kısa vadeli borçlanıp içerde bu kağıtlara yatırım yapma yoluna gittiler. Her iki durumdada ülkeye sermaye girişi olmaktadır. Dolayısıyla dışarıdan sermaye girdikçe TL'nin dış değeri reel olarak yükseliyor; yani enflasyondan daha düşük devalüasyon meydana gelmektedir⁽⁹⁴⁾.

Ancak reel faiz hadlerinin yüksek düzeyde tutulması, cari işlemler dengesi açısından büyük önem taşır. İthalatın miktar kısıtlamalarıyla sınırlanmadığı, serbest (libere) ithalat rejiminde, cari işlemler dengesini sağlamanın iki yolu vardır. Bunlardan biri devalüasyon, diğeri faiz hadlerinin yüksek tutularak iç harcamalarının kısılmasıdır. Türkiye'de görülen, yüksek faiz hadlerinin tasarruf oranını artırmayıp, varlık kalemleri tercihlerini değiştirdiği ve reel mallardan parasal kalemlere döndürdüğü, buna karşılık yatırımları etkili biçimde kısıtıdır.

Ne varki, faiz hadleri, günlük düzenlenen sürekli devalüasyon rejiminde sadece bu amaçla ayarlanmaz; gözönünde tutulması gereken diğeri iki etken, sermaye hareketlerinin görece serbestliğinden ve ithalat serbestliğinden kaynaklanır. Türk lirasının sürekli değer kaybetmesi ve dış dünyadaki faiz hadleri, iç faiz hadlerinin saptanmasında mutlaka

(92) Tuncay Artun, "Türkiye'de Enflasyonla Mücadele", Tekin yayınevi, 1. basım, Nisan 1989, İstanbul, s. 85.

(93) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme" s. 420.

(94) Kazgan, "Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri", s. 212.

gözönünde tutulmalıdır. Eğer ülke içinde faiz hadleri yıllık olarak TL'nin dolar karşısında değer kaybı ve dolar varlıkları üzerindeki faiz haddini telafi etmez, bunun çok altında kalırsa, dolara doğru sermaye kaçıışı başlar. Aynı olgu, diğer konvertibil paralar içinde geçerlidir. Sermaye kaçıışı dış ve iç dengeleri daha da bozacağı için, faiz hadleri içerde bunu telafi edecek düzeyde saptanmalıdır. Faiz hadlerinin oluşumu serbest piyasaya bırakılırsa, bu kaçışın yaratacağı etki faiz hadlerinde yükselmeye neden olur ve telafi edilmedikçe de sermaye kaçıışı devam eder.

İkincisi, spekülâtif ithalatı sınırlama gereğiyle ilgilidir. TL'nin sürekli değer kaybını telafi etmeyecek kadar düşük faiz haddi, spekülâtif ithalatı kamçılıyarak; büyük haksız kazançlarla birlikte ithalat baskısını arttırıcı etki yaratır. Tüm bu üç temel nedenle, serbest dış ticaret-serbest sermaye hareketlerine dayanan dışa açık bir rejim faiz hadlerini iç yatırım gereklerine göre ayarlamamalıdır. Yatırım oranı ve büyüme hızını yükseltmek amacı öncelik alındığında ve cari işlemler bilançosu dengesi, sermaye hareketleriyle spekülâtif ithalata ilişkin konular gözardı edildiğinde, dış denge bozulur ve paranın kaybı daha da artar⁽⁹⁵⁾.

Özellikle 1985'den sonra Türk finans sektöründe yaşanan hızlı gelişmeler ve yeni yeni finansal araçların piyasalara arz edilmesi ve halka oldukça yüksek getiri sağlaması, borç yönetimi politikasının ülkemize yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Bu durum, yurt içi faiz oranlarının daha da yükselmesine neden olarak, özel sektör üzerinde dışlama etkisine (crowding out) neden olmuştur. Yani, yükselen faiz oranları karşısında bazı özel sektör kuruluşları para ve finans piyasalarından dışlanmıştır.

1993 yılının ikinci yarısından itibaren dışlama etkisine tepki gösteren özel sektör karşısında faiz oranlarını düşürme denemelerine girişilmiş, ancak döviz kurları düşük olmadığı için bu denemeler, 1993 yılının ikinci yarısından itibaren kısa vadeli dış kaynaklı fonlar cazip olmaktan çıkarmaya başlamıştır. Yurt içi faiz oranlarını düşürme çabaları 1994 krizinin en önemli nedenlerinden birisidir⁽⁹⁶⁾.

(95) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme" s. 424-426.

(96) Parasız, "Kriz Ekonomisi" s. 152-153.

3.5. Yabancı Sermaye Yatırımları

Türkiyede'ki yabancı sermaye yatırımlarının, benzer diğer ülkelerle karşılaştırıldığında oldukça düşük bir seviyede olduğu görülür. Özellikle 1980'den önceki yıllarda Türkiye'ye gelen yabancı sermaye miktarı çok azdı. 1980 yılından sonra görülen yabancı sermaye girişlerinin artışında temel faktör 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik istikrar tedbirleri ile Türkiye'nin dışa açık bir politika izlemeye başlaması, ülkede siyasi ve ekonomik istikrarın yeniden sağlanması ve yabancı sermayeye uygulanan politikaların güven vermesidir⁽⁹⁷⁾.

Türkiye ekonomisi için gerekli yatırımların sağlanabilmesi o yatırımların finansmanı ile mümkündür. Gelişmekte olan ülkelerde bu finansmanın temininde yurtiçi tasarruflar yetersiz kalmakta ve dış borçların yanısıra yabancı sermaye de bir çözüm yolu olmaktadır. Bu çerçevede yabancı sermaye sadece finansman yönüyle kalmamakta, ülkeye getirdiği teknoloji, araştırma-geliştirme, üretim, yönetim teknikleri ve sunduğu istihdam imkanlarıyla birlikte gelişmede sosyo ekonomik bir boyutta kazanmaktadır. Bunun yanısıra döviz darboğazının aşılması ve gerek ihracata yönelik yatırımlar, gerekse ithalata konu olan malların üretimiyle ilgili yatırımlar yoluyla ödemeler dengesinede katkı sağlamaktadır⁽⁹⁸⁾.

Ancak cari işlemlerde bir açık sözkonusu olduğunda bu kısa vadede yabancı sermaye tarafından finanse edilmektedir. Fakat; kimi durumlarda, açığın kurlar üzerinde baskı oluşturduğu ve açık finansmanın artık mümkün olamayacağı durumlarda özellikle kısa vadeli yabancı sermaye hızla yatırımlarını geri çekmekte, kurlar üzerinde baskı oluşturmakta ve ülkenin uluslararası rezervlerini hızla eritmektedir⁽⁹⁹⁾.

(97) Karluk, "Türkiye Ekonomisi" s. 330.

(98) Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadi Rapor 1990. s. 306.

(99) Faruk Selçuk, "Dış Denge de Bozulma Sinyali", Yeni yüzyıl, 13 Şubat 1995, s. 10.

Türkiye’de 1980 sonrası uygulanan liberal ekonomi politikaları yabancı sermaye girişlerine olumlu katkıda bulunmuştur. Ülkemizde yabancı sermaye girişini arttırmak amacıyla mevzuat uygulamaları yönünden yapılan düzenlemeler ve alınan tedbirler sonucunda 1980 yılında 28.4 milyar TL olan yabancı sermaye miktarı 1990 yılı sonunda 7.9 trilyon TL’ye yükselmiştir⁽¹⁰⁰⁾. Yabancı sermaye ülkemizin döviz ihtiyacınada kısmen yardım eder. Her ne kadar dışarıya faiz, kar, know-how ve patent ödemeleri, transfer fiyatlaması şeklinde kaynak aktarımı yapsada, net olarak ekonomide ciddi bir bilgi düzeyi sağlanmış, gelişmiş teknoloji anlayışını da beraberinde getirmiş ve ülkeye döviz olarak birşeyler bırakarak, döviz tasarrufu sağlamıştır. Bu nedenle yabancı sermaye girişini hızlandırmak gerekir⁽¹⁰¹⁾.

5 Nisan kararlarıyla reel işçi ücretlerinin düşürülmesi, yüksek oranlı devalüasyon yabancı sermaye için Türk ekonomisinin bir üretim faktörü olarak emeği çok ucuz hale getirmiştir. Ancak istikrar önlemlerinde yabancı sermayeyi ülkemize çekmede diğer özendirici önlemlere yer verilmemiştir⁽¹⁰²⁾.

3.6. Dış Borçlar

Gelişmekte olan ülkelerde dış borcun ve bunu idare etmenin zorluklarının en önemli nedeni, ödemeler dengesinin cari işlemler açığının idare edilebilir büyüklükten çıkması olduğu genel olarak kabul edilen görüştür. Bu görüş, sorunun ödemeler dengesinden kaynaklandığını ve döviz sorunu olarak karşımıza çıktığını savunmaktadır. Dolayısıyla sorunun çözümü ödemeler dengesini destekleyici iç ekonomi polotikaları ve giderek gerçekçi kur politikasının uygulanmasıdır. Örneğin, ihracat, ithalat, görünmeyen kalemler gibi dış faktörleri etkileyici politikalar dış borcun artışını önleyebileceği gibi idaresini de kolaylaştıracaktır.

(100) Çelebi, age, s. 240.

(101) Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadi Rapor 1990. s. 316.

(102) Parasız, “Kriz Ekonomisi” s. 197.

Tablo 11: Dış Borç Göstergeleri (Milyar \$)

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Cari İşlemler Dengesi	-1936	-952	-1923	-1439	-1013	-1465	-806	1596	961	-2625	272	-943	-6380
Toplam Borç	15519	17619	18385	20659	25476	32101	40228	40722	41751	49035	50489	55592	67376
- Orta ve uzun vadeli borçlar	13408	15855	16104	17479	20717	25752	32605	34305	36006	39535	41372	42932	48823
- Kısa vadeli borçlar	2111	1764	2281	3180	4759	6349	7623	6417	5745	9500	9117	12660	18533
Ana para	1411	1732	2321	2144	2463	2551	3130	4359	4263	3986	4095	4871	4412
Faiz	1443	1565	1511	1586	1753	2134	2387	2799	2907	3264	3400	3217	3461
İhracat (fob)	4703	5890	5905	7389	8255	7583	10322	11929	11780	10026	13593	14715	15200
YÜZDE													
	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993
Kısa Vadeli Borç/Orta ve Uzun Vadeli Borç	16	11	14	18	23	25	23	19	16	24	22	30	38
Kısa Vadeli Borçlar/Toplam Dış Borçlar	14	10	12	15	19	20	19	16	14	19	18	23	28
Toplam Dış Borçlar/İhracat	330	299	311	280	309	423	390	341	354	376	371	377	443
Faiz/İhracat	31	27	26	21	21	28	23	23	25	25	25	21	22

Kaynak: HDTM s. 107'den derlenmiştir.

Öte yandan dar kapsamlı olarak nitelendirilen bu görüşe karşı toplam iç talebin kontrolüne ve giderek ülkedeki yatırım-tasarruf eşitliğine yada eşitsizliğine dayanarak ödemeler dengesine olan etkileri ön plana çıkaran görüşler Latin Amerika borç krizinden sonra önem kazanmaya başladı⁽¹⁰³⁾. Yurtiçi tasarrufların yetersizliği sebebiyle tasarruf-yatırım denkleğinin kurulamaması, ekonomide çeşitli sıkıntılara sebep olmaktadır. Bu sıkıntıların giderilmesi, çeşitli kaynaklardan sağlanacak finansman desteği ile mümkündür. Türkiye’de, cari işlemler açığını kapatmak ve vadesi gelen borçlarını ödeyebilmek için dış borç almaktadır⁽¹⁰⁴⁾.

Türkiye 1973-1978 döneminde borçları bir önceki döneme göre neredeyse iki kat artmış, aşırı ölçüde borçlanarak borçlarını yine borç olarak ödemiştir. Türkiye’yi dışarıdan borçlanmaya şu iki neden itmiştir;

Birincisi, tasarruf yetersizliğidir. Yani hedeflediği kalkınma hızını gerçekleştirebilmek için yeterli miktarda tasarruf yaratamamasıdır. İkinci neden, dış ödemeler darboğazı (döviz yetersizliği) olmuştur. Ödemeler dengesi darboğazının devam etmesine sebep ise ithal gereğinin devamlı artışına rağmen, ihracatın yetersiz kalmasıdır. Dışarıdan borçlanma, benimsenen kalkınma hızını gerçekleştirebilmenin esas şartlarından biri olarak görünmüş, bu durum önceki plan dönemlerindedeki değişmemiştir. Nitekim diğer plan dönemlerinde de tasarruf yetersizliği ve döviz darboğazı aşılamamış, aksine büyümüştür. Bu sebeplerden dolayı dış borçlanma kesintisiz artarak devam etmiştir⁽¹⁰⁵⁾.

Dış borçların artmasında rol oynayan bir diğer faktör, TL’nin aşırı değerlendirilmesidir. Aşırı değerlenmiş TL. sayesinde rezerv ve sermaye hareketleri

(103) Gazi Erçel, “Türkiye’nin Dış Borç Birikiminin Kaynakları”, 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Dış Ekonomik İlişkiler, TC. Başbakanlık DPT 1993, s. 31.

(104) Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisat Rapor, 1990, s. 316.

(105) Alp, agm, s. 35.

yoluyla Türkiye'ye önemli ölçüde döviz girmiş ve cari işlemler açığı böylelikle kapatılabilmektedir. Ancak bu aradada dış borçlar stokunda yükselmiştir⁽¹⁰⁶⁾.

Tablo 11'den de görüldüğü gibi 1981 yılında toplam borçlar yaklaşık 16 milyar dolar iken bu durum 1993 yılında yaklaşık 67 milyar dolara yükselmiştir. Bunun ise 18.533 milyar dolarını kısa vadeli borçlar oluşturmaktadır.

1985 yılından itibaren doların sürekli değer kaybetmesi ve dış borçların %42'sinin dolar geri kalanının dolardan başka paralar üzerinden olması dış borçlardaki artışın en önemli nedenidir. Çünkü Batı Alman markı, İsviçre frangı, Japon yeni gibi dolara karşı değer kazanan paralar üzerinden olan borçların dolarla ifadesi buna yol açmaktadır. İkincisi, geçmişte alınan borçların ödenmesi giderek borç servisini büyütmüş, bu dönemde Türkiye yalnız faiz ödemeleri için mal ihracat gelirinin %25'ini ayırmak zorunda kalmıştır. 1984'den itibaren taksit artı faizin mal ve hizmet gelirine oranı artarak 1987'de %42.5'ine varmıştır. Üçüncüsü, resmi krediler 1984'den sonra azalınca, bunların yerine özel kurumlar devreye girmiştir. Bu nedenle Türkiye artan oranda daha kısa vadeli ve daha yüksek faizli kredi kullanmak durumunda kalmış, buda borç seviyesini ağırlaştırdıkça yeni borçlar arama baskısını daha da arttırmıştır⁽¹⁰⁷⁾.

Dolayısıyla mal ve hizmet ihracatında önemli artışlar olmasına karşılık, bu artışlar döviz talebini karşılayamamış ve dış ticaret açığı artmaya devam etmiştir. Ödemeler dengesi açığı dalgalanmalar göstermiş, 1987 yılı hariç, artış eğilimi içinde olmuştur. Bu durum dış ticaret açığını kapatmak içinde dış borçlanma gerektirmiştir⁽¹⁰⁸⁾.

Türkiye'nin dış borçlanma içinde özellikle son yıllarda kısa vadeli borçların payı hızla yükselmiştir. 1989'da yaklaşık %14 olan kısa vadeli borçların tüm borçlar içindeki payı,

(106) Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadi Rapor 1990, s. 324.

(107) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme" s. 369.

(108) Tansu Çiller, Mehmet Kaytez, "Kamu Kesimi Açıkları ve Enflasyon", İstanbul Ticaret Odası Yayın no: 1989-11, s. 8-9.

1993'de %28'e yükselmiştir. Genel olarak kısa vadeli dış borçlar, daha çok dış ticaretin finansmanında kullanılmakta, ticari banka kredileri ile özel sektörün aldığı kredilerden oluşmaktadır. Bu tip kredilerin toplam içindeki oranında meydana gelen artış Türkiye'nin yakın gelecekte önemli bir dış ödeme güçlüğüyle karşılaşabileceğinin bir göstergesidir.

Türkiye'nin son yıllarda artan dış borçlarının ortalama üçte ikisinin, izlenen makro ekonomi politikalarıyla doğrudan ilişkisi yoktur. Ayrıca borç düzeltmeleri, artan borçlar içinde önemli bir pay tutmaktadır. Bu iki faktör Türkiye'nin dış borç sorununun çözümünü kolaylaştırmaktadır. Bu sebeple borç idaresinin dış borçların vadelerini, faiz oranlarını, değişken ve sabit oranlıların bileşimini, faizlerin efektif maliyetlerini, özellikle kısa vadeli borçlanmalarda kur riskini, borçların dünya ekonomisindeki gelişmelere uygun olarak kompozisyonunu uluslararası kuruluşlarla işbirliği içinde belirlemesi, dış borç yönetiminde ve borç yükünün azaltılmasında çok önemlidir.

Dış borçlarda meydana gelen artış, bilançonun cari işlemler hesabındaki açıktan kaynaklandığına göre, bu hesaptaki kalemlerin dengeli bir şekilde gelişmesine de dikkat etmek gerekir. Hesabın açık vermesinde en önemli paya sahip olan ithalat kalemi, hükümet tarafından her zaman kontrol edilebilmektedir. Dış şoklar dışında bu hesaptaki kalemler üzerinde hükümet kontrolünün arttırılması ve açığın büyümesinin önlenmesi, aynı zamanda dış borçların azalmasına ve yeni dış borç alınmamasına yol açacaktır⁽¹⁰⁹⁾.

3.7. İşçi, Turist, Görevli Kimselerin Giriş-Çıkışları ve Taahhüt Hizmetlerinin Boyutları

Türkiye'de işgücü fazlasının bir bölümü yıllardır yabancı ülkelerde çalışmaktadır. Yurt dışında çalışan Türk işçilerinin %80'i AT ülkelerinde çalıştığından, bu ülkeler Türkiye'nin işgücü hareketinde önemli bir yere sahiptir. Topluluk içerisinde istihdam edilen Türk işgücünün %75'i Batı Almanya'da bulunmaktadır⁽¹¹⁰⁾. Önceleri B. Avrupa,

⁽¹⁰⁹⁾ Karluk, "Uluslararası Ekonomi" s. 629.

daha sonra Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkeleri istihdam alanları olmuştur. 1985 sonu itibariyle yurt dışı istihdam miktarı 1.071 bin'dir.

Diğer taraftan, gerek ülke vatandaşlarının yurtdışına turistik çıkışları, gerekse Türkiye'ye yönelik bir turizm talebi, son yıllarda büyük artışlar kaydetmiştir. Türkiye'de ihracatı geliştirme faaliyetleri ile dış ülkelere pazar araştırması, iş görüşmesi vb... gibi sebeplerle giren vatandaş ve kamu görevlilerinin sayısı gittikçe artmaktadır. Bu durum dışa açılma derecesini olumlu yönde etkileyen bir faktör olmaktadır.

Türkiye'nin yurtdışı taahhüt hizmetlerinde de, 1980'den sonra önemli oranda artışlar olmuştur⁽¹¹¹⁾. Son yıllarda petrol fiyatlarındaki gelişmeyle birlikte, 1983'den sonra yavaşlama görülmüşse de, İran-İrak savaşının sona ermesiyle harpten zarar görmüş tesislerin yeniden yapımı ve onarımı, yeni iş imkanları açmıştır⁽¹¹²⁾.

Türkiye için büyük gelecek vadeden nitelikteki ticari bölgelerden bir tanesinde Doğu Avrupa ekonomileri ile Asya'da bağımsızlıklarını ilan eden eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin teşkil ettiği söylenebilir.

Doğal Gaz Anlaşması çerçevesinde yürütülen ticaret ve müteahhitlik hizmetleri, bu anlaşma dışında yürütülen iktisadi ilişkiler, Türkiye'nin Rusya pazarı'nda daha da yerleşebileceğini göstermektedir. Rusya'daki döviz kıtlığı sorunu 1990 yılında Türkiye'nin bu ülkeye yaptığı ihracatın azalmasına neden olmuştur.

Doğu Avrupa ülkeleri ile daha sıkı işbirliği sağlamak için bu ülkelerle aramızda iş konseylerinin kurulması, Türk işadamlarıyla Bulgar, Rus, Azerbeycan, Türkmenistan,

(110) Erol Kutlu, "Uluslararası İşgücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Analizi", T.C. Anadolu Üniversitesi yayınları no: 656, İ.İ.B.F. Yayınları no: 95, Eskişehir, 1992, s. 35.

(111) Ahmet İncekara, "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisi" İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Cilt: 22, sayı: 254, Nisan 1987, s. 23.

(112) Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadi Rapor 1990, s. 326.

Gürcistan ve Ermenistan'da iş gören kimi devlet, kimi yeni kurulmuş özel şirketlerle doğrudan görüşerek işbirliği olanakları aramadaki çabalara girişilmiş olması bu bölgeyi ilerde bir ekonomik birlik açısından önemli kılmaktadır⁽¹¹³⁾. Bu Türkiye ekonomisi için önemli bir aşamadır. Zira burada hizmet veren Türk mühendisi, işçisi, sermaye ve teknolojisi, Türk ekonomisinin temsilcileri olarak, diğer ülkelerle rekabet etmektedir. Bu kalem açısından Türkiye dışı açılmada önemli boyutlara ulaşmıştır⁽¹¹⁴⁾.

4. TÜRKİYE'NİN DIŞA AÇILMA KRİTERLERİ GÖZÖNÜNDE BULUNDURULARAK 1980-1995 DÖNEMİNDE DIŞ AÇIKLAR VE 1994 EKONOMİK BUNALIMI

4.1. 1980-1983 Dönemi

24 Ocak 1980 istikrar programının önceliği daha öncede belirtildiği gibi, Türkiye'nin ihracatını hızla artıracak önlemleri uygulamaya koymas ve düzenli olarak dış borçların ödenebilir duruma gelmesidir. Tarım ürünleri dış ticaret hadlerindeki gerilemeden ötürü, ihracat artışının sınai mamullere ve hizmetlere dayanması gerekiyordu⁽¹¹⁵⁾. Gerçekten 1980 yılından itibaren uygulanan dış ticaret politikasının temel amaçlarından biri hızlı ihracat artışı olmuştur. Bunun geliştirilmesi için önemli gelişmeler sağlanmıştır⁽¹¹⁶⁾.

1980 yılından itibaren, ihracatı teşvik tedbirlerinin etkin bir şekilde uygulanmaya başlamasıyla toplam ihracat gelirlerinde, özellikle sınai ürün ihracatından kaynaklanan önemli artışlar meydana gelmiştir⁽¹¹⁷⁾.

(113) Erol Kutlu, "Dünya Ekonomisi", Anadolu Üniversitesi, Eskişehir, 1995, s. 155.

(114) İncekara, agm, s. 23.

(115) Kazgan, "Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri", s. 189.

(116) Çelebi, age, s. 191.

(117) T.C. Başbakanlık DPT: 1981, "1985 Yılı Programı", Ankara 1985, s. 29.

İhracat 1980-1983 yılları arasında, dünya bunalımı yoğunlaşırken, Tablo 12'den de görüldüğü gibi 2.9 milyar dolardan 5.7 milyar dolara çıkarak iki kat artmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı %60'ı aşabilmiştir⁽¹¹⁸⁾. Ancak ihracat artışı cari işlemler açıklarının küçülmesi demek değildir. Alınan büyük dış krediler nedeniyle bu açıklar söz konusu dönemde GSMH'nin yılda ortalama %3'ü gibi yüksek düzeyde seyretmiştir⁽¹¹⁹⁾.

Tablo 12: Türkiye'nin İhracat ve İthalatı, Dış Ticaret Dengesi ve İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (1980-1983)

Yıllar	İHRACAT		İTHALAT		DIŞ TİCARET DENGESİ		İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI (%)
	Değer (milyon \$)	Değişim (%)	Değer (milyon \$)	Değişim (%)	Değer (milyon \$)	Değişim (%)	
1980	2.901.1	28.7	7.909.4	56.9	-4.999.3	78.0	36.8
1981	4.702.9	61.6	8.933.4	12.9	-4.230.4	-15.4	52.6
1982	5.746.0	22.2	8.842.7	-1.0	-3.096.7	-26.8	65.0
1983	5.727.8	-0.3	9.295.0	4.4	-3.507.2	13.3	62.0

Kaynak: DİE (Ocak-Nisan).

1983 yılına gelindiğinde ise Tablo 13'den de görüldüğü gibi cari işlemlerdeki açıklar 1981-1982 yıllarında azalmasına rağmen 1983 yılında tekrar yükselmeye başlamış, cari işlemler açığı 2 milyar dolar düzeylerinde kalmıştır. İhracat ve işçi gelirlerinde hedeflerin gerisinde kalınmakla beraber özellikle sermaye hareketlerindeki pozitif gelişmeler nedeniyle 1983 yılına gelindiğinde ödemeler açısından bir darboğazla karşılaşılmamıştır⁽¹²⁰⁾.

Kısacası, bu dönemde cari işlemler bilançosu açığı yaklaşık 2 milyar dolar düzeyinde kalarak, mutlak rakam olarak küçülmemiştir. Ortadoğu ülkelerine yönelik

(118) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme" s. 361.

(119) Kazgan, "Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri", s. 189.

(120) T.C. Başbakanlık DPT, 1985 Yılı Programı, s. 5.

ihracatın ve özellikle sınai mamul ihracatının arttırılabilmiş olmasına rağmen açık yüksek düzeyde sürmüştür. İhracat artışının, dünya bunalımının yoğunlaştığı 1980 sonrasında dünya ticaretinin durgunlaştığı sürede gerçekleştirilmiş olması yine de üzerinde önemli durulması gereken bir konudur⁽¹²¹⁾.

Türkiye 1980-1983 döneminde borçlarını aksatmadan, düzenli biçimde ödemiş olsada cari işlemler bilançosu açığı, bu dönemdeki yıllık faiz ödemelerini aşmıştır. Yani, dış borca ilişkin faizler bile tekrar dış borç alınarak ödenmiştir. Cari işlemler bilançosu açığı toplamı bu 4 yılda yaklaşık 8.5 milyon doları bulmuşken, dış borç faiz ödemeleri toplamı sadece 5.6 milyar dolardır (Tablo 13). Türkiye'nin 1979'da 13.8 milyar dolar olan toplam dış borcu 1983 sonunda 16.8 milyar dolara yükselmiştir.

İhracat artışının en önemli sonucu ithalatın arttırılabilmiş dolayısıyla ithalattan kaynaklanan tıkanıkların giderilmiş olmasıdır. Böylece ekonomide ithalat darlığından kaynaklanan fiyat artışı ve üretim duraklaması ortadan kalkmıştır. Ancak burada üzerinde durulması gereken iki nokta vardır: Birincisi 24 Ocak programı yürürlüğe konmadan önce kaçak ihracat-ithalat rakamlarının resmi tahminlere yansımaması yüzünden, 1978-1980 rakamlarının gerçeği altında kalmasıdır; yani fiili ihracat artışı resmi tahminlerden daha düşüktür. İkincisi 1983 yılında su yüzüne çıkan hayali ihracat rakamlarını suni olarak şişirmesidir⁽¹²²⁾.

(121) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme" s. 361.

(122) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme" s. 363.

Tablo 13: Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu (1980-1983) (Milyon ABD \$)

	1980	1981	1982	1983
A. CARİ İŞLEMLER DENGESİ				
İHRACAT (FOB)	2910	4703	5890	5905
İhracat	2910	4703	5746	5728
Transit ticaret	0	0	144	177
İTHALAT (FOB)	-7513	-8567	-8518	-8895
İthalat (cif)	-7909	-8933	-8843	-9235
Altın ithalatı	0	0	0	0
Transit ticaret	0	0	-112	-134
Navlun ve sigorta	396	366	-437	474
DIŞ TİCARET DENGESİ	-4603	-3864	-2628	-2990
Diğer mal ve hizmet gelirleri	762	1316	2038	2041
Turizm	326	380	373	420
Faiz Gelirleri	0	0	110	81
Diğer	436	936	1555	1540
Diğer mal ve hizmet giderleri	-1783	-1946	-2639	-2734
Turizm	-104	-103	-146	-128
Faiz Giderleri	-1138	-1443	-1565	-1511
Diğer	-496	-400	-925	-1095
TOPLAM MAL VE HİZMETLER	-5579	-4494	-3229	-3683
Karşılıksız transfer girişleri (özel)	2166	2559	2189	1569
Göçmen transferleri	0	0	0	0
İşçi gelirleri	2071	2490	2140	1513
Diğer	95	69	49	56
Karşılıksız transfer çıkışları (özel)	-13	0	0	-20
Karşılıksız transferler (resmi)	18	-1	88	211
İşçi gelirleri	0	0	47	41
Diğer	18	-1	41	170
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	-3408	-1936	-952	-1923
B. SERMAYE HAREKETLERİ (Rezerv hariç)	672	899	280	883
Doğrudan yatırımlar (net)	18	95	55	46
Portföy yatırımları	0	0	0	0
Diğer uzun vadeli sermaye hareketleri	656	683	127	39
Kullanımlar	2284	1972	1730	1817
Ödemeler	-1684	-1289	-1603	-2136
Dresdner (net)	0	0	0	358
Kısa vadeli sermaye hareketleri	-2	121	98	798
Varlıklar (net)	85	360	-181	177
Verilen krediler	0	0	0	-105
Bankalar rez. ve diğer varlıklar	85	360	-181	282
Yükümlülükler (net)	-87	-239	279	621
Sağlanan krediler	-109	-347	-177	399
Mevduatlar	22	109	456	222
C. NET HATA VE NOKSAN	1434	649	-75	409
D. ÖDEMELER DENGESİ FİNANSMANI	1373	315	902	622
E. KARŞILIK KALEMLERİ	19	68	13	161
GENEL DENGE	90	-5	168	152
F. REZERV HAREKETLERİ	-90	5	-168	-152
IMF	423	268	133	77
Resmi Rezervler	-513	-263	-301	-229

Kaynak: MB, Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Haziran 1991.

4.2. 1984-1989 Dönemi

24 Ocak programının ikinci aşaması 1984 başından itibaren yürürlüğe girmiştir. Bu dönemden itibaren mal, hizmet ile sermaye, para ve döviz piyasalarında serbestleşme süreci hızlandı. İthalattaki serbestleşme, miktar kısıtlamalarının yerini gümrük vergisi artırımları yoluyla fiyat korumasına bırakılmasıyla başladı, gümrük vergileri yarıya indirildi⁽¹²³⁾.

Dış ticaret dengesinin zaman içinde (özellikle 1988 yılından sonra) hızla aleyhte değişim göstermesi, cari işlemler hesabını olumsuz yönde etkilemiş ve dış açığın büyümesinde etkili olmuştur. Özellikle turizm sektörünün teşvik edilmesi Türkiye'ye gelen turist sayısının artmasına yol açmış ve ilk defa 1985 yılında turizmden 1 milyar doların üzerinde gelir elde edilmiştir (Tablo 15). Bunda 1980'li yıllarda turizm sektörüne yapılan yatırımların ve kapasite genişletmelerinin etkili rolü olmuştur. Turizm, özellikle 1985 yılından sonra cari işlemler dengesine önemli katkıda bulunmuştur⁽¹²⁴⁾.

Dış ticaret rejiminde ithalatta liberalleşme sürdürülürken ve gümrük vergi oranları düşürülürken, 1986 yılının ikinci yarısından itibaren ihracatın teşviki arttırılmış ve TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri yurt içi ve yurt dışı fiyat artışları dikkate alınarak sürekli ayarlanmıştır. 1987'de ihracat Tablo 14'den de görüldüğü gibi %36.7 oranında büyüme gerçekleştirirken, ithalat ise %27.5 oranında artabilmiştir. Artan görünmeyen işlemler fazlasının ticaret açığının büyük kısmını karşılaması ile yıl sonunda 1 milyar doların altında cari işlemler açığı gerçekleştirilmiştir⁽¹²⁵⁾. İhracat artışı ve cari işlemler bilançosu açığının küçülmesi, gerçekte düzenli borç ödeyebilmenin bir diğer yönüdür. Bu dönemde ihracat yılda ortalama olarak %17.5 oranında artarken cari işlemler bilançosu açığı %12.2 oranında küçülmüştür.

(123) Kazgan, "Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri", s. 192.

(124) Karluk, "Türkiye Ekonomisi" s. 247-248.

(125) Çelebi, age, s. 183.

Tablo 14: Dış Ticaret ve Büyüme (1980-1989) (Milyon ABD \$ ve % Artış)

Yıllar	GSMH Büyüme Hızı	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Cari İşlemler Dengesi	İhracat Artış Hızı	İthalat Artış Hızı
1984	7.8	7.134	10.757	-3.623	-1.439	24.5	16.5
1985	4.5	7.959	11.344	-3.385	-1.013	11.6	5.5
1986	7.5	7.457	11.105	-3.648	-1.465	-6.3	-2.1
1987	9.3	10.190	14.158	-3.968	-806	36.7	27.5
1988	1.5	11.662	14.335	-2.673	1.596	14.4	1.3
1989	0.9	11.625	15.792	-4.167	961	-0.3	10.2

Kaynak: Emin Öztürk, "Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları", İktisat, İşletme ve Finans, s. 49'dan alınmıştır.

Ancak ihracatı artırma ve cari işlemler bilançosu açığının küçültmede gösterilen bu başarı ekonomiye büyük maliyetler yüklemiştir. Bunların başında TL'nin reel efektif kurundaki büyük düşüş gelir. 1983'te ortalama 80.1 olan endeks, 1987'de ortalama 64.4'e, yıl sonunda ise 62.2'ye düşmüştür. TL'nin reel satın alma gücünü bu ölçüde düşürmek, reel gelir kaybını göze almayı gerektirmiştir. Ayrıca bunun gerektirdiği nominal kur ayarlaması büyük boyuta ulaşmıştır. Ayrıca ihracat teşvikleri massettiği iç fonlar açısından önemli bir ögedir. Dönem boyunca ihracatta vergi iadeleri önce %20.8'e çıkmış, sonra %12.7'e düşürülmüş, 1986'da ihracatın duraklamasıyla tekrar yükseltilmiştir. İhracat artarken bu oranın TL olarak massettiği kaynağın büyüklüğünün önemli tutarlara vardığı bir gerçektir. Bunun faiz hadlerini yükseltme, gelir bölüşümünü yüksek gelirli ihracatçı kesimi lehine değiştirme gibi çok yönlü etkisi olmuştur.

Bu yüksek maliyete rağmen, ihracat artışı ve cari işlemler bilançosu açığında sağlanan küçülmenin önemide dikkate değer. Çünkü ihracat artışının etkisiyle ekonomide atıl kapasiteler üretime sokulabildiği gibi, olarak verdiği girdi ithalatı artışı da aynı yönde etki yaratmıştır⁽¹²⁶⁾.

(126) Kazgan, "Ekonomide Dışa Açık Büyüme" s. 369-370.

Cari işlemlerdeki düzelme ya da bozulmalara neden olan pek çok değişken vardır. Siyasi istikrar, ilişkide bulunduğumuz ülkelerin gelirlerindeki değişme, dünya faiz hadleri, ihracat teşvikleri, ithalat kısıtlamaları vb... Ancak küçük açık ekonomiler için bütün bu değişkenlerden daha fazla açıklayıcı güce sahip olan asıl değişken “reel döviz kurlarıdır”.

Türkiye’deki reel döviz kurlarında meydana gelen beklenmedik şok cari işlemler üzerinde gecikmelide olsa etki yaratmıştır. Bu gecikme 1987 öncesinde 5-6 ay iken son yıllarda 2 aya kadar inmiş durumdadır. Örneğin reel kurlarda ani bir düşme olduğunda yani TL. reel olarak değer kaybettiğinde, 2 ay sonra cari işlemlerde bir düzelme görülsede ancak bu geçişi düzelme 3-4 ay sonra sona ermektedir⁽¹²⁷⁾.

1984-1989 döneminin 1987’e kadar geçen yıllarda ekonominin özellikle serbestleşme çerçevesinde başarılı olduğu söylenebilir. Cari işlemler açığının GSMH’ya oranı 1981-1983 yılları arasında %3’den %2.2’ye indi. Cari işlemler 1984-1987 yılları arasında dış borç faizleri dışında pozitif bakiye verdi yani Türkiye dış borç faizlerinin bir kısmını cebinden öder hale gelebildi. Bu olumlu göstergelere rağmen, ekonomide hem yapısal temel nitelikli, hem fiziksel nitelikli dengesizlikler giderek büyümekteydi ve bu sürecin sonunu hazırlamaktaydı⁽¹²⁸⁾.

1988 yılının ikinci yarısında başlayan ekonomik durgunluk ithalat artış hızını yavaşlatırken ihracat artışını sürdürmüştür. 1989 yılında ise ilk yarıda yaşanan durgunluk ikinci yarıda uygulanan özellikle iç talebi artırıcı politikalar ve gümrük vergilerinin düşürülmesi ile ekonomik canlılığa dönüşmüştür. Bu gelişmeler sonucu, ithalat artarken, ihracat bir önceki yıl seviyesinde gerçekleşmiş, hizmetler ve işçi gelirlerinin artması sonucu cari işlemler hesabı fazla vermiştir. Cari işlemler hesabı fazlasına ilave olarak

(127) Selçuk, agm, s. 10.

(128) Kazgan, “Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye’nin Yeri”, s. 195-196.

uygulanan sıkı para politikasında etkisiyle, TL'nin 1988 yılı Ekim ayında başlayan reel değer kazanması 1989 yılında da sürmüştür⁽¹²⁹⁾.

Ekonomik yapının dış gelişmelere duyarlılığı özellikle, döviz gelirleriyle yıl içinde ödenecek dış borçlar bağlantısında, sermaye hareketlerine neden olmaktadır. Daha geniş bir ifadeyle, dış gelirler-dış ödemeler arasındaki uyum yada uyumsuzluk, sermaye hareketlerini etkilemektedir. Etkileşim, dış gelirlerin ödemelerinden az olduğu durumlarda, yabancı para talebini arttırmakta ve ekonomi sürekli bir biçimde bu baskıda bulunmaktadır. Bu süreç, sermaye sahiplerinin olanak ölçüsünde TL'den kaçışını, birikimlerini yabancı para olarak tutmalarını da birlikte getirmektedir. Yerli paradan bu tür bir kaçış, sonuçta ülkeden sermaye giriş ve çıkışlarının büyük ölçüde serbestleşmesi ile birlikte, sermaye kaçışını önlemek ve sermaye girişini sağlamak için yüksek oranlı faiz politikası uygulamıştır. Bunun sonucunda artan döviz rezervleri TL'nin değerlenmesini sağlamış ancak bunun dış ticaret açığı üzerinde olumsuz etkisi olmuştur. Ayrıca yüksek faiz oranları ve düşük oranlı devalüasyonlar spekülâtif amaçla gelen yabancı sermayeye yüksek karlar sağlamıştır⁽¹³⁰⁾.

1989 yılının ödemeler dengesi tablosunda önemli bir farklılık vardır. Daha önceki yıllarda (örneğin 1985 yılında) 269 milyon doları geçmeyen altın ithalatı, Tablo 15'den de görüldüğü gibi, 1989 yılında Merkez Bankasında altın piyasasının kurulmasıyla 1 milyar 58 milyon dolara ulaşmıştır. Altın ithalatı dikkati alınmadan, cari işlemler dengesinin, 1988 yılında 1 milyar 628 milyon dolar, 1989'da ise 2 milyar 24 milyon dolar fazla verdiği, altın ithalatı dikkate alınırca sözkonusu yıllardaki fazlalığın sırasıyla 1 milyar 596 milyon dolar ve 966 milyon dolar olduğu görülür (Tablo 15).

Dış ticaret, altın ithalatı dahil (1989 yılında) 4 milyar 219 milyon dolar açık verdiği halde cari işlemlerin fazla çıkması turist ve işçi gelirlerindeki artış yanında, özellikle 3 milyar 857 milyon dolar olarak belirlenen diğer kalemlerden kaynaklanmıştır.

(129) Çelebi, age, s. 183.

(130) Yentürk, Kepenk, age, s. 268-269.

Tablo 15: Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu (1984-1989) (Milyon ABD \$)

	1984	1985	1986	1987	1988	1989
A. CARİ İŞLEMLER DENGESİ						
İHRACAT (FOB)	7389	8255	7583	10322	11929	11780
İhracat	7134	7959	7457	10190	11662	11628
Transit ticaret	255	296	126	132	267	155
İTHALAT (FOB)	-10331	-11230	-10664	-13551	-13706	-15999
İthalat (cif)	-10757	-11344	-11105	-14158	-14335	-15793
Altın ithalatı	0	-269	-94	-121	-32	-1058
Transit ticaret	-193	-227	-105	-88	-161	-76
Navlun ve sigorta	619	610	640	816	822	927
DIŞ TİCARET DENGESİ	-2942	-2975	-3081	-3229	-1777	-4219
Diğer mal ve hizmet gelirleri	2366	3162	3338	4195	6026	7098
Turizm	548	1094	950	1476	2355	2557
Faiz Gelirleri	146	298	341	382	374	684
Diğer	1672	1770	2047	2337	3297	3857
Diğer mal ve hizmet giderleri	-2945	-3184	-3646	-4162	-4812	-5476
Turizm	-277	-324	-313	-448	-358	-565
Faiz Giderleri	-1586	-1753	-2134	-2387	-2799	-2907
Diğer	-1082	-1107	-1199	-1327	-1655	-2004
TOPLAM MAL VE HİZMETLER	-3521	-2997	-33891	-3196	-563	-2597
Karşılıksız transfer girişleri (özel)	1901	1782	1718	2088	1846	3171
Göçmen transferleri	0	0	0	0	0	23
İşçi gelirleri	1807	1714	1634	2021	1776	3040
Diğer	94	68	84	67	70	108
Karşılıksız transfer çıkışları (özel)	-16	-20	-15	-22	-19	-36
Karşılıksız transferler (resmi)	197	222	221	324	332	423
İşçi gelirleri	74	60	62	81	89	98
Diğer	123	162	159	243	243	325
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	-1439	-1013	-1465	-806	1596	961
B. SERMAYE HAREKETLERİ (Rezerv hariç)	73	1065	2124	1891	-958	780
Doğrudan yatırımlar	113	99	125	106	354	663
Portföy yatırımları	0	0	146	282	1178	1586
Diğer uzun vadeli sermaye hareketleri	612	-513	1041	1453	-209	-885
Kullanımlar	1951	1509	2552	3385	3124	2620
Ödemeler	-1907	-2208	-2173	-2687	-3927	-4023
Dresdner (net)	568	186	662	755	594	518
Kısa vadeli sermaye hareketleri	-652	1479	812	50	-2281	-584
Varlıklar (net)	-1625	127	-313	-945	-1428	371
Verilen krediler	-573	-296	-253	+842	-607	390
Bankalar rez. ve diğer varlıklar	-1052	423	-60	-103	-821	-19
Yükümlülükler (net)	973	1352	1125	995	-853	-955
Sağlanan krediler	1095	1002	984	687	-943	-1227
Mevduatlar	-122	350	141	308	90	272
C. NET HATA VE NOKSAN	469	-837	-118	-506	515	971
D. ÖDEMELER DENGESİ FİNANSMANI	1002	676	0	0	0	0
E. KARŞILIK KALEMLERİ	-171	233	249	390	-263	50
GENEL DENGE	-66	124	790	969	890	2762
F. REZERV HAREKETLERİ	66	-124	-790	-969	-890	-2762
IMF	-138	-104	-245	-320	-469	-252
Resmi Rezervler	204	-20	-545	-649	-421	-2510

Kaynak: MB, Türkiye'nin Ödemeler Dengesi İstatistikleri, Haziran 1991.

Cari işlemlerin fazla vermesinde, 1989 yılında uygulanan döviz kuru politikasında rolü olmuştur. Türkiye, bir taraftan döviz kurunu enflasyon oranının gerisinde ayanlamış, diğer taraftan mevduatlara yüksek faiz uygulamıştır. Bu arada döviz ithal ve ihracını ve bankalar kanalıyla dış borçlanmayı kolaylaştırmıştır. Türkiye'deki faiz oranları ile diğer ülkelerdeki faiz oranları arasında büyük bir fark oluşmuş, yurt içine ve dışına döviz akışı kolaylaştırılmıştır. Bu yüzden, Türkiye'ye önemli ölçüde döviz girmiştir. Bu dövizlerin büyük bir bölümü TL'ye çevrilerek vadeli mevduat hesabına yatırılmıştır. Ayrıca döviz tevdiat hesabından çekilen ve TL'ye çevrilen önemli miktardaki dövizlerde vadeli mevduata yatırılmıştır. Bu işlemler bir nakit hareketi olduğundan dış ödemeler dengesi açısından sermaye hareketleri ve karşılığında döviz rezerv hareketlerine girmesi gerekirken bu yapılmamış, cari işlemlerde diğer görünmeyen gelirler kısmına dahil edilmiştir. Bu durum ise cari işlemlerin fazla vermesine neden olmuştur⁽¹³¹⁾.

Sonuçta Türkiye dış ödemeler darboğazını 1989 yılında aşmıştır. İhracat ve ithalatın büyüme temposu ekonominin gelişmesi ile uyum içine girmiş, dış ticaret ve cari işlem dengeleri hedeflenen büyüklüklere ulaşmış ve ekonomi gerekli rezerv birikimine sahip olmuştur. 1989 ortalarından itibaren vergi iadesi gibi doğrudan destekli ihracat teşvikine yönelik kaynaklar, ihracata dönük sanayi üretiminin teşvikine yöneltmiştir.

Dolayısıyla 1989 yılında ihracat 11 milyar 625 milyon dolar olarak gerçekleşmiş, ithalat ise %10 artışla 15 milyar 792 dolar olmuştur. Dış ticaret açığı 1988 yılında 2.673, 1989'da 4.167 milyon dolar olmuş, dış ticaret hacmi, artış hızı düşmesine rağmen büyümeye devam etmiştir (Tablo 14).

Ancak 1989 yılı gerçekleşmeleride program hedeflerinden çok büyük sapmalar göstermiş, ekonomide dış ticaret dengesizliğinden kaynaklanan bir güçlük hissedilmiştir. Bu bozulma 1990 yılında da artarak devam etmiştir⁽¹³²⁾.

(131) İktisadi Rapor, 1990, s. 303.

(132) İstanbul Ticaret Odası, Ekonomik Rapor, Yayın no: 1991-26, s. 149.

4.3. 1990-1995 Dönemi ve 1994 Ekonomik Bunalımı

Ülkemizde 1980'li yıllarda başlatılan ihracatta büyük bir sıçrama sağlamasına yönelik politikalarla, ihracatımız 4 milyar dolar civarından, 1990 yılının başında yaklaşık 14 milyar dolar düzeyine ulaşmıştır. İhracatta sağlanan bu artış, büyük ölçüde endüstri malları ihracatı sonucu gerçekleştirilmiştir.

Öte yandan 1988 ve 1989 yıllarında Türk ekonomisinde önemli bir durgunluk yaşanmıştı. Ekonomideki durgunluğun giderilmesi ve ülkemizde yeni üretim kapasitelerinin yaratılması için 1989 yılının ortasından itibaren döviz kuru düşük tutulmaya başlamıştır⁽¹³³⁾. Türkiye'de 1989 yılında başlayan döviz kuru artışını düşük tutarak enflasyonu düşürme politikası, Ağustos 1989'da sermaye hareketlerinin serbestleşmesi ile ivme kazandı. 1989 ve 1990 yıllarında reel olarak değerlendirilen TL, banka ve firmaların dış borçlanma eğilimlerini arttırdı. 1990 yılında artan ödemeler dengesi açıkları düşük döviz kuru politikasının devam ettirilmesini zorlaştırdı⁽¹³⁴⁾.

1990 yılında ihracat ve ithalatta kaydedilen artışlarla dış açılma devam etmiş ve dış ticaret hacmi bir önceki yıla göre %28.6 oranında artarak 35.262 milyon dolara yükselmiştir⁽¹³⁵⁾. 1990 yılında ihracattaki artış nominal %11.5 olmasına karşılık, ekonomideki talep ve üretim artışına paralel olarak ithalat hacminde özellikle de yatırım ve ara mallarında 1989 yılına göre nominal ithalattaki artış %41.2'ye ulaşmıştır. Bu gelişmelerin sonucu, dış ticaret açığı 1989 yılına göre 2 katına çıkarak Tablo 16'dan da görüldüğü gibi 9.5 milyar dolara ulaşmıştır. 1989 yılında fazla veren cari işlemler, 1990 yılında bu gelişmelere paralel olarak 2.6 milyar dolar açık vermiştir. Aynı yıl faiz oranlarındaki artış ve TL'nin reel olarak değer kazanması sonucu toplam 3 milyar dolar

(133) M. İlker Parasız, "5 Nisan 1994 İstikrar Kararları Nedenleri ve Olası Etkileri", BUSİAD yayınları no:13, s. 14.

(134) Çapaoğlu, age. s. 18.

(135) Türkiye Ticaret Sanayi Deniz Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği, İktisadi Rapor 1991, s. 83.

kısa vadeli sermaye girişi olmuştur. Sermaye hareketlerindeki bu gelişme nedeniyle, rezervler artış göstermeye devam etmiştir. 1990 yılı sonunda aşırı değerlendirilmiş TL politikası sonucu, uluslararası rezervler 11.4 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

1990 ve 1991 yıllarında gelişmiş ülkelerde gözlenen ekonomik durgunluk, körfez krizi ve Doğu Avrupa'daki yeniden yapılanmalar uluslararası ticareti olumsuz yönde etkilemiştir. Körfez krizi nedeniyle 1991 yılında turizm gelirleri büyük ölçüde gerilemiştir⁽¹³⁶⁾. 1992 yılında 943 milyon dolar tutarındaki cari işlemler açığı, 1993 yılında özellikle dış ticaret açığının artması sonucu yaklaşık 6.4 milyar dolara çıkmıştır. Açığın finansmanında portföy yatırımları, kısa ve uzun vadeli sermaye hareketleri önem kazanmıştır⁽¹³⁷⁾.

Özellikle 1993 yılında ithalatın çok hızlı büyüdüğü Tablo 16'da görülmektedir. İlk göze çarpan hususlardan bir tanesi durakladığı ve hatta gerilediği kamuoyunda sıkça ifade edilen ihracatın 1993 yılının ilk beş ayı itibariyle %7.1, ilk altı ayı itibariyle %4.3 oranında büyümüş olmasıdır⁽¹³⁸⁾. Ancak 1993 yılı sonunda, ithalatın %28.7 artarak 29.7 milyar dolar, ihracatın ise %4.3 artarak 15.8 milyar dolar olması sonucu dış ticaret açığı 14 milyar doları aşmıştır. Dış ticaret açığındaki bu olumsuz gelişme, temel olarak ekonominin hızlı büyümesine bağlanabilir. İç pazarın canlı olması tüketim ve hammadde malları ithalatını arttırmış, yatırım talebide yatırım malları ithalatının artmasına neden olmuştur. Ayrıca, önemli bir ihracat pazarı olan OECD ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluk, ihracatı zorlaştıran, ithalatı ise kolaylaştıran bir etki yaratmıştır⁽¹³⁹⁾. Bu faktörlerin yanısıra düşük kur ayarlamaları nedeniyle de ithalat 1993 yılında hızla yükselirken, ihracat bunun yarısına ancak ulaşmış ve dış ticaret açığı Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştır⁽¹⁴⁰⁾.

(136) 6. 5 yıllık Kalkınma Planı (1990-1994), 1993 yılı programı, s. 28-29.

(137) Parasız, "Kriz Ekonomisi", s. 168.

(138) Emin Öztürk, "Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları", İktisat, İşletme ve Finans, Yıl: 9, Sayı: 91, Ekim 93, s. 46.

(139) Parasız, "Kriz Ekonomisi", s. 168.

(140) Hatiboğlu, Aysan, a.g.e., s. 51.

Tablo 16: Türkiye'nin Ödemeler Bilançosu (1990-1994) (Milyon ABD \$)

	1990	1991	1992	1993	1994
A. CARİ İŞLEMLER					
İHRACAT (FOB)	13026	13667	14891	15810	10962
İhracat	12959	13593	14715	15344	10753
Transit ticaret	67	74	176	269	209
İTHALAT (FOB)	-22581	-21007	-23082	-29772	-13940
İthalat (cif)	-22302	-21047	-22872	-29429	-14338
Altın ithalatı	-1532	-1181	-1430	-1881	-276
Transit ticaret	-40	-64	-151	-229	-185
Navlun ve sigorta	1299	1269	1371	1767	859
DIŞ TİCARET DENGESİ	-9555	-7340	-8191	-14162	-2978
Diğer mal ve hizmet gelirleri	8933	9315	10451	11843	7372
Turizm	3225	2654	3639	3959	2609
Faiz Gelirleri	917	935	1012	1135	496
Diğer	4791	5726	5800	6749	4265
Diğer mal ve hizmet giderleri	-6496	-6816	-7262	-7829	-4994
Turizm	-520	-592	-776	-934	-630
Faiz Giderleri	-3264	-3430	-3217	-3461	-2440
Diğer	-2712	-2794	-3269	-3434	-1924
TOPLAM MAL VE HİZMETLER	-7118	-4841	-5002	-10148	-600
Karşılıksız transfer girişleri (özel)	3374	2679	3147	3035	1961
Göçmen transferleri	0	0	0	0	0
İşçi gelirleri	3246	2819	3008	2919	1895
Diğer	128	60	139	114	66
Karşılıksız transfer çıkışları (özel)	-25	-25	0	0	0
Karşılıksız transferler (resmi)	1144	2245	912	733	238
İşçi gelirleri	79	82	66	44	19
Diğer	1065	2163	846	689	219
CARİ İŞLEMLER DENGESİ	-2625	258	-943	-6380	1599
B. SERMAYE HAREKETLERİ (Rezerv hariç)	4037	-2397	3648	8963	-3208
Doğrudan yatırımlar	700	783	779	622	264
Portföy yatırımları	547	684	2411	3917	1061
Diğer uzun vadeli sermaye hareketleri	-210	-808	-938	1370	-536
Kullanımlar	3679	3784	3523	4857	2192
Ödemeler	-3938	-4095	-4871	-4412	-3450
Dresdner (net)	49	-497	410	925	722
Kısa vadeli sermaye hareketleri	3000	-3020	1396	3054	-4017
Varlıklar (net)	-409	-2563	-2438	-3291	2707
Verilen krediler	156	-811	-327	-	-
Bankalar rez. ve diğer varlıklar	-565	-1752	-2111	-	-
Yükümlülükler (net)	3409	-457	3834	6345	-6724
Sağlanan krediler	2520	590	4091	-	-
Mevduatlar	689	-1047	-257	-	-
C. NET HATA VE NOKSAN	-468	940	-1221	-2275	1184
D. ÖDEMELER DENGESİ FİNANSMANI	0	0	0	0	0
E. KARŞILIK KALEMLERİ	364	170	0	0	0
GENEL DENGE	1308	-1029	1484	308	-425
F. REZERV HAREKETLERİ	-1308	1029	-1484	-308	425
IMF	-53	0	0	0	231
Resmi Rezervler	1255	1029	-1484	-308	194

Kaynak: Yentürk, Kepnek, a.g.e., s. 251'den alınmıştır.

Bütün bu gelişmeler sonucu 1993 yılında dış ticaret açığı yaklaşık 14 milyar dolara yükselmiş ve uluslararası rating kuruluşlarının ülkemizin risk puanını arttırmalarına neden olmuştur. 1993 dış ticaret rakamları 1994 krizinin habercisi olmuştur⁽¹⁴¹⁾. Bu durumda Türk ekonomisinde 5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir istikrar kararları uygulanmaya konmuştur. Ancak 5 Nisan 1994 istikrar kararları, daha önceki istikrar kararlarından farklı bir ekonomik ortamda alınmıştır. Daha önceki istikrar kararları alındığında, Türkiye’de mal ve emek piyasasının yanısıra, döviz piyasası, sermaye piyasası ve para piyasası mevcut değildi. Bu üç piyasa, 24 Ocak 1980 kararlarının sonucu olarak ülkemizde gelişmiştir⁽¹⁴²⁾.

5 Nisan 1994 kararlarına bakıldığında genel olarak dünyada yürürlüğe konulan istikrar önlemleri ile paralellik göstermektedir. Özellikle de 1985 yılında İsrail’de yürürlüğe konan istikrar paketiyle benzerlik içermektedir. Ancak burada konumuz açısından önemli olan 5 Nisan 1994 istikrar kararlarının dışa açılmaya yönelik ne gibi önlemler aldığı ve bunun sonucunda Türkiye’nin dış ticaretinin ne ölçüde gelişmeler kaydettiğidir.

5 Nisan kararlarının dış ticarete yönelik önlemlerini şöyle sıralayabiliriz:

- Önümüzdeki dönemde başta ihracat olmak üzere, turizm, dış müteahhitlik ve döviz kazandırıcı tüm hizmetler, Türk ekonomisinin itici gücü olmak zorundadır. Daraltılacak yurtiçi talep, yurtdışı talebin artırılması yoluyla dengelenecek, bu yolla üretim, istihdam ve döviz gelirleri arttırılacaktır.
- 1994 yılı başından itibaren reel düzeylerine ulaşan döviz kurları Türk ihracatçısının bir kaç yıldır süregelen fiyat dezavantajını ortadan kaldırmış ve yeniden rekabet edebilir hale getirmiştir.
- İhracatçımız için önemli olan Türk Eximbank kredi ve sigorta programlarının, 1994 yılında kapsamı genişletilerek uygulamasına devam edilecek ve bu amaçla

(141) Parasız, “Kriz Ekonomisi”, s. 169.

(142) Parasız, “5 Nisan Kararları ve Olası Etkileri”, s. 2.

Eximbank'a gerekli kaynak transferi sürdürülecek, bu çerçevede bütçe ve dış kredi imkanlarından yararlanılarak Eximbank'a ek 1 milyar dolar tahsis edilecektir.

- AB ile gerçekleştirilebilecek gümrük birliği çerçevesinde, AB ve genelde dış piyasalarda rekabet gücüne sahip olabilecek sektörlerde üretimin desteklenmesine büyük önem verilecektir.
- Yabancı sermaye; yatırımların artırılması, özelleştirmenin hızlandırılması ve büyük projelerin gerçekleştirilmesi bakımından önem taşımaktadır. Bu nedenle, yabancı sermaye girişini hızlandıracak ortam yaratılacaktır.
- İhracata yönelik sanayilerde tarımsal hammadde girdilerinin dünya fiyatları seviyesinden sağlanması amacıyla uygulanmaya başlanan prim sistemi kapsamı genişletilerek sürdürülecektir.
- Önümüzdeki dönemde ihracatın yeniden ivme kazanarak istikrarlı bir büyüme trendine girmesi ve bunun sonucu GSMH içinde payının artması beklenmektedir⁽¹⁴³⁾.

5 Nisan kararlarının yarattığı şok sonucu yapılan devalüasyonlara göre TL'nin dolar ve mark karşısındaki değer kaybı daha hızlı olmuştur. Esnek kur sistemi çerçevesinde yaşanan ekonomik şoklar sonucu döviz kurlarındaki düşüş olması gerektiğinden daha hızlı olmuştur. 5 Nisan kararlarını izleyen dönemde 1 \$ = 42.000 TL'ye yükselmiştir. Daha sonra 32-34.000 TL değerine geri dönmüştür. Aslında Satın Alma Gücü Paritesi'ne göre ABD dolarının 25-27.000 TL. olması gerekirdi. Ancak SAGP uzun dönemi içeren bir kuramdır. Çok kısa dönemli analizlerde döviz kurlarındaki dalgalanmaların örneğin para arzındaki artışlardan daha fazla olmaktadır. Bu duruma overshooting etkisi ya da hedefi aşma (ani sıçrama) etkisi denilmektedir. Ülkemizde yaşanan durum budur. Ayrıca 5 Nisan kararlarıyla yaşanan döviz şoku atlatılmasına rağmen ABD doları ve Alman markının değeri olması gereken denge kuruna geri dönmemektedir. Buna göre 5 Nisan kararlarının yarattığı şok ve belirsizlik içinde hızla yükselen sonra biraz gerileyen döviz

(143) Parasız, "Kriz Ekonomisi", s. 178-179.

kurları, şokun ilk etkisi ortadan kalkmasına rağmen aynı düzeyini korumaya devam etmektedir⁽¹⁴⁴⁾.

Kısacası, döviz kurlarının oluşmasında çok kısa dönemde para piyasası etkili olmakta ve bunun sonucu olarak TL'nin satın alma gücü paritesine göre TL'nin yabancı paralar karşısındaki değeri oldukça yüksek bir düzeyde oluşmaktadır. Türk Lirasının reel olarak değer kazanması, cari işlemler gelir/gider oranındaki düşmenin bir nedeni olarak gösterilebilir. Temmuz 1992-Mart 1993 döneminde, TL'nin hızla değer kazanması cari işlemler dengesindeki bozulmanın nedeni sayılabilir.

Ancak Nisan 1994'de reel kurlarda meydana gelen şok düşüş diğer etkenlerinde katkısıyla dış dengede belli bir düzelmeye neden oldu. Ancak dış dengede düzelmeye trendi Ağustos 1994'ten itibaren tersine döndü ve cari işlemler gelir/gider oranı düşmeye başladı.

Tablo 17: Ödemeler Dengesi (Milyon \$)

	1995	1994	Değişim (%)
İhracat (Ocak-Mart)	4.761	3.826	24.41
İthalat (Ocak-Mart)	6.856	5.887	16.5
Dış Ticaret Dengesi	-2.089	-2.061	1.7
İhracat/İthalat (%)	0.69	0.64	-
Turizm gelirleri (Ocak-Mart)	311	209	48.30
Cari Denge (Ocak-Mart)	440	-1.133	138.83
Yabancı Sermaye İzinleri (Ocak-Mayıs)	776.6	527.35	47.30

Kaynak: Paramatik, "2000 yılının hedefleri belirlendi", 18-24 Haziran 1995, Sayı: 81, s. 26'dan alınmıştır.

(144) Parasız, "5 Nisan Kararları ve Olası Etkileri", s. 32.

Açık finansmanında her çareyi deneyen politika belirleyicisinin kimi dönemlerde kurları baskı altında tutup, faizleri yükselterek kısa vadeli sermaye girişini özendirici bir politika izlemesi, ekonomideki borç alınabilir kaynaklarda bir süre için belli bir rahatlama sağlamıştır⁽¹⁴⁵⁾.

1995 yılına gelindiğinde ise yılın ilk aylarında ithalatta ortaya çıkan %16'lık artış, hükümetin hedeflediği %17'lik artışın altında gerçekleşmiştir. Üstelik bu artış, tüketim malı ithalatından değil sanayicilerin ithal ettiği ara malları ve hammaddelerden kaynaklanmaktadır. Ekonomide canlanma ivme kazandıkça ithalatında 28 milyar dolara yaklaşması cari işlemlerde kötüleşme yaratmayabilir. Çünkü döviz gelirlerinde ve diğer tüm kalemlerde iyileşme meydana gelmektedir. İhracat, hem 19.5 milyar dolarlık ilk, hem de 20 milyarlık revize hedefi aşabilecek güçtedir.

Tablo 17'de de görüldüğü gibi gerek ihracat, gerekse ithalat 1995 yılının Ocak-Mart döneminde bir önceki yıla oranla artış göstermiş, özellikle cari işlemler dengesi pozitif bakiye vermiştir. Bugünkü %30'luk ihracat artış hızı, Türk Lirasının yeniden değer kazanması nedeniyle zamanla gerileyecek ama 21 milyar dolarlık hedefe ve %16'lık artış hızına ulaşmak zor olmayacaktır.

Ayrıca işçi dövizlerinde yılın ilk üç ayında %57 artış görülmüştür. Yine 4.5 milyar dolardan 4.8 milyar dolara çıkarılan turizm gelirleri için 5 milyar dolar hedef olarak belirlenmiştir. Nitekim yılın ilk beş ayında gelen turist sayısında %6.3 oranında artışı gerçekleşmiştir⁽¹⁴⁶⁾.

Sonuçta; dışa açılma sürecinde bulunan bir ekonomi, çoğunlukla aşama aşama bir yapılanma göstermektedir.

(145) Selçuk, a.g.m., s. 10.

(146) Ekonomist, "Yıl Sonu Hedeflerine Ulaşmak Hayal Değil", 18 Haziran 1995, Yıl: 5, Sayı: 25, s. 39-40.

Bu süreçte ihracat teşvikleri büyük ölçüde, ihraç edilecek ürünlerin yatırımı ve üretimi aşamasında devreye sokulmaktadır. İhracatın teşvik edilmesiyle yatırım-üretim-ihracat zinciri tamamlanmakta; esnek ve gerçekçi bir döviz kuru, dış ticaretin serbestleşmesi, rekabetçi bir para piyasası, temel girdilerde rekabet edilebilir bir fiyat yapısı ve uluslararası standartlarda bir vergilendirme politikası önem kazanmaktadır.

Türkiye Ekonomisinde de kaynakların akılcı kullanımı büyük önem taşımaktadır. Oysa ekonomik hayatımızda hala, 1980 öncesinin kapalı ekonomi alışkanlıkları, kurumları ve bürokrasisi etkin durumdadır. Bu nedenle, bürokratik kontroller ve düzenlemeler dışı açılmayı olumsuz yönde etkilemektedir.

Kapalı ekonomiden dışı açık ekonomiye geçiş, piyasa ekonomisinin kurumlarının oluşmaya başlaması, toplumda ve üst yapı kurumlarında dünyadaki gelişmelere paralel bir değişimi beraberinde getirmektedir.

Dışı açılma; ekonomik ve toplumsal hayatımızda, önemli gelişmeleri beraberinde getirmektedir⁽¹⁴⁷⁾.

(147) Çelebi, a.g.e., s. 261.

SONUÇ

Dışa açık ekonomi; serbest piyasa koşullarında dış dünya ile bütünleşen, sermaye hareketlerinde görece serbestlik olan, dış ticaret kontrolleri bulunmayan ya da en az düzeyde bulunan bir ekonomidir.

1980 sonrasında gelişmekte olan birçok ülke, yapısal uyum anlaşmaları çerçevesinde serbest piyasa ekonomisi ve bu bağlamda dış ticarete liberalleşmeye yönelik politikalar izlemişler ve daha çok dışa açılmaya başlamışlardır. Ancak gelişmekte olan ülkelerin, şüphesizki en önemli sorunlarından birisi de dış açıklardır. Özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulanan miktar kısıtlamalarının yaklaşık %85'i cari işlemler hesabı açıklarının kapatılmasına yöneliktir.

Türkiye Ekonomisinde de Cumhuriyet'in kurulduğu yıllardan itibaren uygulanagelmekte olan ithal ikamesi stratejisi benimsenmiştir. Bu durum ekonomik gidişin zorunlu kıldığı kaçınılmaz bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Nitekim, yıllardır iç piyasa için üretim yapan ve devletin koruma şemsiyesi altındaki sınai bünye, çarpık bir görünüm arz ediyordu. Türkiye'de üretimi olmayan bir malın girdisi tamamen ithalata bağımlı olsa da yerli üretim halinde hemen korumaya alınması, bir takım gereksiz, verimsiz sanayiler ortaya çıkarmıştı. Kıt kaynaklar sınai gelişmeyi bütünleyecek ara ve yatırım malları sanayileri yerine, kısa vadede yüksek karlar sağlayan bu tür alanlara yöneliyordu. Nisbi fiyatlar etkin kaynak dağılımını sağlayacak bir gösterge görevini

yerine getirmiyordu, kurlar sabit, iç fiyatlarda dolayısıyla dünya piyasalarından kopuktu.

Değişen dünya konjonktürüne uyum sağlayacak tedbirlerin yeterince alınamaması, dış ticaret politikasındaki aşırı korumacılık, genişleyici maliye politikaları, kısa vadeli dış borçlanma stratejisi ve bu arada 1974 Kıbrıs Barış Harekatı sonucu uygulanan ambargonun da etkisiyle Türk ekonomisinde 1977'den itibaren özellikle ödemeler dengesi alanında ciddi sorunlarla karşılaşmıştır. Böylece ortaya çıkan bir takım bunalımlar 24 Ocak 1980 istikrar kararlarının alınmasına yol açmıştır. Uygulamaya konulan yapısal uyum ve ekonomik istikrar programı ile Türk ekonomisinin dünya ekonomisi ile entegrasyonu ve büyümenin ihracatın öncülük ettiği bir sanayileşme politikası ile gerçekleştirilmesi hedef alınmıştır.

1980 yılından itibaren uygulanan ihracatın artışına yönelik dış ticaret politikası sonucu ihracat hızla artmıştır. Yine bu dönemde, liberasyon ve gümrük vergilerinin düşürülmesi sonucu artan ithalata rağmen ihracatın ithalatı altın ithalatı hariç karşılama oranı 1980'den 1989'a kadar %73.6'ya yükselmiştir. 1990 yılında bu oran özellikle 1989'dan itibaren gümrük vergilerinin düşürülmesi, TL'nin reel değer kazanımı ve ekonomideki canlılık nedeniyle ithalatın ihracattan daha hızlı artması sonucu %58.1 oranında gerçekleşmiştir. Bunun yanısıra dış borç faiz ödemelerinin sürekli artmasına rağmen, özellikle turizm gelirlerinde sağlanan olumlu artış ve işçi döviz girişleri sonucu 1988 ve 1989 yıllarında cari işlemler hesabı fazla vermiştir.

1990 yılında da ihracat ve ithalatta kaydedilen artışlarla dış açılma devam etmiş ve dış ticaret hacmi yükselmiştir. 1990 ve 1991 yıllarında gelişmiş ülkelerde gözlenen ekonomik durgunluk, Körfez Krizi ve Doğu Avrupa'daki yeniden yapılanmalar uluslararası ticareti olumsuz yönde etkilemiş, 1992 ve 1993 yıllarında cari işlemler hesabı açık vermiştir. Özellikle 1993 yılında ithalat hızla büyümüş ve dış ticaret açığı yaklaşık 14 milyar dolara yükselerek Cumhuriyet tarihinin rekorunu kırmıştır. Bu durum uluslararası rating kuruluşlarının ülkemizin risk puanını artırmalarına neden olmuştur. 1993 dış ticaret

rekamları 1994 krizinin habercisi olmuştur. Böylece Türk Ekonomisinde 5 Nisan 1994 tarihinde yeni bir istikrar kararı uygulanmaya konmuştur. 1995 yılında ise 1994 yılına göre gerek ihracat gerekse ithalat artış göstermiş, 1994 yılındaki 1 milyar 133 milyon dolarlık cari işlemler açığı 1995 yılının ilk üç ayında 440 milyon dolar fazla vermiştir. Dolayısıyla kurların baskı altında tutulup, faizleri yükselterek kısa vadeli sermaye girişini özendirici bir politika izlenmesi, ekonomideki borç alınabilir kaynaklarda bir süre için belli bir rahatlama sağlamıştır. Ancak izlenen reel kur politikasının bir süre daha devam etmesi durumunda ileriki dönemlerde cari işlemler dengesinin açık vereceği ve dış dengenin bozulacağı söylenebilir.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Akgüç, Öztin : “Dalgalı Döviz Kuru Sistemi Dış Ödemeler Dengesi İçin Bir Çözüm mü?” Banka ve Ekonomik Yorumlar, Cilt:19, Sayı:1, Ocak 1982.
- Alkin, Kerem : “Türkiye’nin Riskini Azaltıyoruz”, Ekonomik Panorama, Yıl: 4, Sayı: 6, 10 Şubat 1991.
- Alp, Gönül : “Gelişmekte Olan Ülkelerde Dış Açılma Politikaları ve Türkiye Örneği”, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış master tezi, İstanbul 1991.
- Artun, Tuncay : **Türkiye’de Enflasyonla Mücadele**, Tekin yayınevi, 1. basım, İstanbul, 1989.
- Ataç, Beyhan : **Maliye Politikası, Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları**, A.Ü., İ.İ.B.F. Bilimsel Çalışma Vakfı Yayınları No: 86, 2. basım, 1992.
- Babuşçu, Şenol : “Toptancı Bankacılık ve Türkiye Uygulaması”, Muhasebe, İşletme ve Finans, Mali ve Ekonomik Sorunlara Yönelik Aylık Yayın, Yıl: 6, Sayı: 58, Ocak 1991.

- Baruter, Muhtar : “Ekonomik Kalkınma Politikasında Dışa Açılmanın Yeri ve Türkiye’deki Uygulama”, İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Cilt:16, Sayı 87, Eylül 1981.
- Başkaya, Fikret : **Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü**, İmge kitabevi, 1. baskı, Şubat, 1994.
- Başol, Koray : “**Türkiye Ekonomisi**”, Dokuz Eylül Üniversitesi, İ.İ.B.F. Yayın no: 2, İzmir, 1983.
- Batra, Ravi
(Çev. Oya Argun Çakır) : **Kriz 1990**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. basım, Haziran 1988.
- Çapoğlu, Gökhan : **Türkiye İstikrar içinde Nasıl Kalkınır?**, Adım Yayınları: 31, 1. baskı, Haziran 1992.
- _____ : “Dünya Ekonomisindeki Gelişmeler Işığında Türkiye İçin Bir Ülke Gelişme Stratejisi Önerisi”, 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Gelişme Stratejileri ve Makro Ekonomik Politikalar, T.C. Başbakanlık, DPT, 1993.
- Çelebi, Işın : **Dışa Açık Büyüme ve Türkiye**, e yayınları, 1. baskı, Aralık 1991.
- Çiller, Tansu
(Mehmet Kaytez) : **Kamu Kesimi Açıkları ve Enflasyon**, İstanbul Ticaret Odası Yayın no: 1989-11.
- Çimenoğlu, Orhan : “Ödemeler Dengesi”, Yeni İş Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 15, Ocak 1981.

- Demirci, Rasih : “Ekonomik Durum ve Devalüasyon Kararı”, Kooperatif Dünyası, Cilt: 9, Sayı: 106, Ocak 1980.
-
- Demirci, Muzaffer : “Dış Ödemeler Dengesi Üzerine Düşünceler”, Kooperatif Dünyası, Cilt: 2, Sayı: 121, Nisan 1981.
- İlkin Baray : “Enflasyon Sürecinde Döviz Kuru Politikası ve Türkiye Örneği”, Ege Üniversitesi, İktisat Fakültesi Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Ağustos 1980.
- Dernburg, Thomas F. : **Global Macroeconomics**, Herper and Row, Publishers Inc., 1989.
- Dirimtekin, Halil
Necat Berberoğlu
Burhan Erdem
Nüvit Oktay : **Türkiye Ekonomisi**, A.Ü., A.Ö.F., Ders Kitapları Yayın No: 427, 4. baskı, 1992.
- Drucker, Peter F.
(Çev. Birtane Karanakçı) : **Yeni Gerçekler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel yayın No: 315, Tarih Dizisi: 25, 2. Baskı, Ankara 1992.
- Ekonomist : “Yıl Sonu Hedeflerine Ulaşmak Hayal Değil”, Yıl: 5, Sayı: 25, Haziran 1995.
- Ekonomi-Politika : “Enflasyon Büyümenin Bedeli mi?” Ekonomi-Politika dergisi, Sayı: 6, 3-10 Ocak 1993.
- Erçel, Gazi : “Türkiye’nin Dış Borç Birikiminin Kaynakları”, 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Dış Ekonomik İlişkiler, T.C. Başbakanlık DPT 1993.

- Erman, Mustafa : “Dışa Açık Bir Ekonomiye Doğru”, Türkiye İktisat Gazetesi, 30 (1479), 21 Ocak 1982.
- Ertaş, Sacit : “Ödemeler Bilançosu, Anlamı, Dengesinin Ölçümü ve Sunulması, Türkiye açısından bir değerlendirme”, Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. dergisi, Cilt:3, Sayı:2, Aralık 1982.
- Galbraith, John Kenneth
(Çev. Belkıs Çaracı,
Nilgün Himmetoğlu) : **Ekonomi Kimden Yana**, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. basım, Ekim 1990.
- Göktepe, İbrahim : “Ekonomimizin Dışa Açılması”, Türkiye İktisat Gazetesi, 29 (1447), 4 Haziran 1981.
- Gülay, İhsan : “Dışa Açılmada İhracatın Teşvike Aracı Olarak Döviz Kuru Politikası ve Dış Ticaret Stratejisi” , İ.Ü. Sosyal Bilemler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, İstanbul 1991.
- Güran, Nevzat : **Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge**, Dokuz Eylül Üniversitesi yayınları, Kavram Matbaası Aralık 1987.
- Güven, Selim : “Kalkınmakta Olan Ülkelerde Ekonomi'nin Dışa Açılması Sürecinde Önceliklerin Belirlenmesi”, Petkim dergisi (59), Nisan 1988.
- Han, Ergül : **Az gelişmişlik ve Kalkınma Ekonomisi**, A.Ü., İ.İ.B.F., Kütahya, 1992.
- _____ : İktisada Giriş 2, Eskişehir, 1994.

- Hatiboğlu, Zeyyat : **Makro İktisat, Dış Ticaret ve Gelişme**, Temel Araştırma A.Ş. yayınları no: 11, İşletme Yönetimi İhtisas Dizisi no: 8, 1987.
- Hatiboğlu, Zeyyat : **Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı**, Beta Mustafası Aysan : **Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı**, Beta Yayınevi, Yayın No:449, 1. baskı, İstanbul, 1994.
- Hiç, Mükerrerem : **Türkiye Ekonomisi Analizi-Başlıca Ekonomik Göstergelerle**, İ.Ü. Yayın no: 2665, İktisat Fakültesi Yayın no: 454, İstanbul, 1980.
- _____ : "Gelişme Stratejisi ve Makro Ekonomik Politikalar, Piyasa Ekonomisi, Felsefesi, Temel Kuralları ve Uygulaması", 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, T.C. Başbakanlık DPT, 1993.
- İncekara, Ahmet : "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisi", İstanbul Sanayi Odası Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 254, Nisan 1987.
- İstanbul Ticaret Odası : "Ekonomik Rapor", Yayın No: 1991-26.
- İyibozkurt, M. Erol : "Döviz Kuru Sistem Tartışmaları Altında Dış Ödeme Dengemiz ve Döviz Kuru Politikamızın Değerlendirilmesi (III)", Uludağ Üniversitesi, İktisat ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 2, Kasım 1984.
- _____ : **Küreselleşme ve Ekonomimiz**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 3. baskı, Kasım 1993.
- Jacob, Herbert : "Türkiye'nin Dışa Açılma Koşulları", İstanbul Ticaret Odası Mecmuası, (4/6), 4/6, 1981.

- Kaldor, Nicholas
(Çev. Ercan Eren) : “Gelişmekte Olan Ülkelerde Devalüasyon Kararı ve Kur Ayarlaması”, Uludağ Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi, Cilt: 5, Sayı: 1 Mart 1984.
- Kara, Gülay : “Enflasyon, Ücret Sıçramaları ve Ödemeler Dengesi”, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Haziran 1975.
- Karluk, S. Rıdvan : **Türkiye’de İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi**, Eskişehir İkt.Tic.İl. Akademisi yayınları No: 237/158, Eskişehir, 1981.
- _____ : **Dünya Ekonomisinde Uluslararası Kuruluş ve Birleşmeler**, Bilim-Teknik Yayınevi, 1. Basım, Mayıs 1990.
- _____ : **Uluslararası Ekonomi**, Bilim-Teknik Yayınevi, 3. baskı, İstanbul 1991.
- _____ : **“Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim ve Yapısal Değişim”**, A.Ü. İ.İ.B.F., Eskişehir 1994.
- _____ : “Türkiye’de Devalüasyonlar”, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Nisan 1973.
- _____ : “Türk Ekonomisinde Dış Açık Sorunu ve Bu Açığın Bazı Ülkelerle Karşılaştırılması”, Eskişehir İ.T.İ.A. Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, Haziran 1980.
- Kazgan, Gülten : **Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Yayınevi, 2. basım, İstanbul, 1988.

- _____ : **Yeni Ekonomik Düzende Türkiye'nin Yeri**, Altın Kitaplar Yayınevi, 1. basım, Ağustos 1994.
- _____ : "Türkiye'nin Dışa Açılmasında İki Dışsal Etken: Dünya Piyasası ve Yeni Sanayi Devrimi", İktisat Dergisi, Mart 1985.
- Kepenek, Yakub : **Gelişimi, Üretim Yapısı ve Sorunlarıyla Türkiye Ekonomisi**, ODTÜ İ.İ.B.F. Yayın no: 46, Ankara, 1982.
- Kepenek, Yakub
(Nurhan Yentürk) : **Türkiye Ekonomisi**, Remzi Kitapevi, 6. Basım, Eylül 1994.
- Kılıçbay, Ahmet : "İhracatın Durumu", Ankara Ticaret Odası Dergisi, Aralık 1990.
- Kindleberger, Charles P.
(Çev. Necdet Serin) : **Uluslararası İktisat**, Doğan Yayınevi, Ankara 1970.
- Köse, Ahmet Haşim : **Büyüme ve Verimlilik**, Milli Prodüktivite Yayınları: 471, Ankara, 1992.
- Kurdoğlu, Çelik : **Üretiminin Uluslararasılaşması ve Teknolojik Gelişme**, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları: 479, Ankara, 1982.
- Kutlu, Erol : **Uluslararası İşgücü Hareketi Teorisi Çerçevesinde Türkiye'den AT'ye İşgücü Göçünün Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkilerinin Analizi**, A.Ü. Yayınları no: 656, İ.İ.B.F. Yayınları no: 95, Eskişehir, 1992.

- _____ : **Dünya Ekonomisi**, A.Ü., Eskişehir, 1995.
- MMO 1991 Sanayi Kongresi : “Elektronik Sanayi Sektör Raporu”, Kasım, 1991.
- Oğuz, Murat : “Devalüasyonun İhracat ve İthalat Hacmi Üzerindeki Etkileri”, Maliye dergisi (19), Ocak-Şubat 1989.
- Öksüz, Suat : **Makro Analiz Ders Notları**, A.Ü. Teksir Bürosu, Eskişehir.
- _____ : **Türkiye’de Para ve Dış Denge**, Eskişehir İ.T.İ.A. Yayınları No: 223/146, Eskişehir, 1980.
- Öztürk, Emin : “Kur Hareketleri, Dış Ticaret Açığı ve Merkez Bankası Politikaları”, İktisat, İşletme ve Finans, Mali ve Ekonomik Sorunlara Yönelik aylık yayın, Yıl: 9, Sayı: 91, Ekim 1993,.
- Parasız, M. İlker : **Makro Ekonomi**, Ezgi Kitabevi, 3. baskı, Bursa, 1991.
- _____ : **Para, Banka ve Finansal Piyasalar**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 4. baskı, Bursa, 1992.
- _____ : **5 Nisan 1994 İstikrar Kararları, Nedenleri ve Olası Etkileri**, BUSİAD Yayınları no: 13.
- _____ : **Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları**, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995.
- Parasız, M. İlker
Yıldırım, Kemal : **Uluslararası Finansman**, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1. baskı, 1994.

Payer, Cheryl

(Çev. Reşit Ergener) : **Borç Tuzakı-IMF ve Üçüncü Dünya**, 1. basım, Nisan 1981.

Peterson, Wallece C.

(Çev. Servet Mutlu) : **“Gelir, İstihdam ve Ekonomik Büyüme”**, Eskişehir İ.T.İ.A. Yayınları: 45, Döner Sermaye İşletmesi Yardımcı Ders Kitapları Yayın no: 2, 1976.

Sağlam, Dündar

: **“Türkiye Ekonomisi, Yapısı ve Temel Sorunları”**, Ayyıldız Matbaası A.Ş. Ankara 1976.

: “Dışa açık bir ekonomide kısıtlayıcı para politikasının ekonomik etkileri”, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Cilt:23, Sayı: 6, Haziran 1986.

Samuelson, Paul A.

(Çev. Demir Demirgil) : **Economics**, Menteş Kitabevi, İstanbul, 1982.

Selçuk, Faruk

: “Dış Denge de Bozulma Sinyali”, Yeni Yüzyıl, 13 Şubat 1995.

Serin, Necdet

: “Dış Ekonomik İlişkiler Açısından 1978 Yılıının Görünümü”, Ankara Ticaret Odası Dergisi, Şubat 1978.

Seyidoğlu, Halil

: **Uluslararası İktisat Teori, Politika ve Uygulama**, Güzem yayınları, no: 2, 6. baskı, İstanbul, 1988.

: **Uluslararası Finans**, Güzem yayınları no: 8, İstanbul, 1994.

- Togan, Sübidey : **1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu**”, Türk Eximbank Araştırma Dizisi: 1.
- Topal, Gülşen : “Türkiye’de Uygulanan Döviz Kuru Politikaları (1980-1990)”, A.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış master tezi, Eskişehir 1991.
- Topçu, Mehmet : “Türkiye’nin Dışa Açılması ve Bankacılığımızın Görev ve Fonksiyonları”, Yeni İş Dünyası, Cilt:4, Sayı:44, Haziran 1983.
- TÜSİAD : **21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi**, 3. bölüm, Kasım 1992.
- T.C. Başbakanlık DPT: 1981 : “1985 Yılı Programı”, Ankara 1985.
- T.C. DPT : **Altıncı Beş Yıllık Kalkınma Planı (1990-1994) 1993 yılı programı.**
- Türkiye Ticaret, Sanayi, Deniz, Ticaret Odaları ve Ticaret Borsaları Birliği : **İktisadi Raporlar (1989, 1990, 1991).**
- Ulagay, Osman : **Enflasyonu Aşmak İçin**, Afa yayınları 21. yüzyıla doğru dizisi: 9, 2. baskı. 1990.
- Uludağ, İlhan : **Ödemeler Dengesinin Ayarlanmasında Parasal Teoriler**, Bursa İ.T.İ.A. Yayın No: 34, 1977.
- Ülken, Yüksel : **20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi**, İ.Ü. yayınları no: 3114, İktisat fakültesi yayınları no: 493, 1984.

- Yentürk, Nurhan : "1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi", 3. İzmir İktisat Kongresi, 4-7 Haziran 1992, Dış Ekonomik İlişkiler, T.C. Başbakanlık DPT, 1993.
- Yıldırım, Kemal : **Talep Yönlü Makroekonomik Politikaların Etkinliği 1980-1990 Türkiye Örneği**, T.C. A.Ü. Yayınları No: 659, İ.İ.B.F. Yayın No: 96, Eskişehir, 1992.
- _____ : "Uluslararası Dışlama Etkisi", İktisat Dergisi, Sayı: 352, Yıl: 30, Eylül, 1994.
- Yıldırım, Kemal
- Mustafa Özer : "Türkiye'de Ödemeler Bilançosu Pozisyonuna Göre Çeşitli Politikaların Değerlendirilmesi", A.Ü. A.Ö.F. Dergisi, Cilt: 1, Sayı: 1, Haziran 1994.
- Yıldırım, Nuri : **Uluslararası Şirketler**, Kaynak Yayınları, 1. baskı, Şubat 1983.
- Yılmaz, Kazım : "Türkiye Ekonomisinde İthal İkame Sanayileşmeden Dışa Açılmaya Geçiş", İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış master tezi, İstanbul, 1991.